

Tartalom

LX. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

2006. JANUÁR

BÁLINT PÉTER: Tarvágás	3
VITÉZ GYÖRGY: Földalatti; És akkor	16
HATÁR GYŐZŐ: Neutrínó	18
VÁRI ATTILA: Szemfedő	19
CSIKI LÁSZLÓ: háromkezes	29
KÁNTOR LAJOS: Még mindig a Kalota partján	31
ZALÁN TIBOR: Baka István utóbbi tíz éve	48

TANULMÁNY

DOMOKOS MÁTYÁS: Illyés Gyula – József Attiláról (Egy készülő gyűjtemény utószava)	52
VASY GÉZA: Illyés Gyula a Kádár-kor első felében	56

KRITIKA

KISS LÁSZLÓ: Valami búzlik Kínában (Krasznahorkai László: Rombolás és bánat az Ég alatt)	66
BAKONYI VERONIKA: Valamennyi más történet (Magyar irodalom idegen kontextusban)	70
ISZLAI ZOLTÁN: Szerencsés rögeszmés (Turczi István negyed százada)	76
KOPPÁNY Zsolt: Délvidék, Amerika, Vár Ucca (Fenyvesi Ottó: Blues az óceán felett)	79

M Ű V É S Z E T

TÜSKÉS TIBOR: Bálint Endre- emlékek	83
SIMAI MIHÁLY: Folytatólagos föltámadás (Egy igazság- kereső hetven éve)	95

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Beleszülettem a zene szeretetébe” (Be- szélgetés Temesi Mária opera-énekesnővel)	98
---	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

BÁLINT ENDRE Tragédia-illusztrációi a címlapon,
a 47., 51., 65., 94. és a 97. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

SÁGHY MIKLÓS: A tekintet hatalma
(A filmszakadás mint reflexív funkció
Mándy Iván *Diákszerelem* című novellájában)

BÁLINT PÉTER

Tarvágás¹

Ülök az almafa alatti padon, s a frissen lekaszált hegyoldalon pihentetem a tekintetemet. Hálát adok az Úrnak, hogy a román határ túloldalán elnyúló ecsedi lápról, Börvely faluból sikerült szereznem egy nyugdíjas korú embert, aki hajlandó volt lekaszálni a derék magasságig felserkent füvet és gatz; megpermetezni a gyümölcsfákat (melyeket éppen virágzás idején ért a fagy, úgyhogy az előző évi monília-pusztítás után, az idén sem várható termés); felfűrészelni a régről megmaradt szőlőkarókat, ácsgerendákat és karvastagságú gallyakat; s felhasogatni a fészter fala előtt magosba rakott kuglifákat. Igaz, alföldi ember lévén, nem volt szokva a hegyoldalon való kaszáláshoz, a természetvárakban és kőkemény buckákban szüntelenül kicsorbította a kasza élét, úgyhogy sűrjen kellett használnia a fenőkövet. Idős kádár barátom, aki kölcsönadta a kaszát, csupán néhány lépésre állt a fogát összeszorítva rendet vágó embertől, és ravaszkásan mosolygott az orra alatt. Olykor megszívlelendő tanácsokat osztott, mintegy órvezető, hogyan kell rövidre fogni a kaszát, ám látva az igyekezetet, elismerőleg bólogatott fejével, mint aki azt akarja mondani: „ugye, hogy megtanulható mesterség ez is, csak akarat és türelem kell hozzá”.

A birtokhatár mezsgyéjén imitt-amott feltornyozott, édeskés fűszagot árasztó szénaboglya, a rekkenő hőségben már-már émelygésig tömény illatú bodzavirág és pünkösdi rózsa sem képes feledtetni velem azt a veszteséget, melyet (hogy a napszámos lekaszálta a hegyoldalt, egyszeriben jól láthatóvá vált) a tovafuló tűz okozott a cserjésben, amikor is április végén, valamelyik szomszédom felperzselte a lejtőt csúfító száraz gatz. Az elégett tölgy- és nyárfamagoncok, vadrózsatövek és aranyesőbokrok, melyeket kádár barátommal szépen megmetszettünk s megszabadítottunk koloncaiktól, olyan szomorú látványt nyújtottak, akár szélütést követően szoktak az öregemberek, kiknek fél oldalt lebénult az orcájuk. Pedig nem is akármilyen bizodalalmam volt e magoncokban és cserjékben! Azzal a szándékkal hagytam erősödni és sűrűsödni ágaikat, hogy mire unokáim lesznek, kedvüket leljék a bozótosbéli bújócskázásban, a fákon erejük és ügyességük fitogtatásában. Ez a tervezgetés is mostanában izmosodott jellemvonásaim tárházát gyarapítja: olybá tűnik, hogy a korosodással némi szentimentalizmus és konzervativizmus, önismeret és önfegyelem is együtt jár.

¹ Részlet a Tarvágás c. regényből.

A domboldal lekaszásával a megszámlálhatatlan gyom- és gyógynövény is eltűnt, az üde sokszínűséget a sárgás zöld vette át. Pedig a falu évszázadok óta híres a sokféle és gazdagon termő gyógynövényeiről, gyümölcs-és gombaszárítói-ról, mágikus tudású herbaristáiról, akik tavasztól ősziig egyvégtében munkát adtak a helybelieknek, ha a szőlőben való foglalatosságaikkal végeztek, és szabad idejükben egy kevés mellékesre akartak szert tenni. Bármerre is jártam a határban, az egymásba érő dombok hajlatain, legelőin és rétjein, mindenütt pasztell-színű vadvirágokkal, gyógy- és gyomnövényekkel találkoztam, úgyhogy szüntelenül festeni támadt kedvem, ám ecset és festék hiányában amúgy prousti módra, a szememmel fényképeztem. Vélhetőleg nem is rosszul. Emlékezetem különválasztotta az ocsút a pelyvától, úgyhogy a valódi fényképfelvételekkel szemben a jelentéktelen dolgok nem rögzültek tudatom lemezkéin. A nálunk megforduló vendégek nem győztek csodálkozni az isteni teremtés bőségén, mivel a fennsíkokat és lankásokat borító gabonátláb mellett pipacsstenger és búzavirágmező, kamilla- és pipitér szőnyeg húzódott, melyeket mindenütt csipke- és vadrózsbokor szegélyezett vagy mintázott. Én, aki a vízparti vadvilágért és horgászásért rajongtam egészen addig, hogy a Zempléni hegyekbe költöztünk nyaranta, egyre szerelmesebb lettem e háborítatlan tájba, bolondultam a vad- és madárvilágáért is, melyet kellő türelemmel és kitartással megismerhet az ember, főként, ha megfelelő kísérőt talál, aki biztosan tájékozódik a vadcsapásokon és a csalitosokon keresztül vivő ösvényeken.

A lócán ülve a kertem végében okozott kárt szemléltem, s oldalt pillantván, Zavadszky szomszédom derékig érő gazában színesen virító gyógynövények: a levendula, izsóp, orvosi zsálya, cickafarkkóró, kamilla, kerti kakukkfű, orbáncfű enyhítették valamelyest a veszteség miatt érzett fájdalmat. A Mádról hozott riolit és zeolit kövekből rakott sütő mellett, a fiatal ágait lendületesen égnek lövő diófa (melynek halovány zöld leveleiből, szárítás és apróra vágás után, szokás szerint teát készítettem magamnak, akár csalánból magamagának a feleségem), és az előző őszen ültetett tucatnyi gyümölcs- és vörös szilvafa, némi reményt és kedvet ad, hogy mégsem felesleges az erőfeszítés, melyet naponta végzünk nejemmel. Bár olykor bosszant egy-egy fiatal fa idő előtti kiszáradása, a szívemhez nőtt citromkörtefa kettéhasadása, ami a nyár kellős közepén támadt fergeteges vihar számlájára írandó, s a nejem is zohorál, hogy számos virághagyma nem hajtott ki, hiába vettem a legdrágábbat, mégsem hagyom a kedvem szegni. Nem ábrándozom olyasfajta barokk kastélyparkról, mint a füzérradványi, melyben a platánok gigantikus mérete, a formára nyírott bokrok mértani változatossága, a szövvényesen terjeszkedő és ölelkező cserjék bujasága eszembe idézi Szentkuthy műveit, de a kertemben ültetett növényzet *dússágáról* sajátos fogalmat alkottam magamnak, s ragaszkodom hozzá. Csak a mániákusak viszik valamire: ezt is megtanultam.

A lombos és öklömnyi zöld almákat rejtegető fa alatt az előző napi újságban olvasottakon tűnődtem, azon az elmefuttatáson, melyet az egyik ismert francia színész végzett mélységes meggyőződéssel és szeretettel: a *humusz* és *humánus*, a föld, televény és az emberies, emberséges szavunk egy tőről fakadását illetően. Szívemnek kedvesen fejtegette azon véleményét, hogy jóval nagyobb értéke van mindannak, amit az ember évezredek óta a földből és földön termel meg, saját verejtékével és verejtéke árán szerzett tapasztalatával, mint a világszerte egyre inkább tért hódító génmanipulált terményeknek, és a napfényt sosem látott állatoknak. Nem új törekvés az állattenyésztés e nagyüzemi formájával szembeni tiltakozás, sem az állatvédők, sem a művészek részéről; a barbárság és az emberi hübrisz megnyilvánulása, hogy az állatokat eleve alacsonyabb rendűnek véljük, s bármit hajlandók vagyunk elkövetni, csakhogy a magunk kannibalizmusát és ön-zőségét kielégítsük. „Évtizedekig gyűjtöttük a gyógynövényeket, ám a fiatalok ma már meg sem ismernék egyiket sem, hiába is iparkodnának. Na és a felvásárlásai árak sem olyanok, mint voltak régen, meg az emberek szorgalma és kitartása sem megfelelő e munkához”, legyintet Novák bácsi, a ma is egyetlen aktív begyűjtő a faluban. Nem is beszélve arról, hogy az elképesztő méretű és befogadó képességű hodályokban, mesterséges fény mellett felnevelt állatok húsának íze meg sem közelíti a paraszti udvarokban kapirgáló, gilisztát s más egyéb csúszómászókat, férgeket csipegető, a friss füvet legelő állatok húsáét, amelyért valamennyi városi piacon a fagyasztott hús kétszeresét-háromszorosát kell fizetni már nálunk is, nemcsak tőlünk nyugatabbra.

Született városi polgár létemre is meggyőződéssel vallom: vissza kell adni a paraszti munka becsületét –, tegyük hozzá rögtön, a falusi életforma és évszázados hagyomány tiszteletét is. Minden mesterségét is persze: így a szőlőművességét, a fazekasságét, a kádárságét, a kosárfonását, a pékségét, a mészárosét, a pákászét és rákászét, a gyógynövényből remediumot készítőket. S ezzel egyidőben a néptáncét és népdaléneklését, a népmesemondását, mert a hitvány pótszer, melyet a városi felhőkarcolókban és bankházakban aszalódó diktátorok kínáltak helyükbe: az emberi élet és jellem elsilányodásához, a nyers erőszak eluralkodásához, a szellem fagypontra alá süllyedéséhez vezetett.

Elképesztően fonáknak gondolom a helyzetet, hogy szégyenkezнем kelljen a ma már semmilyen hagyományt sem őrző falusiak előtt, amiért a névnapomra összegyűlt barátaim: néprajzosok, kulturális antropológusok, népzeneészek és irodalmárok, mezősegi, marossárpataki és kalotaszegi dalokat énekelnek a halál pattogó-duruzsoló tűz mellett, s nem cigány lakodalmast. Elengedhetetlenül szükséges az a fajta vérátömlesztés és vérpezsdítés, melyet ezek a városi kötődésű, Balzac és Nietzsche, Krúdy és Ady felnőtt megszállottak végeznek a népi kultúra megmentése érdekében. Bartók és Kodály, Benedek Elek és Kallós Zoltán „hősies” és emberfeletti munkáról, kitartásról tanúskodó példája, hála istennek, nem vészett ki a saját nemzeti kultúránkért felelősséget érzőkben és

a „strázsa-szerep” kötelességét vállalókban. Mily elképesztően pontosan fogalmazta meg Márai a *Kassai Őrjárat* lapjain (ahogy a maga következetességével, kiváltképpen is az utolsó számúzetése idején, mindig is követelte, elvárta az írótól a nyelvi pontosságot és igényességet) azt a fontos írói alapállását, amelyik a rácsodálkozás elemi erejével hatott rám. „Én a magyarokat sajnáltam, s ebben az időben, mikor az európai szellem kezdett tudatosan kozmopolita lenni, felfedeztem magamban azt a másik nemzeti érzést, melynek semmi köze nincsen politikához, egyszerűen a végzet és a kötés érzése.”

A kilencvenes években szinte kizárólag csak a francia nyelvű irodalommal: Gide-del és Prousttal és a városi-polgári kultúra rekvizitumainak újraértelmezésével foglalkoztam párizsi és más országok: Belgium, Svájc francia nyelvterületén eltöltött ösztöndíjaim alatt. Nem, nem voltam kozmopolita, legfeljebb abban az értelemben, mint földim, Csokonai, aki rajongott Rousseau és Voltaire filozófiájáért, a „napnyugati” költészet pallérozottságáért és finomságaiért. Magam is követendőnek tartottam a polgári irodalomnak azt a fajta „szentségét” és önmaga komolyan vételét, melyet a mi irodalmunkból jobbára hiányoltam, ellenben a franciáknál, illetve egy-két magyar írónál megtaláltam. Viszont elérkezett a pillanat, amikor visszájára fordult az érdeklődésem, s a fazekas korongozásban és néptáncban gyógyírt és lelki megnyugvást lelő kisebbik lányom ösztökélése, és a népmese mára feledésbe merült rejtelseinek kutatása okán került figyelmem és érdeklődésem középpontjába Erdély és – a hegyi házamnak is köszönhetően – a Felvidék hagyománya, mely bennem ugyanazt a „másik nemzeti érzést” keltette életre, amelyikről Márai adott számot. Fittyet hánytam rossz ízű politikai csatározásokra, patetikus handabandázásokra és pitiáner haszonlesők melldőngetésére –, tehettem mindezt annak okán, hogy semmiféle érdek vagy szándék nem ösztönzött hazudozásra, önfeladásra, képmutatásra. Kálvinista és polgári öntudatom őrzése nyomán ébredt bennem tisztelet azok iránt, akik maguk is eltántoríthatatlanul ragaszkodnak saját szülővidékükhöz és szellemi hagyományaikhoz.

Ennek az újdonsült érdeklődésnek az egyik hozama volt az is, hogy fölfedeztem apai ágon fölmenő őseimet, hiszen galamblelkű, lassan csoszogó, kedves szóra örökké kész nagyanyám apja, a határral szomszédos Bihardiószezen volt kisnemes és a valamikor kiemelkedő rangot és szerepet viselő helység jegyzője, testvére pedig, a kincses város, Kolozsvár aljegyzője. Fölfedezés volt ez a javából! Noha nem állt szándékomban világgá kürtölni a tényt, mégis elégtételt éreztem azokkal szemben, akik érdeklődésem franciás irányultsága miatt gyakorta követ vetettek rám. Ez az egykoron Bocskai hajdúi által kiváltságokat élvező település, éppen csak annyira létezett a számomra korábban, hogy apám meséinek egyik kivételezett színtere volt. A trianoni határátrajzolás és nemzetmegosztás következtében apám szülei a magyar területen fekvő Bagamérban éltek, ahol nagyapám postamesterként szolgált a Horthy-rendszerben, ám felesége rokonai, az

alig valamivel több, mint tíz kilométerre átellenben lévő faluban, átkerültek a román oldalra. Nagyanyám a szeptemberi langy melegben szekéren igyekezett édesszüleihez szüretre, ám a zötykölődő lovas szekéren szülési fájdalmak törtek rá, s mire Diószegre értek, megszületett apám, akit kétszer anyakönyveztek, egyszer odaát, egyszer pedig, itthon, Bagamérban. Ha jókedve támadt, kétszer is megülte barátaival a születésnapját. Egyébként nyaranta átjárt a testvéreivel Diószegre, a nagymamáék nyaralójába, amelyik a falu előtt Várad irányába vezető forgalmas út túlsó oldalán, a szőlőlugasokban húzódott meg szerényen. Éppen hetven esztendővel a legutolsó kirándulása után, meglepetésként elvittem apámat Diószegre, ahol, egy héttel korábban megfordulván Nagyváradról hazafelé jövet, előkészítettem a terepet fogadására: egyetlen még élő és fellelhető unokatestvérét felkutattam a református lelkész segítségével, s vele igyekeztünk megtalálni a közös ősök sírhelyét is, amit mára ledöntöttek, s csak a sírhant maradt a domboldalon, jeltelenül, az élők emlékezetére bízva. Apám megilletődötten járta végig az utat a főtéri templomtól a nagyszülői házig, melyben most idegenek laknak, s csak a lelkész kérésére engedtek be egy-két percre; ellenben a nyaralót órákig kellett keressék unokatestvérével, mert eleinte képtelen volt ráismerni az utoljára gyermekkorban látott, s azóta vadszőlővel meg borostyánnal sűrűn benőtt, bokrokkal övezett, alacsony házra.

Gazdagodtam egy újabb vidékkel, melyhez közöm és kötődésem van immár, s ahoza, gyanítom, többször visszatérek még, hol apámmal, hol a lányaimmal, akik szeretik a szülővárosukat, a cívis várost, olykor nálam is elfogultabban és nagyobb meggyőződéssel, talán a diáktársakkal együtt töltött esztendőik, talán a családi kötődések okán is. Öröm és bánat egyszerre járja át bensőmet a lányok erős lokálpatriotizmusa miatt. Egyfelől örömmel nyugtázom, hogy sikerült a Város történelmi múltjából, szellemiségéből és sajátos polgári jellegéből átadnom valamennyit nekik, akik alig valamit vagy szinte semmit sem tudnak azokról a szörnyűséges évtizedekről, amelyek alatt „Ázsia kapujának” és „kis Moszkvának” is nevezték a kálvinista várost, hiszen olyan politikusokat és békepapokat eresztettünk az útjukra, a bolsevik-Sion felé, akik a rettegett államvédelmisek vezérekarához tartoztak, vagy lelkész létükre semmivel sem voltak különbek a szolgalelkű párkatonáknál. Totális eszmék prófétái olykor semmiben sem különböznek, hiába hirdetik más-más világvallás ígét. A gyengébbet igába hajtani, megfélemlíteni, ha kell mások életének kioltása révén is: ehhez nagyon értettek az inkvizítorok és államvédelmisek. Bánatot is érzek lányaim e patriotizmusa miatt, mert annak ellenére, hogy a magam részéről semmilyen készítésre sem tudtam megszokni a számomra mindig is „idegen”, bevehetetlen Pestet, szeretném, ha a lányok lelküket és erejüket kipróbálni indulnának akár oda, vagy még nyugatabbra, akár a hajdani peregrinus deákok, mielőtt esetleg mégis szülőföldjükbe kívánnak véglegesen gyökeret eresztetni.

Meglehet, ez az eltávolítási vágy részemről azt palástolja, hogy még sincs minden rendben a Városhoz fűződő viszonyomban, annak dacára sem, hogy regényeim színterének és bizonyos értelemben szereplőjének választottam. Harag és dac elegyedik bennem, ha arra gondolok, évszázadok alatt mindig is jól sáfárkodtak az ingó és ingatlan vagyonnal, a magán és közjósággal a helybeli kalmárok és kézművesek, magiszterek és professzorok, céhlegények és kollégiumi deákok, csakhogy ez a buzgóság alig is látszott meg a szellem és művészet támogatásában, miként a mai nap is itt érhető tetten a legfőbb hiányosság. Szegény Csokonai Vitéz, Gulyás Pál és Oláh Gábor, ezek a valaha jobb sorsra vágó költők, nem is akármilyen nélkülözéseket, bánatokat és keserűségeket szenvedtek el a puritán közösségben, melynek nem jelentett volna különösebb gondot eltartani e kiemelkedő férfiúkat, ha olyan felelősséggel és szellem iránti tisztelettel éltek volna meg a városiasságot, a tudás és tehetség isteni adományát, mint az ókori poliszok polgárai. Ezen a tehetségekkel szembeni mulasztáson és adósságon még a megváltónak kikiáltott bolsevizmus sem segített; sőt, szellemi és morális romlásba döntötte az évszázados iskolavárost. Ám, ha közel fél évszázadra meg is szállták Városomat az idegenek, az oroszok és érdekeiket kiszolgáló honi talpnyalóik, se polgári öntudatomat, sem pedig a nemzeti öntudatnak és nyelvi éberségnek ösztönzést adó kálvinizmus iránti kötődésemet nem tudták fellazítani. Őseim felvérteztek a Márai-féle „végzet és kötés” vállalásának köteleességtudatával, az írás és álmaink iránti kitartás felelősségével. Lehet, hogy eljárt felettem az idő, de máig egyfajta „szent helynek” tekintem az irodalom birodalmát, ahogy erről Benedek Elek írt a pesti otthonában kéziratok felett görnyedő Gyulai kapcsán. S azzal a felelősséggel, igényességgel írom le minden egyes mondatomat, ahogyan üldözött őseim suttozták el a rabságban vagy egy pajtában a Könyvből olvasott Igét, ki tudja, kinek jelentenek megnyugvást vagy gyógyírt. Lehet, hogy eljárt a világ felett az idő, s Csokonai korától napjainkig mindahányan menekülünk az embersűrűs városokból a magányba, ide a Zemplénbe, valamelyik zugába, a Bodrog-parti Athénnek titulált Patakra, vagy a fürdőjéről egykoron híres Bényére, mert a vaskalapos és szűkkeblű erkölcsöszeink következetesen ellenünk dolgoznak.

S ha már a hagyományok elvesztésénél, s újabb divatok kialakulásánál tartunk, elmondom, fonáknak éreztem, hogy a szomszédok nem értették, miért berzenkedem – az egyébként népszerű – táncdalok reggeltől estig való üvöltetése ellen, ha a nálam megforduló lantos barátom Kossuth-nótákat énekel az esti csöndben, mely verbunkos dallam és kesergő számukra cseppet sem vonzó. Az almafa alatt (ahova hirtelenjében menekültem, a szomszédom igénytelen és szármalmas ízléscicamról árulkodó zenéje elől, mely elviselhetetlen hangerőn üvölt, mindenfajta cigány lakodalmas rigmusokat és igénytelen szövegeket az éterbe küldve) azon tűnődöm, vajon miféle alantas ösztön veszi rá a magnó tulajdonosát

arra, hogy szánamegyszerűen kellemetlenkedjen nekem. Talán irigységből, kisebbségség érzetből, tudatalatti gyűlöletből és bosszúvágyból igyekszik felbosszantani, hogy elveszítvén az önkontrollomat, fegyvelmezetségemet, olyasmit mondjak, vagy tegyek, ami ürügyet szolgáltatna neki valamiféle erőszakos lépésre? Ki tudja? Lehetséges. Ha persze ilyen egyszerű volna a képlet, hogy mindössze egyetlen rossz indulatú és irigy lelkületű szomszéd próbál borsot törni egy tipikus városi könyvmoly orra alá, talán egyetlen kézlegyintéssel elintézhető volna a dolog. Ám számos Erdőbényén, vagy más faluban hétvégi házat vett városi emberrel szót váltva ezen érthetetlen viselkedésről, kiderült, hogy csaknem mindenütt és mindenkiel szemben „bevetik” a bosszantás valamifajta fegyverét, s azzal az üres és kifejezéstelen tekintettel, önelégült és bárgyú vigyorral, fenyegető testtartással és állati vadsággal várják a reakciót, amelyik a kisemmizettsége révén a semmittevésbe, kegyelemkenyéren élésbe beletörődött, mihaszna ember sajátja. Honnan ez az idegengyűlölet, melyet sem rasszizmussal, sem kisebbségi-ekkel szembeni ellenérzéssel nem lehet magyarázni? Magyar gyűlöli a magyart, keresztény ember a másikat, de oly heves indulattal, ahogy csak keresztény ember képes gyűlölni, a hit teljes vértetében.

Egyik ismerősöm úgy nyugtázta a dolgot, hogy a többnyire munkanélküli vagy napszámból élő falusiak jól megvannak a saját nyomorúságukban, ám amikor látják, hogy másként is lehet élni, felülkerekedik bennük az irigység és a harag, s ez a gyűlölet valamilyen formájában csapódik le. Tagadhatatlan igazsága van ennek a megközelítésnek is. Viszont az is igaz, hogy a szabadság bizonyos sarkalatos elvek és értékek híján olyasfajta szabadossággá válik, amelyik megközelíti a káoszt. Elveink szigorúságának fellazítása, s az évszázados értékeink, mint a becsület, tisztesség, ember- és hazaszeretet, szorgalom és tehetség semmibe vétele, egyre inkább kedvez a semmit meg nem tartóknak, a hitetlenségből erényt kovácsolóknak, a kiközösítőknak, a globalizáció kétes híró bajnokainak. S hiába érzi magát egyaránt rosszul, kényelmetlenül és szervetlenül e káoszban a társadalmi ranglétra legkülönbözőbb fokain elhelyezkedő réteg szinte valamennyi képviselője, nincs egyetlen sokak által elfogadott tekintély vagy köztiszteletnek örvendő igazságtévő, aki helyrebillenthetné a rendet. Ortega jóslata a tömegek lázadásáról immár végérvényesen és tökéletesen bekövetkezett. Ennek a káosznak a legnagyobb nyertese: a kalmárok kasztja, amelyik az isteni törvényekről, szellemről, hagyományok őrzéséről, papi és bírói és lovagi szerepről tudomást sem óhajt venni, mindent pénzben mér és fejez ki, s amiből nem sejdít nyomban busás hasznot, azt feleslegesnek, nem kíváncsiatnak nyilvánítja. Istennek szemétdombon a helye; a család és házasság olyasfajta kötődés és kötelék, mely korlátozza egyéni vágyainkat; a neveltetési elvek pedig ósdiak, akár a Tékozló fiú példázata. Szoktam mondani hallgatóimnak az előadásokon: nincs egyetlen népmese, amelyik a gonosszal való lepaktálásra, a szülők gyűlöletére, a házasság és szeretet haszontalanságára, a szegényekkel és elesettekkel szembeni közömbösségre, a gát-

lástalan harácsolásra és törvénszegésre tanítani bennünket. S ez nem a mese hiányossága vagy avíttága; elég sok száz év áll a népmese hátterében, hogy a tapasztalatokból leszűrte bölcséletnek hitele legyen. Rousseau még így is sok erkölcstelenséggel vádolja a mesét: a szabadságjogok élharcosa kérlelhetetlen is tudott lenni, éppen a jogok és elvek védelmében.

Szeretném hinni, bármilyen naivitásnak tűnik is, hogy a napszámra dologtalanul heverésző, talmi bortól félrebeszélő és hetvenkedő emberek, sérült lelkű ivadékaik, előbb vagy utóbb megelégedik a semmittevést, a másod-, esetleg harmadosztályú állampolgári rangra leminősítést, s feltámad bennük a természetes becs- és bírvágy, a humánus létforma és környezet visszaállítása iránti igény. Szeretném hinni, nem engedik magukat megtéveszteni, rászedni semmilyen politikai ösztönzésre sem, hogy elhagyván nemzedékek óta a magukénak tudott szülőfalujukat, családi birtokukat, felszámolják paraszti gazdaságukat, kivágják gyümölcsöseiket, leöljék állataikat, egy olyan omlatag külvárosi garzon, vagy le-robbant házrész ígéretében, amelyik néhány esztendő alatt szétmállasztja maradék személyiségüket és végigálmodni sosem merészelt álmaikat. Beteljesítve a huszadik század elején megkezdődött európai létforma és szellem teljes széthullását, és a vidéki nyugalomról, csöndről, békességről és háborítatlan környezetről szóló mítosz szertefoszlását.

Hihetünk-e még abban, amiről Márai töpreng kassai emlékeit idézve, hogy tudniillik szent meggyőződése: „az embereket nevelni lehet, s más egyebet nem is lehet kezdeni velük, csak nevelni és tanítani – s itt és ebben, éppen mi, az írók, megbuktunk”. Közel két évtizedes tanári gyakorlattal a tarsolyomban, s annak valamennyi komor élményével, csüggesztő sikertelenségével együtt, némi gyanakvás és szkepszis uralkodik el rajtam a „bunyik” nevelhetőségét illetően. Ellenben szívmelegítőnek tűnik számomra az igyekezet, mellyel néhány író és gondolkodó barátom (háta fordítva Pestnek, a már Csokonai által is megvetett, általa „candra, pénz-sípos, fene Pestnek” nevezett városnak, s nem utolsó sorban a susmusok és kapcsolatok révén kieszközölt, botcsinálta karriernek) a Balaton felvidéken és Tokaj hegyalján hozzálátott a borászkodáshoz. Új tőkéket telepítettek, s ugyanazzal a lendülettel új gyümölcsösöket is ültettek – akárcsak Elek apó a kisbaconi birtokán, az unokákra s velük együtt a jövőre gondolva –, hogy e tevékenységükkel elhitessék az őshonosokkal az évszázados munkálkodásuknak továbbra is van értelme. Börvelyi tanár kollégám, látva meglepődésemet, magyarázni kezdte: „nekünk itt Romániában meg kellett tanulnunk egyszerre több lábon állni. Magam termelem meg a konyhába szükséges zöldségeket, a gyümölcsöt, a fűszert és a diót. Szőlőt művelek, és bort készítek; állatokat tartok, és magam füstölöm föl a disznóhúst, kolbászt és sonkát. Mindenféle hasznos tanáccsal látom el a szomszédaimat, mikor és mit kell ültetni, metszeni és permetezni.” Komolyan faggatom magam. Irigyeltem önállóságát és sokféle tudását? Képes

volnék lemondani a városi kényelemről, szokásaimról, a kávéházzal és sörözőről, hogy teljes mértékben visszatérjek egyfajta puritán, egyhangú, s szilaj falusi életmódra? Vagy inkább csak szemérmetlenül kacérkodom a rurális életmóddal, ám jól esik a két hónapi nyári pihenés, a rendszeres hétvégi kiruccanások után megtérni városi otthonomba? Tartozom azzal a vallomással, hogy ez utóbbi változat mellett kell letennem a voksom.

Hogy egyesek számára megmosolyogtató, gyermeteg és korszerűtlen a paraszti életforma és gazdálkodás fölvirágoztatására tett kísérlet? Meglehet –; a magukat előszeretettel realistáknak és a haladás bajnokainak nevező ideológusok, kalmárok és holdudvarukhoz éhbérért szegődött értelmiségiek vehemensen tiltakoznak a nemzeti árutermelést és érdekvédelmet hangoztatók érvei ellen. Tudvalevő, hogy a legszívesebben kívágnák az összes tokaji szőlőtőkét, nyírségi és kunsági gyümölcsfát, levágnák az alföldi lábas jószágokat és szárnyasokat, és sóval hintenék be az európai hírű szántóföldeket: Biharban, Békésben, a Bácskához és Bánáthoz kapcsolódó déli területeken, s előnybe részesítenék a multinacionálissá nőtt gyárak és áruházláncok terjeszkedését, gyarapodását, a honi gazdák pusztulása árán is. Amilyen heveny lázgörcsökre emlékeztető akarással vágyunk Európához tartozni, hogy a soha el nem veszített európai szellemiségünket, vallásosságunkat és műveltség-teremtő szerepünket megmutathassuk, olyan gyorsan és kegyetlenül csalódtunk azokban a nagyhatalmakban, melyek nem ránk, tehetségünkre, szorgalmunkra, történelmi múltunkra és igazságérzetünkre voltak kíváncsiak, csupán nemzeti gazdaságunk bekebelezését és szétverését óhajtották önös érdekeiket szem előtt tartva. Ezeknek a multinacionális áruházláncolatoknak sikerült elérniük azt, amit egyébként a bolsevik propagandának sem sikerült közel fél évszázad alatt, hogy az európai parasztok megutálják egymást; a magyar parasztember a lengyelre, a szlovénra, horvátra és osztrákra fenekedjen, akivel pedig évszázadokon át tisztességes viszonyt ápolt, s összekülönbözzön olyan gazdákkal, az olaszokkal, franciákkal, spanyolokkal, görögökkel és portugálokkal, akikhez semmiféle közvetlen kapcsolat nem fűzte korábban. „Pénz-sípos” emberek sajátja a viszályszítás.

A globalizáció bajnokainak azt is tudomásul kell venniük, hogy a hagyományos életforma elvesztésével nem pusztán egy évszázadokon át gyökeret vert és virágzó életforma múlik ki, de vele együtt embermilliók értelmes munkavégzésének, önbecsülésének és tisztességének is befellegzik, hiszen a város, a civilizáció megújulásának letéteményeseként hirdetett város, képtelen felszívni, eltartani és megrendszabályozni ekkora tömeget, mely egyre inkább lumpává válik. A császárkori Róma megvásárolható és gerinctelen proletáriátusa született újjá a huszadik század második felében, szaporodásuk és gátlástalanságuk kétséget, vagy még annál is komorabb érzést keltenek a jövőt illetően. Már csak annál az egyszerű oknál fogva is, mert e létezésének értelmét veszített tömeg kíméletlen megfékezéséhez, hétköznapi megfigyeléséhez és szigorú ellenőrzéséhez, bizonyos

hatalmi célok érdekében történő felhasználásához, irgalmatlanul kiterjedt, jól szervezett és saját jogszabályaira is fittyet hányó erőszakszervezet szükséges. Ne legyenek kétségeim: felállítanak ilyet csakhamar. Olykor az a határozott benyomásom, hogy a polgári szabadságjogoknak befellegzett, épp azok siettetik kiszendésüket, akik a leghangosabban védik létjogosultságukat. Ilyesfajta paradoxonok tucatjával rukkol elő a történelmi gyakorlat, mely csak tovább mélyíti a gyűlölködést és vádaskodást. Fordított utat járunk be, mint Mózes; vele ellentétben a törvénytevőkből lesznek a törvénszegők: érdekeik függvényében és arányában. Politikusaink kiváló példát mutatnak erre.

A magam részéről egyet tudtam érteni a francia színésznek azzal a megállapításával is, hogy a régiók és vidékek Európáját kell létrehozni, s nem pedig a fővárosokét vagy kormányokét. Borosgazda is lévén a színész, rögtön példaként említette Bordeaux és Tokaj lehetséges együttműködését –, talán fogalma sem volt arról, hogy miféle cifra nyomorúság és a borvidék hírnevéhez méltatlan életkörülmény található e tájon, számos gazda és pincészet állhatatos erőfeszítése, nem csekély befektetése ellenére is. Krúdy Gyula egyik karcolata rémlett fel az ínség kapcsán emlékezetemben: „Egyáltalában ki iszik manapság tokaji bort Magyarországon? Külföldön tán még akad olyan gazdag ember, akinek erszénye elbírja a folyékony arannyal felérő tokaji bor fogyasztását, de itthon, a bor hazájában legfeljebb csak a haldokló issza, mint az orvos utolsó rendelkezését, hogy jó százjézzel nézzen szemközt a magyar a keserű halállal, az utolsó pohárral”. A minap, Tolcsvára menvén kedvemre való borért, az egyik borásznál nyolcvannyolcas hat puttonyos aszút kóstoltam, melynek literje hússzezer forintot kóstált, vagyis tanári fizetésem egynyolcadát. Kötve hiszem, hogy a kóstolásom eme ritka alkalmán túl, valaha is illethetném ajkaimat efféle nemes nedűvel; beérem hát az öreg száraz furminttal vagy féledes hárslevelűvel, mely a gyertyavilágnál megmutatja aranyárgaságát, és íze elbódítja haragvástól amúgy is nehéz fejünket.

•

Ahogy a színben meghúzódva az esőáztatta környező dombokat és hátsó kerteket szemlélem, hiányolom a madarakat, kertem vendéglőjének örökké éhes és hálás vendégeit, akik szüntelenül köröznek a cserjék és virágágyások fölött, s mérhetetlen szorgalommal pusztítják a levegőben a rovarokat, szúnyogokat és egyéb kártevőket. A mindig éneklő-csivittelő rigók, cinkék, kerti poszták, rozsdafarkúak, füsti fecskék és fakopáncsok színompás tollukat féltve, bizonyára megbújtak a terebélyes dió- és tölgyfák sűrű lombjai között. Az esőcseppek a fejem feletti födémén szakadatlanul kopognak, az ereszcatornában a víz egykedvűen csorog alá, de ezen túl semmi más nem hallatszik, még a fák neszezése sem. A madarak az egyetlen hűsleges társaim magányomban: nehezen viselem hiányukat. Még szobám falán is központi helyen lóg grafikus barátom Szent Ferenc kompozíciójához készített vázlata, melyen félig kitárt tenyérben kucorog egy didergő veréb. Mintha ez a hosszas repüléstől elcsigázott madárka a védelemért és melegért

cserébe, valamiféle üzenetet csiripelne el a tenyér tulajdonosának, kinek titokzatos léte képzeletünkre van bízva. Az égi hírhozók iránti szeretetből fogadtam örömmel, hogy a tisztaszoba előtti eresz alatt, a gázvezeték csövére építette fészket egy füsti fecskepár, s hihetetlen szorgalommal hozták az étket a fiókáknak. Némelyek, mindenféle trükköt kitalálnak, miként tarthatnák távol e kedves és szorgalmasan cikázó madarakat: szeretném, ha ezeket a tulajdonosokat maga az Isten tartaná távol a létezés gondtalan örömétől. A neves grafikus mester vázlatai szerettették meg velem a munkálkodásra és trillázásra sosem rest madarakat, s nagy kedvvel szemlélem, ahogy az esőzés után, a nedves földből előmerészkedő gilisztákat kapkodják föl, miközben egy ágról öngyilkos repülő módjára aláereszkednek; ahogy a mély bordó meggyet és kirepedt cseresznyét csipkedik a fák legmagasabb ágain; s mindeközben hálát mondanak Istennek a bőséges termésért, s jókedvűen üdvözlük a természet többi élőlényét, ám pontban este nyolckor valamennyien elnémulnak. Az a fajta alázat és szolgálni tudás hiányzik az emberek közül, az a fajta szemérmes visszahúzódság és fészekre felügyelés, amely e pöttyömszerű teremtmények sajátja. Sajnálom azokat, akik légpuskával vagy egyéb alkalmatosságokkal célba veszik a madarakat, hogy megöljék akár egyetlen példányukat is –; egy fotó tanulsága szerint, a vérbaj következtében megőrült Lenin dobálta kővel a krimi tengerparton kagylót csipegető madarakat. A csúzlival madarakra lövöldöző és fészekfosztogató csibészek tettét, a szertelenség és léhaság sem magyarázza, noha alig akad olyan falusi suhanc, aki életében legalább egyszer ne próbálkozott volna valamelyik galádsággal.

Bár nyáron szeretek sokáig lustálkodni ágyamban, a friss kávé elfogyasztása után olvasgatni (hol egy híres művész naplóját, hol két társkereső lélek levelezését, legritkább esetben napilapot forgatok, mert nem szeretném hazugságokkal szennyezni gondolataimat), valahányszor szólított valamifajta kötelesség, mondjuk horgászni mentünk a Bodrog-partra, vagy gombászni a hegyekbe, hajnali négy óra tájékán volt az ébresztő: közvetlen a pirkadat idején. Legutóbb is, hogy a baski portyára készültem, s a vörösfenyőből készített lakásajtón kiléptem a kertbe, a fiatal gyümölcs- és diófák ágain ugrándozó, falevelek lapos kelyhéből gyöngyharmatot ivó madarak önfeledt csicsergése olyasfajta otthonosság érzetével töltötte el bensőmet, mintha mindig is hajnalban igyekeztem volna a szőlőbe dolgozni, a napszámba járó falubeliekkel. Az aranyosi völgyön keresztülvágva, és a simai dombok között óvatosan kanyarogva érkeztünk a vadászházhoz, majd a népdalban gyöngyharmatot ivó és fenyőmagot evő bujdosók jártasságával és ismerősségével hatoltunk be idős kádár barátommal a baski veszedelem idején megszerezni vágyott rengetegbe. Órákig bóklásztunk a lombkoronák közt sávokban beeső fénytől impresszionista látványt nyújtó tölgyesben. Vizslák mohóságával kutattunk a zsemlebarna színű ízletes vargányaért, melyet frissen kirántva, majonézzal szerettem igazán, vagy merészkedtünk a szinte áthatolhatatlan fenyvesbe, aransárga csirkegombáért, melyet tejfeles-paprikásnak készíttette el a ne-

jem, piciny nokedlival, ahogy az egyik asszony javasolta. Ezeken a hajnali portyákon (szűk ösvényeken haladva fölfelé valamelyik dombtetőre, a kivágott tölgyeket, fenyőket, bükköket, nyárfákat szállító teherautók kerekének vágásában vetettük meg lábunkat) a helyes irányt a fejünk fölött szertelenül röpködő madarak jelezték. Olykor szinte egy helyben lebegtek, olykor nekilódultak s egy kiálló faágon pihentek meg pillanatokra, nagyokat kortyoltak a levelek közt összegyűlt harmatból, amíg bevárták, hogy utolérjék őket. A sárgás szirmait lepkéknek kínáló orbáncfű, és az apró, fehér, csillag alakú virágok ezreit szinte csokorba gyűjtő csillagfű között gázoltunk át olykor, s az embermagasságú sövényt követ-tük, melyet a földi bodzabokor, a bőségesen termő vadmálna, és az éppen vi-rágzó, tüskéivel kellemetlenül szúró szeder alkotott. Magam is pajkos gyermekké váltam a szomjat oltó vadmálna marok számra evése közben, egyszerűen képte-len voltam ellenállni az újabb és újabb bokrokon magukat kellettő illatos szemek-nek. Jobb kezem mutató- és hüvelykujja közé csippentettem egy-egy ágat, s bal kezem ujjait óvatosan használva, a mesebeli mackók ügyességével kopasztottam meg a töviskes ágat terhétől. Akárcsak a valamikori suhanc, aki veresegyházi nagyapja sértését nehezen tűrve, egy napra világgá ment a szadai dombok közé, degeszre ettem magam, pihegni is alig bírtam. Köröttem gyöngyház lepkék ker-getőztek, a narancssárga szárnyú, fekete pettyes, tenyér nagyságú lepkék, mintha maguk is megrészegedtek volna az érett málna illatától, párban cikáztak a tere-bélyes bokrok ágai közt, s mire megérinhettem volna őket, a magasba szöktek, akár a molnárfecskék a szájukba kapott szúnyoggal. Mire a nap felkúszott az ég-boltra, s majdnem felettünk állt, már kosárnyi gombával ereszkedtünk lefelé az ösvényen a vadászház előtt hagyott autóhoz, s áldottam a barátomat, hogy ra-gaszkodott a hajnali keléshez, akár a kaszások, akik a harmatos fűvet igyekeztek elfektetni.

Mondjam ki bátran: szerelmese lettem a hajnalnak. A minap, hogy hajnali fél ötkor kellett átautóznom a szerencsi állomásra vendégeimért, s az erdőn keresz-tül lehúzott ablakkal haladtam az országút bekötő torkolatához vezető úton, or-romat megcsapta a harmatos erdő illata, a frissen előbújó gombák sajátlagos sa-vanykás avarszága, láttam a magam előtt tornyosodó hegyeket „pipázni” és mind-ehhez a madarak adtak hangversenyt, komolyan elgondolkoztam azon, hogy mi, városiak, végzetesen elfelejtettük a hajnalhasadtát tisztelni, mert alig vagy egy-általán nem ismerjük. Egynémely mestert leszámítva, mint például a péket, a vin-cellért, tejárust és sajtkészítőt, a gyümölcs- és zöldségkereskedőt, a szódást; vagy némely szenvedély megszállottját leszámítva, mint a horgász, a vadász, a gom-bász, nőcsábász, a többség irtózáttal beszél a hajnalról, mintha egy nem kívána-tos ellensége volna, akit kerülni kell. A restség, a tunyaság, a vadaktól és csúszó-mászóktól, egyszóval a nem emberszerű létezőktől és a rengetegtől való félelem távolságot teremt a városiak és a természet között, amely egyre inkább áthidalha-tatlannak tűnik. Trotlli bérházlakók lettünk. S ha egy kevesen szívesen barangol-

nak is a települést övező erdőkben, inkább az acsarkodásból, a koncert tülekedésből való „kikapcsolódás” vágyával, semmint a természetbe ojtódás szándékával teszik, s egy-két órányi bókászás után elégedetten térnek meg otthonukba, a televízió elé telepedve, a sörös poharat nyakló nélkül emelgetve nézik a bugyuta szappanoperákat. Olyan óriássá vált a városlakók és a természet közti távolság, hogy sem a kékes-lilas égbolt meghasadt kárpitja mögül előbúvó, a hegyoldaltól elpattanó nap korongjának egyre aranyosabbá és fényesebbé válását nem vagyunk képesek lelki szemeink elé idézni; sem a harmatos fűnek és felsarjadt gyomban rejtekező gyógynövényeknek, virágzó bodzafáknak és vadrózsa bokrok-nak az illatát nem tudjuk fölidézni; sem a tiszta madárfüttyöt nem bírjuk fölfogni az agyunk finom lemezecskéivel, mivel örökös zörejek és zajok karcolják föl sima felületét.

Veszteségünk már-már helyrehozhatatlan, mivel nemcsak felületi tüneteket regisztrálhatunk. Sajnos nagyobb a baj, mint gondolnánk, ugyanis képességeink megkopásával együtt azon érzékszerveink elsatnyulása is megfigyelhető, melyekkel valaha biztosan tájékozódunk a természetben. Emiatt félünk és borzongunk, gyűlöljük a bogarakat, hernyókat, csigákat, siklókat és gyíkokat, s eszeveszetten pusztítjuk valamennyit, ha az utunkba kerülnek. Ha a hadakozásban kudarcot vallunk, visszamenekülünk a városi zugunkba. Egyik barátom felesége mondotta a házamra és kertemre: *nomád hely*, mely megjegyzés sokkal inkább saját minőség nélküli életéről, pótszerek és gyógyszerek iránti vonzalmáról, a természetes létezésről való borzongásáról árulkodott, mint bölcséletéről.

A hajnalhasadtát szemlélni, az ébredező létezők összeszámlálhatatlan változását, irigylésre méltó munkálkodását számba venni olyasfajta rítus, mely az örökévaló előtti tisztelet és természetbeolvadás szerves része. Talán a költői remitológizációs törekvések értelmezhetővé avatják azt a benső szenvedélyt, mely a menthetetlenül romantikus lelkek és a természetbúvárok sajátja.

VITÉZ GYÖRGY

„Hol vagytok ó, felzengő állomások
CHATELÉT. CITÉ,-ST MICHEL, ODEON”
(Radnóti Miklós: Párizs)

Földalatti

Milyen rég volt, hogy ez az újmódi Orfeusz
Leszállt a gépesített francia alvilágba
S megütötte orrát a testszag és az ózon.

Oh, mennyit változott az Alvilág azóta*
Világot jár megannyi orfeusz
Más kontinensek kapuin ereszkednek le
Sebes mozgólépcsőn: szól a nem lanton produkált Muzák
Fényes hirdetések az elsuhanó falakon,
Euridiké szőszke feje mosolyog negédes plakátról,
És persze Fónné karattyol a lépcső alján.

Az én fülemben más állomások zengenek:
snowdon, atwater, peel, mcgill, place des arts**
Itt nem bolyonganak szomorú árnyak
(csupán gyanús személyek a sín mellett éjfél után.)
A testszagot elnyomja az illatszer
S az ózont inkább hegesztők szippantják.

Offenbachról (is) szerettem volna írni
S dudolni: rata titi tá tá riti tati tátá
Párizs orfeum, alvilág anno 1890
Százhuszonhat város metrói rohannak
Az újjáépített alvilág csempés, acélos tükrös beleiben.

* Az internet Subway Page 126 metróval rendelkező várost tart nyilván. A hálózatok térképei és az összes állomások nevei is fellelhetők az oldalakon.

** Montréal metróállomások.

*Furcsa nevű állomásaik fölzenének
S az egyre inkább föld alá búvó
Eltévedt emberiségről dalolnak.
Erről szerettem volna írni.*

És akkor

HALÁLT VIRÁGZOTT LONDONBAN A CSÚCSFORGALOM:
RUSSEL ROAD, KING'S CROSS, EDGEWATER ROAD.

*Hús, vér ragacsozta össze az egymásba gabalyodott acélrudakat
S az adamant rudak szilánkjai végigszóródtak a rettentő alagútban.
Apró ördögök járták a kánkánt, de persze Fónné
Tovább kárált a lépcső alján. (Már ami a lépcsőből megmaradt.)
Orfeuszt nem a furiák tépték szét. De hádesz föléledt,
Kháron ladikja süllyedőben. Habzik a Styx és az Acheron.*

*Ó hogy ti megvagytok még, felzengő állomások:
DEÁK TÉR, OPERA, OKTOGON, BAJZA UTCA
(a dalnokok itt rendszerint kiszállnak)
s az utasokat (egyelőre) békében hagyták
a hátizsákos kiszámíthatatlan számúzott lelkek
akik kéretlen az antik fúriák helyébe léptek.*

HATÁR GYŐZŐ

Neutrínó

Toró Tibornak Erdélyországba

*eltűnök mint a neutrínó
átütök minden falon
cikázok mint a neutrínó
són borson asztalon*

*bombázok mint a neutrínó
görgő égitesteket
tejútak vásznán neutrínó-
nép rajzolgat festeget*

*átütök mint a neutrínó
szikla víz nehezén
megvillanok de nem feneklem
meg az istenek kezén*

*nincs az a vonalmágnességes
lövellő villámvonat
hogy utolérje neutrínót
az én suhanásomat*

*szóródom mint a neutrínó
valamerre elterül
az űrmindenség s meg-megújul
azon-teremtetlenül*

*csak én tudom a neutrínó
mert bejárom hogy mi van
az égözön fenékig-órlő
rettentő tárnáiban*

VÁRI ATTILA

Szemfedő

Lassanként feledésbe merült a Súrlott Grádicsnál a retortában talált, hamis ékkövekkel kevert rézgálic története, a mindent felbolygató árverés, Lujza, a porcelánbaba-múmia különös halála. Bár mostanában, (s ez a meghatározás inkább úgy lenne pontos, hogy a Lujza eset óta,) egyre többször beszéltek különös sorsú asszonyokról. Egy délutáni sörözés alkalmával, a náluk jóval fiatalabb, tacsókórájú rajztanár, aki csak most készült nyugdíjba, s aki soha sem ült a törzsasztalhoz – igaz, ami igaz, Ötödik Békai nem is hívta soha, most is csak átbeszélt. Duplafröccsöt rendelt, ami azt jelentette, hogy hosszabb története van a többiek számára.

– Nincs az a férfikeyetlenség, ami fel tudna érni némely nők iszonytató szokásaival. Nem akarom untatni magukat, de el kell meséljem azt a falut, ahol szabadságaimat, szabadnapjaimat töltöm... Akkor, amikor hétvégi házat kerestem, olyan helyen szerettem volna tölteni a nyaraimat, ahol csöndes, halk-szavú emberek élnek, s ahol még tiszták a hegyi patakok is.

– Azt hittem, hogy kezemre játszik a szerencse, amikor egyik képeslapunkban riportot olvastam egy faluról, amely nemcsak arról híres, hogy a világörökség része, de nevet szerzett magának az itteni nők népviselete, s az a tény, hogy a férfiak egyáltalán nem járnak kocsmába.

Este asszonyok ülnek az asztalok mellett, a csapos is nő, s kártyázás, részeg duhajkodás helyett énekelnek. Népdalok és madrigálok, virágénekek és zsoltárok hangzanak el, hiszen az itteni asszonykórust Japántól Fokföldre, Lapföldről Argentínáig mindenhol megszerették, ahová eddig eljutottak.

Házat kerestem, de mert gyűlölöm a hivatalokat, a feleségem intézte annak a romos műemlék háznak a megvásárlását, amit aztán felújítottunk, s a benne talált kétszáz évesnél is régebbi bútorok restaurálása után olyannak hittük, amilyen új korában lehetett ez a barokk épület.

Eleinte csodálkoztam, hogy minden szerződésben csak a feleségem neve szerepel, de nem találtam gyanúsra. Haszonélvezeti joggal én is ott voltam a papírokon, s közel a hatvanhoz, sem én, sem a feleségem nem akart válni, így nem igazán zavart a dolog.

A rendszerváltás után, akkor, amikor minden faluban kopjafákat avattak a második világháború hősei és áldozatai emlékére, itt nálunk, az Alabástrom-völgynek nevezett híres kirándulóhely központjában is háborús emlékművet állítottak,

a furcsa csak az volt, hogy rögtön a beszentelés másnapján történt valami az emlékoszloppal.

Nem a formája, még csak nem is az anyaga változott. Hanem az a tény, hogy a több mint száz férfi nevét, amelyeket névsor szerint véstek az erezetlen fehér márványba, s amelyek mellett ott volt a születési dátum, mintegy díszként, egészen más betűkkel bevésve, egy női név zárt le, amely eredetileg, az avatáskor, nem volt ott. Talán az éjszaka leple alatt véste be valaki: *MÁRTA (1884–1944)*.

Napokig faggattam az embereket, hogy ki volt ez a Márta, s csak egészen lassan állt össze a kép.

Eleinte senki sem akart beszélni. De mert úgy szedtem rendbe a portát, hogy csodájára jártak építészek és laikusok egyaránt, s kapcsolataim révén elintézttem a falu útjainak teljes felújítását, a vízi malom renoválását, amelyet törpeerőműként a falu kivilágítására használtunk, az emberek kezdtek maguk közé valónak számítani. És akkor aztán, félve ugyan, de el kezdett mesélni az egyetlen öregember, a falu háborújának egyetlen férfi túlélője, akit kamaszfejjel vittek ki a frontra, s aki nyolcévi hadifogság után került haza, s aki bár nem látta, de ismerte az itthoni történeteket.

– Hát, az a Márta – kezdett beszélni, s utána minden nap átjött, megitta pohár borát, s újabb és újabb adalékokkal bővítette Márta, a halálakor nyolcvan negyedik évében járó öregasszony történetét.

Márta, akit soha senki sem nevezett néninek, olyan kortalanul volt öreg, hogy még a legvénebb emberek sem tudták pontosan, vajon fiatalabb, vagy idősebb-e náluk?

Márta haja ó-ezüst színű volt, de arca ráncatlan, s a szemei úgy ragyogtak, mintha kamaszlány lenne, s hogy mindezt még fokozza is a természet, szemüvegére sem volt szüksége ahhoz, hogy újra és újra befűzze a túbe a cernát.

Mert Márta, semmi egyebet sem dolgozott egész életében, mint varrt. Egészen pontosan valamit varrogatott, amiről hajdanában azt mondták az emberek, hogy a menyasszonyi fátyla, aztán meg azt is, hogy talán szemfedő.

Nem varrónő volt, csak egy nő, aki egy több méter hosszú, asztalszélességű fehér selymet hímzett, bár néha inkább úgy tűnt, mintha bontaná az anyagot, mert szálakat húzott belőle, amelyeket túbe fűzött, s azzal öltögette azokat a mintákat, amelyeket soha senki sem látott, mert rögtön eltette a munkát, ha valaki megrántotta a kapufélfán lecsüngő spárgát, amitől a tornácon csilingelni kezdett egy rézcsengettyű.

Már évek óta tartott a háború a nagyvilágban, de itt a völgyben csak két eseményt jegyeztek meg az emberek.

Az egyik, hogy pünkösd vasárnapján berobbantották a völgy északi végében a vasúti alagutat, a másik, hogy aztán Szent Mihálykor a völgy sorsa beteljesedett, mert éjszaka, mintha tűzijáték lenne, sorozatos dörgések és égbe villámló fények kíséretében megsemmisítették a vasúti hidat is. A falu kijárat nélkül maradt,

nem működött sem a távíró, sem az egyetlen telepes telefon, s így hónapokra elszakadtak a külvilágtól.

A keskeny völgyben, mintha a folyó, út és vasút hármasszínvonalára fűzték volna föl, gyöngysorként álltak az egyforma méretű házak, amelyeket olyan hasonlóra építettek, mintha csak egyetlen házat szaporított volna sokszoros ikerré az isten.

Magas mészáros alapjuk volt a házaknak, úgy néztek ki, mintha emeletesek lennének, az utcára nyílt a pince boltozatos bejárata. A tornác előtt mindenik udvaron körtefa, s a gémes kutak helyét is szinte vonalzóval mérték ki, mert olyan katonásan sorjáztak, hogy nyári délutánokon mindenik ágasfa árnyéka éppen a szemközti kút itatóját érte.

Márta a hármasszínvonalú ház középső szobájában dolgozott, ott, ahol a hajdani aranybányából tehetőssé gazdagodott falu szokása szerint, városias bútorok voltak.

Topolya berakású, intarziás habos-kőris komód, ovális asztal, körötte szalmafonatú ebédlőszékek. Az egyik fal mellett pohárszék, a másikon a mahagóni színű állóóra, s a fehérre meszelt szoba falainak minden látható pontján, széles, aranyozott rámban, üveg alatt, messzi itáliai tájakat ábrázoló festmények, amelyeket az arany-telére kimerülése előtt, egy olasz festő festett és árult, aki lefűgöngyözött szobájában úgy dolgozott, hogy soha sem zavarta, vagy érintette meg az Alabástrom-völgy szépsége.

Márta varrt.

Pünkösöd és Szent Mihály napja között ötször cserélt gazdát a falu, s csak onnan lehetett tudni, hogy kik is az éppen győztesek, hogy hegyi állásaikba vonulva, németül, vagy oroszul énekeltek azok, akik néhány órával korábban, géppuskák és kiskaliberű agyúk sorozatát adták le a szemközti oldal ellenséges állásaira.

A rokkant postás, aki még a háború elején veszítette el jobb lábát, az egyetlen férfikorú ember, hiszen a többiek tizenöt és hatvan között már a harcok kezdetén elhajtották a frontra a csendőrök, szóval a féllábú postás azt terjesztette a faluban, hogy csak azért kergetőzik egymással a két, szakasznyi katona, hogy alkalmuk legyen leöldösni a megmaradt állatokat.

Azt is mondta a harcok szünetében, hogy tulajdonképpen, szerinte, mint katonaviselt ember mondja, hogy mind a két csapat katonaszökevényekből áll, mert az is lehet, hogy régen vége van a háborúnak.

Márta varrt, de a fehérén a fehér hímzés csak akkor látszott, ha a reggeli nap besütött a szobába, s ilyenkor a hímzés rombuszai, és a szegélyeket kihangsúlyozó láncolatos minta között, meglevenedtek a virágok és a madarak.

Rózsák és pávák, kakasok és tölgylevelek váltakoztak, némelyek kidomborodtak, másokat a kihúzott szálak nyomán keletkezett lyukacsok körbevarrásával alakított, s a súlyos damaszt-selyem olyan könnyűnek tűnt az ábrák miatt, mintha nem is anyag lenne, hanem valamilyen csipke, és amelynek évekkal ko-

rábban elkezdett eleje már szépen sárgult is az idő múlása, vagy a sokszori tapogatás miatt.

A katonák éppen csak annyit maradtak a villámfoglalások után, hogy a levágott állatokat nagyhirtelen megfőzhessék, kapcát tépdessenek a házakban talált lepedőkből. Némelyik megnyíratta magát a borbély özvegyével, s mintha csak egymásnak adták volna oroszok és németek a címeket, tudták, hogy hol lakott a cipész, amíg el nem vitték a háborúba, akinek vénséges apja, bár mestersége szerint bognár volt, cserzetlen, a néhány napja levágott száraz marhák bőrével megtalpalta csizmáikat.

A rajztanár elhallgatott, aztán kiitta fröccse maradványát, s újat rendelt, s a rövid szünet alatt rá is gyújtott, s hagyta, hogy a többiek kommentálják az eddigi történetet.

Mert nem volt olyan település a környéken, amelyik két-háromszor ne cserélt volna gazdát, s a rajztanár gyanakodva figyelte Ötödik Békait, aki olyan szótlan lett, mint amilyennek soha senki sem látta, s fröccs helyet egész deci szürke mezei rumot rendelt.

Szóba kerültek olyan események, hogy például egy hegyivadász zászlóalj utóvédje, a kanyargós út miatt azt hitte, hogy ellenség közelít, s tüzelní kezdett saját felderítőre, majd az elővédre is, mert úgy kanyarodott a szerpentin, mintha ott messze, éppen velük szembe vonulnának föl az ellenséges csapatok.

– Folytassa – mondta sürgetően Ötödik Békai, s a pedellus, aki egyvégtében azon gondolkodott, hogy honnan olyan ismerős a vég selyem, és a hozzá párosuló Márta név, most már sejteni kezdte az igazságot.

– Azt is tudták mindkét sereg szállásmesterei, hogy hol lakik a tanító kisasszony, mert a rövid beszállásolások idején, ha éjszakára is maradtak, mindig nála kötöttek ki a parancsnokok – folytatta a rajztanár, s hozzátette: – nem akarom fényezni a történetet, de muszáj részletesen mondanom, különben nem lesz érthető a dolgok mikéntje.

– Természetesen – bólogatott Békai, aki legszívesebben lélegzetvétel nélküli előadás módban szeretne volna hallani Márta történetét.

– A foglalások és visszafoglalások békésebb órái alatt volt idejük a katonáknak arra is, hogy a községházára ünnepélyesen kitűzessék a vörös lobogót, vagy azt a másik vöröset, a horogkeresztes zászlót, s minden alkalommal, mintha csak előre megírt forgatókönyvet követnének, oroszok és németek, kinevezték előjárónak a vízimolnár feleségét, egy csinos, de nagyszájú, nagydarab szőke asszonyt.

Márta csak varrt, nem érdekelte a kinti háborúsdi, mint ahogy nem érdekelte már ebben az ezredévben az sem, hogy tavasz van, nyár, vagy ős...

Mert a féleszü cselédlánya gondozta a baromfit, kezelte a telket, s ha éppen jó volt a birtoknak is beillő kertben a termés, a bolond lány vitte számárkordéval malomba a kukoricát, s cserélte búzalisztre a krumplit, hogy legyen, amiből aztán kenyeret dagasszon hetente egyszer.

Olyan volt ez a foglalással és visszafoglalással tarkított háború, hogy talán máshol békének lehetett volna nevezni, de a férfiak hiánya, s a tanítókisasszonyból, jegyzőnéből, orosz foglalás esetén egy szocdem munkás feleségéből, német világban a tiszteletes asszonyból megalakított bizottság, nemcsak zászlókat cserélt, de kidoboltatta az éppen esedékes rendszerváltás következményeit is.

Hogy minden embernek harcolnia kell a plutokrata zsidó bolsevizmus ellen...

Vagy azt, hogy „világ proletárjai egyesüljetek”, ez a harc lesz a végső, és Sztálin elvtárssal az élen elkezdjük a kommunista világ építését, ezért, mindenki szolgáltassa be a telekkönyvi kivonatát, s hogy a községháza, ezentúl nem folyósít hadisegélyt azoknak, akiknek családtagjai a hős Vörös Hadsereg ellen harcoltak.

Ergo senkinek, de pénz amúgy sem volt, azt vagy elvitték a németek, vagy megtalálták és elégették az oroszok.

Minden bevonulásnál a tanítókisasszony és a szőke molnárné volt a leghangosabb, s a triumvirátus csak annyiban változott, hogy hol a tiszteletes asszony, hol pedig a szocdem felesége állt be harmadiknak az éppen esedékes zászló felvonásához. Itt nem is háború folyt, az ellenséges csaptoknak sikerült megteremteniük egy új matriarchális társadalmat, amely azóta is diadalmasan él, s a faluval kapcsolatos összes iratok, szerződések, engedélyek, előfizetések és pénztári bizonylatok, mind az asszonyok nevére készülnek, s a háború után felcseperedő fiúknak még felnőtt korukban sem okozott gondot, hogy a tanács döntése alapján házasságkötéskor nekik kell fölvenniük feleségük családi nevét.

A háború tehát folyt, folydogált.

Csak a zászlók váltakoztak, és az, hogy a kolontos libapásztor lányra, Rebekára, akinek vörös haja volt, s a szüleit nem ismerte senki, német bevonulások után a tiszteletes asszony fölvarrta a sárga Dávid-csillagot, amit aztán a szovjetek visszatérte, a zászló ünnepélyes felvonása után, a szocdem munkás felesége ünnepélyesen levágott a lány ruhájáról, s beszédet mondott a nemzetiségek egyenjogúságáról, nem különben az antiszemitizmus fasiszta voltáról.

De sem a lelkeszné, sem a szocdem felesége nem tartottak haragot, a háború után is egymás mellett ültek a kóruspróbákon, s amikor meghalt a pap, az akkor már kommunista párti szocdemné javasolta marxista-leninista esti egyetemre a fiatalos özvegyet.

Márta varrt, de inkább már csak igazgatta a mintákat, s egyik reggel arra kérte a cselédet, hogy a nagycseberbe merjen vizet a kútról, s szűrjön bele, de csak annyi hamulúgot, hogy éppen-éppen síkos legyen tőle a víz.

– Készen vagyok vele – mondta, s fölnyalabolta a több méter hosszú anyagot. – Most már csak ki kell mosni, kékíteni, szárítani, mert ez az őszi nap, habár már gyengécske, de azért még fehérít egy kicsit rajta...

A községháza előtt éppen a Horst Wessel liedet énekelték a négyszögbe sorakoztatott iskolások, s Márta nem tudta pontosan, mint ahogy a falu sem, hogy ez most a hatodik visszafoglalás, vagy éppen az ötödik foglalás vége lehet?

A vörös lombbú nyírfákkal tarkított fenyves szinte lángolt az őszi délután vakító fényében, s Márta kiment a fonott dróthálóval kerített baromfiudvarra, mert megkívánta a lány tojást, amelyet mustárral és tejföllel keverve szeretett enni.

A szomszédasszony, Ilona ment el a ház előtt, hangos heilhitler köszönéssel lendítette előre a karját, s Márta csak aznap, a köszöntés hangsúlyából értette meg, hogy válaszolnia kellett volna, nemcsak most, de minden alkalommal, akkor is, amikor Ilona „szabadság elvtársnő” köszönését hallotta.

Akkor, a hímzés befejezése után jött rá, hogy az a másik is neki is szólhatott, s mert köszönni tisztesség, fogadni kötelesség, ahogy azt hajdanában tanulta, neki is hasonlóan kellett volna üdvözölnie szomszédját. „Heil Hitler... Szabadság elvtársnő.”

De Márta nem tudta, vagy talán nem is akarta tudni, hogy mi történik hónapok óta a faluban, s közömbösen válaszolt azon az utolsó előtti reggelen: szervusz Ilona.

Azon a végzetes, utolsó előtti napon, nem engedte, hogy a cselédlány áztassa, mossza sok-sok esztendejének munkáját, s már besötétedett, amikor az utolsó tisztáló vizet is leöntötte a végtelen hosszú anyagról. A hímzés patyolat tiszta volt, s amikor centiméterenként végigvizsgálta, csak akkor jutott eszébe, hogy, nincs amire kiterítse ezt a hatalmas kézimunkát.

– Leakasszuk a kútostorát, s akkor a gémre akaszthassuk, ha két rétileg fogjuk – mondta a cselédlány.

Mártának tetszett az ötlet, s hogy a vas rozsdája nehogy befogja a hímzést, a kútostort tartó vaskarikát vastagon bepólyálta, s a kútkávét fedő deszkákra is viaszosvásznat terített, mert azt akarta, hogy hófehér-tisztán kerüljön le a szárítóról az, amiről talán maga sem tudta, hogy minek is készült annyi évtized munkájával.

Gyapjúfonalból csavartak vastag zsinórt, hogy rögzíthessék az anyagot, mert attól félt, hogy a kenderkötélből kioldódhat valamit a nedvesség, ami megfogja, elszínezi, s Márta örült, hogy fújni kezdett a szél, mert azt remélte, hogy reggelig így meg is szárad az anyag.

Bement a házba.

Évek óta nem érzett olyan ürességet maga körül, mint most, hogy nem látta az asztalon a munkát, s egy régi bonbonos dobozból az asztalra öntötte az elkoptatott hegyű varrótüket. Őszintén kíváncsi volt arra, amit anyja mondott több

mint hatvan esztendeje: „ezer tűt is elkoptatsz, ha madeira mintát akarsz hímezni ebbe a végtelen anyagba.”

De nem tudta megszámolni a tűket. Szorosan egymáshoz tapadtak, mintha összeragasztották volna őket, s a doboz aljához tapadva megtalálta a mágnesset, amelyre soha nem volt szüksége, mert szemüveg nélkül is megtalálta a szőnyegre esett tűket.

Delejező – jutott eszébe az, ahogy apja a mágnesset nevezte. Aztán apjáról eszébe jutott az állóóra, s az üvegajtaját kinyitva, előszedte a kulcsot, amivel az órát szokták felhúzni, de amelyik már évtizedek óta nem járt. Még apja halálakor megállította egy babonás rokon, s özvegyen maradt anyja nem akarta hallani az óra, negyedenként fölhangzó kondulását, azt mondta, hogy egész házassága alatt csupán negyedekeket szendergett az iszonyatos bongás, s az azt követő visszhang miatt.

Márta felhúzta az órát, s találomra kilencre állította a mászókat.

– Miért ne lehetne éppen kilenc? – kérdezte félhangosan, aztán lefekvéshez készült, s nem tudta, nem tudhatta, hogy ez lesz élete utolsó ágyban töltött éjszakája.

Nem tudhatta, hogy egyben ez lesz élete leghosszabb éjszakája is, mert ő is felébredt minden kondulásra, s még a becsukott hálószoa ajtón keresztül is hallotta az óra férfiasan komoly, ünnepélyes lassúságú ketyenéseit.

Hajnaltól, két óranegyed között éppen elszenderült, amikor iszonyatos fegyverropogás rázza föl álmából.

Puskák és géppisztolyok, ágyúk és gépfegyverek hangja mellett most valami szokatlan is keveredett a zajba.

Emberek diadalordítása, sikolyok, parancsszavak és ismeretlen káromkodások özöne zúdult Mártára. Olyan hangok, amilyeneket csak azok hallhatnak, akik egy roham kellős közepébe kerülnek.

A német vezényszavak egyre halkultak, s amikor valaki betörte házának kapuját, Márta, már csak orosz kiabálást hallott maga körül.

Szuronyos, lerongyolódott ázsiai kinézetű katonák törték rá az ajtót, s Márta nem értette, miért rángatják ki az ágyból, miért mutogatnak száradó hímzésére, s miért fenyegetik ököllel, fegyverrel?

Nem értett semmit, már azt sem értette, amit késő reggel a hajdani bányamester vénkisasszony lánya fordított neki.

Libusa, az oroszok tolmácsa, cseh volt, s bár itt született jóval az első háború előtt, amíg szülei éltek, csehül beszéltek egymás között a családban, s így valamit értett abból szláv tudása miatt, amit az oroszok mondtak neki.

– Azt kérdezi a tiszt, hogy miért csaptad be őket.

– Én nem csaptam be senkit – mondta Márta, aki vacogott a hidegtől és a félelemtől, s akinek eszébe sem jutott, hogy szégyenkeznie kellene, bár férfi, fiatalon elhunyt apján kívül még soha sem látta hálóingben.

– Azt mondja a tisz, hogy német vén kurva vagy, és azért tetted ki ezt a nagy fehér zászlót, hogy kelepcebe csald őket, mert még nem is mentek ki a faluból a németek...

Márta, a jelzőtől, amit rá senki sem mondhatott volna soha, sírni kezdett.

Az orosz hadonászott, kiabált, aztán a hosszú szózuhatagból Libusa lefordította, azt, amit értett, hogy agyon fogják löni, de előbb ítélkeznek fölötte.

Kihozták a szobából az ovális dohányzó asztalt, a székeket, s az udvar közepére tették. Vörös zászlóval terítették le a fehér abroszt, s mielőtt bevezették volna a tanítókisasszonyt, a molnárnét, a szocdem feleségét, akik a tárgyaláson a bíróság szerepét kellett betöltsék, a tisz hosszasan beszélt velük a kapu előtt.

A három nő helyet foglalt az asztalnál, s a tanítókisasszony visítózva kezdte mocskolni Mártát.

– Németbérenc szuka. Kirakta a fehér zászlót, hogy a szovjet eltársak azt hiessék, hogy a németek meg akarják adni magukat.

– Öt halottjuk lett emiatt a nagy honvédőknek – mondta a molnárné. – Öt szovjet katona vére szárad a maga lelkén.

– Az ilyen halált érdemel – mondta a szocdem felesége, aztán Libusához fordult. – Mond meg a tisztnak, hogy az ilyen megérdemli a halált.

Márta félőrrült volt a félelemtől, s mint akiben már egy csepp élet sincs, hagyta, hogy egy ronggyal bekössék a szemét, aztán egy orosz katona hátra kötözte a kezét.

Érezte, hogy a kötél végét rábogozták a kútágasra, s abban a pillanatban halotta is az első lövést is.

Egészen közel, a feje mellett süvített el a golyó, aztán sorozatokat hallott, gránátok és ágyúgolyók robbanását, és német hangokat, orosz kiabálást, s percekkel, talán órákkal később a tiszteletes asszonyt is, ahogy németül beszél valakivel.

Németül beszéltek, de ismét hallotta a tanító kisasszony fejhangját, a molnárné rikácsolást.

– Semmi bajunk nem lett volna, ha nincs ez a cemende.

– Hat halottjuk és sok sebesültjük van a német kamerádoknak – mondta a tiszteletes asszony. – Ezért ki fogják végezni.

Márta nem tudta, hogy ébren van, vagy csak álmodik, s nem látta bekötötte szeme miatt, hogy ki, és hogy kikre lövöldöznek, csak hallotta a távolodó hangokat, aztán nagy-nagy némaság vette körül.

– Él a tekintetes kisasszony? – kérdezte a cseléd. – Mert ha még tetszik élni, hozok egy kést és elvágom a kötelet.

Márta még élt.

A lány levette a szeméről a kötést, s most már láthatta azt, hogy az udvara tele van hullákkal.

Egyik oldalra az oroszokat fektették, a másikkra a németeket, s a két csoport közt, mint egy egyszemélyes ravatal, ott állt a fehér abrosszal letakart asztal,

amely mellé, két oldalra csúszott le a vörös zászló és az a másik, a horogkeresztes, a németeké.

Amire magához tért kissé a borzalomból, a cselédlányt nem látta. Az nem volt sehol. Márta egyedül maradt, német és orosz hullák, elnyomók és felszabadítók holtteste között.

Márta két napig volt kikötve.

A katonáknak nem volt idejük arra, hogy kivégezzék.

A kolontos cselédlányt, hol az oroszok, hol a németek vitték magukkal, s csak harmadnapra került haza. Akkor, amikor elcsitultak a harcok, s mindkét csapat elvonult végleg a környékről.

Márta még élt.

– Jaj istenem – mondta a cselédlány, de Márta, háttal a kapunak, nem láthatta, hogy visszajönnek az asszonyok. A két fennforgó, a tanítókisasszony, a szép molnárné, de jött a szocdemné és a tiszteletes asszony is.

– Minek él az ilyen – mondta a molnárné.

– Dögöljön meg – visította a tanítókisasszony, s a férfiak nélküli falu két örökön hatalmát fitogtató némbere egyszerre ugrott neki a még mindig megkötözött Mártának.

Karmolták, marokszámra tépték a haját, háborút és békét emlegettek szovjet tovarist és német kamerádot, Márta bűneit sorolták, aztán a tanítókisasszony megemelte a kútágasra erősített hatalmas követ, és teljes erejéből fejbe vágta a megkötözött áldozatot.

A szikladarab leszakadt a gerendáról, s a súly letaglózta Mártát.

Már nem élt.

A súlyát vesztett gém, rajta a fehérrel hímzett damasztal, a kútkávat borító deszkára, viaszosvászonra hullott, s mintha csak a szimmetria kedvéért lenne ott Márta holtteste a gémhez kötözve, az egymásba illesztett fák hirtelen mozgása miatt derékből előre billent, ernyedt nyakán a feje olyan mozdulatokat tett, mintha az ellensúly nélkül himbálózó kútgémet utánozná, vagy egyetértően bólogatna.

Tarkójából az ösvényre csorgott a vér, s akkor a feltámadó szél fölkapta a csomóba hullott selymet, s tetőtől talpig betakarta vele az oszlophoz kötözött élettelen testet.

A vér átütött az anyagon, s a cselédlány tágra meredt szemekkel nézte, hogy ott, ahol virágok, madarak voltak, ahol vastagabb volt, ott fehérén marad a damaszt. Csak a kivarratlan részeket színezte vörösre a vér.

– Így mesélte nekem a falu egyetlen férfi embere, – mondta a rajztanár. – Az egyetlen, az, aki beszélni mert az asszonyterror miatt, aztán a Nap felé tartotta vörösboros poharát, arcára vihar előtti naplemente bíborvörös körét rajzolt a fény.

– Itten, azóta is mindig asszony volt a bíró, a párttitkár, a tanácselnök, a polgármester, orvos, állatorvos. Még férfi tanár sem volt itten ötven esztendeje. Minket éppen hogy semmibe sem vesznek. Mind szépek, és mind nagyon gonoszok...

– Aztán, azt hogy Márta, én véstem bele az emlékkőbe – mondta, amikor már indulni készült.

– Egyedül maradtam, az udvaromat néztem, a házat, amelyet a községtől vettem, s mert negyven évig állami tulajdon volt, és nem igényelte vissza senki, megvásárolhattam. És Márta történetének befejezése után biztosan tudtam, hogy a házak, bár egyformák mind, mert Mária Terézia korában, a hajdani osztrák bányamérnök tervei szerint épült itt minden, nos a házak közül az egyetlen, ahol valami borzalmas dolog történt, éppen az enyém.

– És most már azt is tudom, mi volt az az anyag, amelynek még kivehetőek voltak madaras-virágos mintái, amely még nem enyészett egészen semmivé, s amiben azokat a csontokat találtam a vezetékes víz árkának ásásakor, amelyeket a baptista prédikátornő, a reformátusok papnője, s tisztelendő hiányában egy görög-katolikus apáca temetett el a temető árkába, messze az utolsó sírok keresztjeitől is.

– Az egyszerű deszka fejfára, a rajztanárnő égette be a nyomtatott nagybetűket: „Ismeretlen”.

– Soha sem volt senki ismeretlen lény ezen a földön. Mindenkinek volt apja, anyja... – mondta Ötödik Békai. – Mártát, egybekért, Fidéliának is hívták, s mielőtt meghalt volna a nővére, az itteni állomásfőnökné, még az első háború előtt, Fidélia itt lett volna férjhez adandó, s vidámabb, pajkosabb volt harmincévesen, mint sok bakfis...

A rajztanár hitetlenkedve nézte Békait, aztán eszébe jutott, hogy a padlás limlomjai között, megsárgult fényképet talált, melyen MÁV egyenruhás férfi tisztel valami, vagy valaki előtt.

CSIKI LÁSZLÓ

háromkezes

*

*minden éjjel felébresztettelek
hogy elmondjam neked
a lombot a falat
azt hittem talán
pótolhatom
álmaid szavaimmal*

*aztán már nem hagytalak elaludni sem
féltem átálmodod magad a ...
de sose merted*

*és akkorra már nem maradt
mesélnivalóm
csak a lomb a fal*

*néztelek csupán a sötétben
és elképzeltem hogy megérted
itt maradsz magadnak élsz
én elmehetek
lomb alá falig*

*

*ott volt aztán az a kisgyerek
egy kertben volt lomb alatt
vagy ezüst repülőn
velem vagy veled*

*nem láthattam azt a fiúcskát
az árnyék a messzeség
a lomb a repülő
a farkasvakság*

*érezem csak leginkább ujjbegyemen
a sörtés fejét a lombot repülőt
érezem bőrömön az árnyat
elfed elevenen*

*

*nem hittem hogy el tudod olvasni
a liliomot
de ott volt tied volt tudtad
ott benned jaj nagyon
ott bent a burjánzó
forró liliom*

KÁNTOR LAJOS

Még mindig a Kalota partján

Kánikula. Itt, a Vlegyásza, a Vigyázó tövében is. Pontosabban egy hegyvonulattal errébb, ennyivel közelebb Kolozsvárhoz. Azért ezt a vidéket is lehetne havasaljának minősíteni. Nem tették persze, amikor a kollektivizálás folyt. A magyar falvakkal vigyáztak, nehogy kedvezőbb helyzetbe jusson valamelyik. Amit most Kalotaszentkirály elér, azt magának köszönheti. Egyre-másra nőnek ki a régi telkeken a komfortos, modern fürdőszobákkal felszerelt házak, néhol már, az új ház mögött, hátul „EU-komfort” baromfiudvarral, disznóóllal. Azért továbbra is az igazi ott kint a vízparton és bent a víz közepén, a Kalota friss vizében, ilyenkor, amikor már-már medence-hőmérsékletűvé melegedik a hegyi patak. A lábpróbáló kövek emlékénel egyszerűbbet, a szó szoros értelmében kereket is őriz Sebestyén a korábbi évekből. Mert hogy Károly bácsiék, Cséék mostani látogatása előtt a számolhatatlan vendégük közt minden kategória akadt. A fiaival éppen gátat építettek, hogy legyen legalább mellig érő fürdőhelyük a malomhoz közeli szakaszon. Mellig... Ó, azok a mellek. Akkor jött ugyanis, libasorban, a máig feledhetetlen látomás: fölöttük, a magas parton három fekete bikinis jelenség tűnt fel, lélegzetállító versengésben-harmóniában, a színház fiatal világából. Dubrovnikban vagy Miami Beach-en is rájuk szegeződött volna László tekintete. Meg a fiaié. Zentelki nyári szomszédjuk, a régi barát, Cseh Guszti is abbahagyta volna a rajzolást, akár a hatvan főemberét, ha szerencséjére épp ott van velük az apró szigeten, a Kalota közepén. Valami ilyesmivel sem ártana kedveskedni ezúttal a meghívottaknak, reprodukálva a reprodukálhatatlant (mert azért ez romlandóbb áru, mint a Jeles házak vagy akár a Főemberek), és kilesve, hogy melyikük mennyit árul el a rájuk tett hatásból. Zsiga bácsi spontán férfiúi megnyilatkozására biztosan számítani lehetne. Edgár föltehetőleg most is fennebb nézne, a tájár arcot keresné, azt tudná értékelni.

Az öreg Illyés, persze egészen más körre utalva, egyszer bevallotta, hogy tulajdonképpen megrendezzük az emlékeinket. Panek viszont változatlanul a rá jellemző keresetlenséggel jelenti ki: – Az egyetlen, akit nem szabad megcsalni: az emlékezetünk. – Sebestyén helyesel. Nagy Laci is így tett; noha temetésre jött, Szisz sírjánál lelkiismeret-ébresztő beszédet mondott, a szertartást követő csendes borozgatás közben, a Continental (illetve a New York) asztalánál meglátta aztán „az erdéli asszony” kezét, „e remekművet” – és Balassira rímelő remeklés született a kolozsvári benyomások groteszk találkozásából.

De vissza a kerekasztalhoz. A közbeiktatott ebéddel, az ebédnél nem volt semmi baj; a lakodalmas terem padjai ugyan nem túl kényelmesek, de a falubeliek felszolgált szilvapálinka, a gulyás és az itt szokásos kis kürtőskalács népiek és urbánusok megelégedésére szolgált. A malom felé jövet egy be nem kalkulált epizód: valamelyik háztól a temető irányában indult halottas menet. A legtöbb malombeli meghívott korára való tekintettel, nem ildomos emlékeztető ez. Az ember magáról tudhatja – most már ő is. Sebestyénben frissen visszhangzik legkisebb unokája kérdése, amelyet alig pár hete hétéves őszinteségével szegezett szembe nagypjával, egy hasonló, a malom tornácáról figyelt jelenet kommentárjaként. Mert ugye meg kellett magyarázni a nagyvárosi gyerekeknek a falusi szokást meg persze a ravatalozó hiányát. Kivételt csak híres emberekkel tesznek; van, akit a templomból temetnek, a színészt általában a színház előcsarnokában ravatalozzák fel. – Téged honnan fognak temetni, tata? Te híres ember vagy. – Tök jó, válaszolhatna az unokák nyelvén a kérdésre. Ilyen elismerésre ugyanis Sebestyén nem számított. Azzal próbált túllépni a meghökkentő pillanaton, hogy ő ezzel még nem foglalkozik. A két nagyobb unoka valamit megérezhetett a feszültségből, hallgatott, de szerencsére a kicsi sem erőltette a választ.

Ha viszont már itt tartunk, ötlük fel Sebestyénben az abszurd lehetőség, mi volna, ha megkísérelnék szembesíteni a vendégeket saját temetésükkel? Károly bácsi kifejezetten jól járna vele, a Farkas utcai templomból a Házsongárdba vonuló sereg a népviseletbe öltözött kalotaszegiekkel, a város értelmiségi színe-javával, a volt főgondnokot megtisztelő lelkészek palástos csapatával azt a fejedelmi eseményt idézte (legalábbis Sebestyén tudatában), amely az utolsó erdélyi fejedelmek, a két Apafi Mihály hamvainak pompázatos, bandériumos, ágyútalpas újratemetéseként örökítődött meg Kolozsvár történetében. (A református templom szentély-résében erre emlékeztető emléktáblát különben maga Károly bácsi tervezte.) 1977 augusztusában Sebestyén is ott ment, valahol hátrább, a koporsó mögött, az 1942-es felvonulást azonban még csak lakásuk ablakából nézte, a testvérével együtt. Szerényebb méretben, a Farkas utcai ravatalozással így tisztelte meg a református egyház Szabó T. Attilát is, az Erdélyi Szótörténeti Tár létrehozóját. Az unitáriusok pedig Erdély levéltáros-történészét, Kelemen Lajost, a Kossuth Lajos utcai templomból induló menettel. Egy lezáruló erdélyi múlt pillanatai.

A Szabédi-történet – 1959 áprilisából – a másik véglet. A hatalom annyira félt az életét a szamosfalvi síneken végzett professzor temetésétől, egy esetleges tüntetés lehetőségétől, hogy előrehozták az időpontot egy órával, a Bolyai diákjait pedig letiltották a részvétéről, azaz a részvételtől. Sebestyén évfolyama mégis ott volt, s a minden búcsúzást jellemző néma döbbenet százszorosát élték át a házsongárdi ócska kápolna mellett író és tanár kortársak, tanítványok, megrendült kolozsváriak. Szegény Szabédi Laci újabb félelmet élhetne most át, arra gondolva, hogy kiket fognak ezért a mély némaságért felelősségre vonni a Szekuritá-

tén. Ő már csak tudta, mivel jár az államvédelmiek kitüntető figyelme. De vajon hányan lehettek a Panek budapesti hamvasztásán? Az urnában hazatérés már jobban sikerült Zoltánnak, végül ő is a Házsongárd méltó halottja lett. Ami nem sikerülhetett viszont Cs. Szabónak, hiába vágyott erre, hiába szolgálta meg életművével ezt a kiváltságot. Sárospatak lett a pótlás. Még jó, hogy most mégis itt van, élőben, Kolozsvárt és Zentelkén, Szentkirályon, és egy kicsit kívülről-felülről figyelheti ezt az újrateremtett zűrzavart.

Az elmúlt évtizedek produkáltak jó néhány „szabálytalan” halált és temetést errefelé. Szisz és Hervay Gizi fia, Kobak – akit már csak a *Kobak könyve* őriz a fiatalabbak emlékezetében – a történész Dankanits Ádámékkal, az ő bukaresti lakásukban, pontosabban a romok alatt végezte, serdülő gyerekként, az 1997. márciusi földrengésben. Szisz a Szamos fölötti Kányafőt választotta utolsó menedékként, négy hónappal korábban. Ma már együtt vannak, mindhárman, a Házsongárdban, mert hogy szegény Gizit is hazahozták Budapestről. Sziszt azért itt, a malomban mégis kegyetlenség volna szembesíteni tizenhat éves fia sorsával. A magáéval ott fenn, a tetőn nyilván szembenézett. És aligha jutott arra a következtetésre, mint a Kós Károlynak ajánlott Áprily-vers („s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...”). A közben eltelt fél század túl sokat változtatott a líratörténeten és az erdélyi (meg a bukaresti) magyar és nem magyar életen. Erről Méliuszt, a sok kanyart megélt, részben bukarestivé vált költő-prózaíró is érdemes volna most megfaggatni. Sebestyén jól emlékszik a konfliktusok sorára, melyekben a református lelkésznek tanult, költőként az *Erdélyi Helikon*ban indult, Kuncz Aladárt mestereként búcsúztató, majd elszánt avantgardistává lett régi Korunk-munkatárs az új szerkesztőséggel hadakozott, mi több, vélt gaál-gábori igaza védelmében állítólag a Központi Bizottsághoz is fordult a „vonaltól” elhajló erdélyiekkel, egyes kolozsváriakkal szemben. A nevet a magyar irodalomban először használó Melius Juhász Péter hitvitázóhoz hasonlóan, a mi Méliuszunk sem kímélte ellenfeleit. Sebestyén őrzi azt a Méliusz-levelet, vagy húsz évvel ezelőttről, amelyben szó szerint ez állt (egy előző vitában mintha maga Méliusz idézte volna belőle): „...lehetetlen a közösség örültekkel hatalmi mámorosokkal, provokátorokkal és denunciáns törtetőkkal. Épp ezért nem hiszem, hogy nekem még lehet közöm a K.-hoz.” Ha jól emlékszik a szövegösszefüggésre, a „K.” itt egyértelműen a folyóiratot, a *Korunk*ot jelentette. Ez már nem a Balogh Edgár korszaka, Gáll Ernő is ekkoriban kényszerült megválni a laptól. Akkor hát? Sebestyénnek semmi kedve megnevezni, megidézni azt a halottat, akire a minősítések vonatkozhatnak. (Soha halottabb halott – ezek méliuszi szavak, de másról, feltámasztandóról szóltak.) Izgalmasabb volna – lesz is a következő órákban, napokban? – Méliuszt Edgárral összehozni, mérkőzzenek élőben, direktben a Korunk-örökségért, az „igaz hit” képviseletéért, népiekéért és urbánusokért. (Ha Méliusz kapcsán Juhász Pétert említette, Balogh Edgárhoz a ferencrendi szónok, a még korábban élt Temesvári Pelbárt illik; már csak azért is, mert Sebestyén

többször is hallotta egyetértően idézni Edgártól a XV. századi író-pap mondását: Döglött lónak szájából is fakadhat tiszta forrás.) Tisztázni kellene, mi áll az ilyen sorok háttérében: „A személyes becsület semmivel sem alábbvaló kérdés, mint a közügyi. Hiszen éppen ez a sztálinizmus utáni idők nagy emberi tanulsága. Itt nem eszmei ellentétekről van szó, hanem személyes becsületed megsértéséről. Nem tartok igényt rá, hogy nézeteimet bárki elfogadja, mint ahogy tagadok minden felfogást, amely nézetei számára diktátumot igényel – tehát a dialógus híve vagyok. De elintézetlen becsületbeli kérdések nem teszik lehetővé a dialógust megbecsületlenítőnk házában. Ha tegyük fel megsértem a villanyszerelőmet, nem lepődhetem meg, ha legközelebb hiába hívom. Vagy bocsánatot kérek tőle, vagy más villanyszerelőt hívok. A villanyszerelő szituációján semmit sem változtat, ha mondjuk a feleségem hívja el házába.” – Ilyen és ehhez hasonló Méliusz-levelek várnak utókorra válasza, de legalábbis megfejtésre, talán erre is föl lehetne használni a mostani malombeli együttlétet. Mindenki a saját emlékeit őrzi, ez nyilvánvaló; és noha ismételtelen kijelentjük, hogy a dialógus hívei vagyunk, nem akarjuk ráerőszakolni másokra a saját nézeteinket, mégiscsak személyes élményeink, régi-új sérelmeink foglyaiként maradunk a magunk elfogultságaival. És vádjaink. Edgár és Méliusz viszonya a legjobb példa erre, esettanulmányt kellene írni róla.

Ha most, átmenetileg, a halálokról és temetésekről esik szó, a két kortárs Korunk-örökös, Gaál Gábor-tanítvány (?) végleges távozását is érdemes volna összehasonlítani. (Előbb azonban a Gaál Gáboréról kellene szólni. Ha nem is a teljes történet, az föltétlenül ide kívánczik, amit Sebestyén nemrég hallott irodalomtörténész barátjától. Bajor Bandi jellemezte pontosan a helyzetet, amikor az esedékes G. G.-kötet munkatársainak késését így kommentálta: – Mit akarsz, ha az emlékbizottság ugyanazokból a tagokból áll, mint a kivégző osztag? – Megjegyzésre érdemes találkozás ugyanezzel a jelenséggel, Mészöly Miklós nyolcvanas évek végi noteszlapjain: „Realista drámákban ritkán fordul elő, hogy a hóhér mondja a gyászbeszédet is. A szocialista szürrealizmus hajlékonyabb, képzeletdúsabb.” – Hát erről ennyit, a mozgalmakon belül.) Sebestyén nem sokat tud Méliusz József kilencvenes – évei számát tekintve persze nyolcvanas – életéről, még kevesebbet az úgymond végtisztességről, 1995 decemberére Bukarest bizony távol került tőle. Balogh Edgár pár hónappal túlélte a volt harcostársat és örök ellenfelet, vagyis majdnem a 90. születésnapig eljutott. Kolozsvári, Rákóczi úti magányát talán többekkel sikerült megosztania, mint Méliusznak a magáét a fővárosi tévé közelében; mi több, Edgár sokáig megpróbált cikkeivel beszélni a megváltozott közéletbe. De egyiküknek sem sikerülhetett igazán átmenteni a korábbi tekintélyt ebbe az új világba. Hagyjuk hát meg őket közvetlen harcaik közelében, a barátok és ellenségek közt. Méliuszt Szisz mellett, akinek öngyilkosságát mélységesen gyászolta, Edgárt például a Tamási Áron híveinek társaságában. (Sebestyénnek eszébe jut az 1966-os botrány, amikor a megyei pártbizottság le-

tiltotta a szerkesztőségi részvételt a farkaslaki temetésen; ő, mármint Sebestyén, főnökei utasítására kénytelen volt itthon maradni, Edgár viszont saját felelősségére, a szerkesztőségi autóval elment Tamási búcsúztatására, a szülőfaluba – az lett a büntetése a főszerkesztő-helyettesnek, hogy fizesse vissza a benzin árát és a sofőr napidíját. Szervátiuszék Tamási-síremlékének avatásán aztán már ott lehetett Sebestyén is, fényképe is van róla, egy friss halott-baráttal, az avantgárd esztétájával, Bori Imrével állnak egymás mellett, a népes gyülekezetben. Egyébként Jenő bácsival és fiával sokszor találkozott, ott kint is, amikor a nagy követ faragták; meg persze a kolozsvári, fellegvári műteremben. És heteken át a Korunk Galériában, a Szervátiusz-kiállításukon; Jenő bácsi naponta ott volt náluk, fogadta a rengeteg tárlatlátogatót, vidéki iskolák diákcsoportjait is, százával.)

Hosszú a lista, akár a B betűsöke is, meg se próbáljuk a végére járni. A Bustya Bandi és Bálint Tibi végső magányát mégsem lehet kihagyni Sebestyén baráti körének felemletéséből. Bustya az Ady-cédulák, újságok és könyvek halmaitól elborítva, a rideg tömbház-lakásban aligha volt már boldog (vajon számított még arra, hogy befejezze esedékes nagy Ady-életrajzát?). Kálmánka – Tibit ugyanis így szólították régi barátai – talán nem érzékelte, hogy ott fenn, fellegvári házuk kapuján, utoljára fordul be. Találkozásaik nem voltak ugyan a legutóbbi időben alkalmasok a mélyebb eszmecserére, ám korábban többször is kijelentette Sebestyénnek, hogy nem kezd már regényírásba, nincs hozzá kitartása; jó novellák, karcolatok azonban biztosan maradtak benne. Itt, a malomban most nyugodtan elborozhatnának, a jeles társaságban – és ezt senki, sem feleség, sem barát, sem közvélemény nem vehetné rossz néven tőlük.

Ennyi halál meg temetés (Bustya Bandinak szegénynek ráadásul csak a monostori betonkolosszusban, a nagyvárosi kopár új temetőben jutott sírhely, így ez maradt meg Sebestyén emlékében mint a kiszolgáltatottság, az elidegenítés szörnyű téli élménye) – szóval a lezárult világok ilyen feltérképezését most már ideje abbahagyni. Gézának, Páskándinak azért még meg kell adni a szót, ha távolból is, ebben a morbid témában. (Egy másik alkalommal fő előadónak hívják majd meg, Géza ezt természetesen el is várja, teljes joggal.) A szép búcsúzásról, az unokáknak adott magyarázatokról, az utolsó impresszió végtelen fontosságáról írottakkal tulajdonképpen az életről, pontosabban a túlélés esélyéről fogalmazta végrendeletét, ilyenformán: Halálunk utolsó esztendeiben akarjuk és tudjuk legjobban befolyásolni magunkról az utókori képet. Feltéve, ha idejében és szavahihe-tően festik a véget élénk olyanok, *akiknek módot adtunk*: tájékozódjanak, s akiknek hiszünk is. Aki hamarabb tud, akinek a *beavatottság* esélye idejében adatik, hamarabb ítélheti meg józanul a helyzetet. Ez akárhogy is, alapvető kiváltság. Közel ülni a fő információk tüzéhez. Annál melegebb.

A beavatottság esélye mindegyik meghívottnak megadatott, a tájékozódásé nemkülönben, lássuk hát, hogyan ítélik meg a helyzetet, a helyzeteket, 2005-ös viszonyításban. Próbáljunk közeledni a fő információk tüzéhez. Hol is kellene

most folytatni? Nyilván a történelemmel. Legyen akkor Bibó Istváné a szó – a közbeszó hatvankilenc év ugyanis keveset változtatott szavai érvényességén.

– Mi tudjuk, hogy a magyarság is bizonyos abszolút emberi állásfoglalásokat jelent a létezés, a cselekvés és a gondolat alapvető kérdéseiben, de azt is tudjuk, hogy ezek az abszolút emberi színek nemcsak a külföld számára ismeretlenek, hanem sokszor jóformán a magunk számára is, vagy, ami ennél is rosszabb, félreismertek és megreformálatlanok. Az utolsó évtizedekben szinte az egész magyarság óriási erőfeszítéseket tesz, hogy nemzetünket a külfölddel megismertesse, a reá vonatkozó tévedéseket eloszlassa, és a magyarságról kedvező képet alakítson ki. Ezt az erőfeszítést a jövőben természetesen tovább kell folytatni, mint eddig. De a döntő csatát nem itt kell megnyernünk. Ahhoz, hogy ez a szó, „magyar”, az emberi mivoltnak egy önmagában zárt és harmonikus színt és formáját jelentse, nem a többi emberiséggel, a külfölddel szemben való állásfoglalásunkat kell megváltoztatnunk, hanem itthon kell kultúrává, stílussá és szellemmé tennünk mindazt, ami ma lehetőség és őserő.

Az őserőt azért már itt, Kalotaszentkirályon sem lehet oly meggyőzően emlegetni, gondolja Sebestyén, de a lényegre tekintve a bibói önkritika változatlanul telibe talál. És az illyési figyelmeztetés?

– A világ összefügg; nem tesz tehát jó szolgálatot más nemzetnek az, aki a maga nemzetét rosszul szolgálja. Valamennyi nemzet jogából ad fel az valamit, aki a maga nemzetének jogaiból csak egy szemernyit is föl ad.

Hát igen, 1945-ben, Illyés Gyula megszólalásában (amelyet azóta is hallhatunk) a forradalmi magyarságról volt szó, most pedig az Európai Unió tagjáról. Meg hát azokról, rólunk, akik még kívül vagyunk. És azokról, akik valószínűleg még hosszabb távon kint maradnak.

– Ezt a történelmet nyitva felejtették, mondja a magáét.

Panek közbeszólására többen bólintanak, mások ízlelgetik a modern, de akár posztmodernnek minősíthető fogalmazást. Minthogy azonban hangosan senki sem ejti ki a posztmodern szót (honnan tudhatnák, hogy ezt eszik vagy isszák?), nem alakul ki mellékvita a stílusirányokról. Zoltán még nem fejezte be, történet-filozófiai eszmefuttatását érdemes tovább hallgatni.

– A történelmet szerintem nem szabad sűrű, majdnem egymásra torlódó századokban nézni, ember-térre kell alakítani, ha van hozzá varázs-szemünk. Újra kell álmodni minden érzékszervünkkel és éber figyelmünkkel, tudván – mert kiderítvén –, hogy mi magunk akkoriban mikbe keveredtünk volna... Mit kezdjenek az unokák a titkainkkal, amiket nem tudunk rájuk hagyni? Ők sem akarják. Egy unoka rendszerint azzal kezdődik, hogy valamelyik nagyapjára már nem is emlékszik. Neki nem az én életem kellene, az övé kell. Minden ember legalább két század szülötte. Ám hiába. A történelmet nem sűrűn egymásba szövődő századokban kell nézni, így nem szabad. Tágas embertérre kell álmodni, úgy nézni

rá vissza a mi időnk résein át. Akkor megjelenik a lassan korhadó kerítések mögött a szenvedő, azaz az éppen élő ember.

Új vendég a cica. Évtizedek óta, talán gyerekkorától nem mondta ki Sebestyén ezt a mondatot. Furcsa az asszociációk lánc. Száraz Gyurka mintha Budapestről (vagy a kolozsvári látogatására emlékeztetve?) nyújtaná az ujját, mindössze két mondat erejéig egészíti ki a paneki szöveget. Vagy inkább vitázni akar vele?

– A távlat nem objektív. A távlat torzít.

Az eddig keveset szólt Imreh Pista történeteszi replikája egyszerre gondolja tovább és helyesbíti a maga szempontjából, tudósi-emberi tapasztalata alapján, a partiumi individualistának tudott Paneket és a históriába drámaíróként és esszéik szerzőjeként magát sűrűn (és sikerrel) beleártó Száraz Gyurkát. Nem csupán az erdélyi álláspontot foglalja össze:

– Hagyomány, értékrend, közösség, história összetartozó kategóriák. Hogy mi a közösség? Céloknak, érdekeknek az azonossága s az értékrendek egysége, valamint a mindebből leszűrődő „mi-tudat”. Aminek egyik eleme a hagyomány is. Ennek a mi-tudatnak tehát az építője, egybeszerkesztője a történelem. Az volt – és az is marad. És ez hordozza, viszi, sodorja magával mindig és mindenkor a közösségi tradíciót. Hogy mi a tradíció? Azt én nem tudnám olyan szépen elmondani, mint Németh László, aki valahogy így fogalmazott: „A népek emlékezete a hagyomány. A hagyomány egy nemzet válasza életkörülményeire, a nemzet igazi személyisége, amellyel az időben önmagához és feladataihoz hű maradhat.” Az, aki önmagához és feladataihoz hű akar maradni, annak a hagyományokkal számolnia kell. Nincs tegnap és ma. A tegnapomat is élem a mában. És befele hallgatódzva, magam irányvételét építgetve a történetiség, a bennem élő tradicionális ember is szót kér. A történelem – mondotta egy hosszú székelgyföldi utunkon Mikó Imre – nem mögöttünk van, azon állunk; igazát tovább alakítva fejtegettem, hogy kapcsolatunk még szorosabb, a történelem bennünk van, magunkban hordozzuk.

Imreh Pista szenvedélyesen előadott nézetével egyetértve, próbáljunk most már a korábban abbamaradt, illetve alig elkezdett témánkhoz visszatérni. Mert hát a népi–urbánus kérdés is része a történelmünknek, sajnos ez is bennünk van. Egyesek szerint ugyan népi–urbánus vita már nem létezik, aztán újra és újra előbukkan valamilyen formában. Akkor hát folytassuk, ahol Szabó Zoltán befejezte a maga felszólalását. És hogy egy új hangot is halljunk, Bajor Bandit kéri Sebestyén a megszólalásra. Bandi ugyanis nem ideológus, legkevésbé a népieké. Humoristának könyvelte el a közvélemény, igazságtalanul, amennyiben humoristán amolyan közönségszórakoztató iparost értünk. Egyszer a humor méltóságáról kérdezték Bajort, többek közt a göregáboros „parasztkodásra” is rákérdezett az interjúkészítő, amire ő élesen kikelt a panoptikumi parasztszemlélet ellen, azok ellen, akik a parasztságot a szolgalegény és a Pesten csetlő-botló cselédlány színvonalán ítélték meg. Mindig érdemes meghallgatni Bajor Bandit.

– A parasztság volt az, és nemcsak Magyarországon, amely a nyelvet fenn-tartotta a legnehezebb időkben is. És amely saját rendkívüli tehetségével óriási irodalmát, a népköltészetet megalkotta. Tehát a parasztságot én intellektuálisan ugyanolyan szintű társadalmi kategóriának tartom, mint az értelmiséget. Lehet, hogy megdöbbenő, amit mondok, de egy paraszt legalább annyit tud, mint egy magyar értelmiségi, csak másfajta ez a tudás, amit az a paraszt tud. A paraszt azt a világot, amelyben él, ugyanolyan mélyen ismeri, ha nem mélyebben, mint amilyen mélyen ismeri a városi értelmiségi adott esetben a várost, a várossal kapcsolatos adatokat, információkat és a kultúra információit. A parasztság még ma is óriási és kiaknázatlan kincsesbánya, amit eddig megmutatott az irodalom, az csak a felszíni fejtés.

Bajor ditirambusa két irányból is Illyésre asszociál, legalábbis Sebestyén most így ítéli meg. Ha már ez a műfaj és a paraszti tudás kerül napirendre, lehetetlen nem felidéznie azt a híres magyar ditirambust, amelyet Illyés Gyula címzett a nőkhöz. Eddig csak prózában folyt a szöveg, de most illő megszakítani az egyhangúságot, legalább az első szakasszal. Pályájának kifejezetten népi korszakán messze túl, Illyés itt tulajdonképpen a paraszti világból őrzött emlékeket építi nődicséretté.

*Nem a kövek és nem a fémek
Nem amik állják az időt!
Hanem a gyékény, a nád, a kéreg.
Nem az örök-élet-ígéret
cinkosai. Nem a kimértek.
Hanem a törékenyek s engedők:
a fű, a lósz, a sás
lett tiltakozás.*

A tettük után nyomban eltűnők.

És ha nők meg magyar líra, tolulnának fel, tovább, a versidézetek, József Attilától, Szabó Lőrinctől – Sebestyén azonban fékezi magát. Nagy Lacitól mégis kérne legalább két, szívéhez nagyon közel került verssort: „S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra!” Szíve szerint az elkalandozó moderátor elmondhatná a *Szólítlak, hattyt* is; és nem azért, mert Laci épp most nyolcvan-éves. Hanem mert Laciék hozták egyszer magukkal Kolozsvárra s énekeltették is Sebestyénék otthonában a népdalokkal híressé vált, akkor még pályakezdő énekes Budai Ilonát; és mert mindössze másfél hónappal halála előtt Nagy Laci elküldte nekik a Mikes Kelemen utcába, szeretettel, a 100 példányban kiadott, Szántó Tibor tervezte bibliofil füzetet, amely ezt az egyetlen verset tartalmazza.

De ha a kerekasztalhoz visszaigazodva ellensúlyozni kell a lírát, akkor inkább (ismét) Veres Péter kerüljön előtérbe – hiába kezdte napszámos-énekekkel pályáját (a régi *Korunkban* is), ő a prózai realizmus elkötelezettje volt és maradt. Ami nem zárta ki, hogy a kortárs világirodalmat magához engedje, értelmezze. Az előbb temetésekről beszéltek. Hát itt egy másik Illyés-idézet, a Veres Péter koporsója előtt mondott gyászbeszédből, amely ezzel a felmagasztalással kezdődött: „Lángelmét temetünk.” Déry Tibor pedig azt írta a parasztíróból lett értelmiségi barátról, hogy a hozzá közel állók közül, akiket az elmúlt években temetett, Veres Péter volt a legelképzhetetlenebb halott.

Szerencsére most itt van élőben, a malomban, autentikus környezetben. Ha víz is volna még a malomárokban, a Kalota vize, és a nagy kerék sem korhadt volna el, a vályúval együtt, szóval ha örölni lehetne – mert egy kevés búza még akadna, egy kis zacskóban ott van emlékeztetőül, az ajtófélvára akasztva (keresztlányaék hozták a szomszédos Damosról) –, Veres Péter lehetne ebben a vitában, vitán felül, a főszereplő. Zsiga bá után Péter bácsi. Az országban-népben-nemzetben gondolkodó. Akiről Móricznak az volt a véleménye, hogy kell az ilyen ember, mint a szél, ennek a világnak. Állítólag (lánya szerint) fűszernek, mintának, mértéknek használta Móricz a harmincas-negyvenes években, a magyar falu számára. Ám egy újabb kis szeminárium, a Veres Péter-szekció kialakulása előtt Sebestyén úgy véli, hasznosabb lesz a Szárszóról írt Veres Péter-könyv alapján magára Péter bácsira hivatkozni, elejét véve az újabb bálványimádásnak. Mert hogy:

– Régi történelmi tapasztalat: nagy íróknak, nagy egyéniségeknek „hívek” kellene, nem „szövetségesek”. Igen, de az is régi tapasztalat, hogy azok a fiatalok, akikből a holnap nagy írói lesznek, nem tudnak, nem akarnak senkinek a „hívei” lenni. Örök körforgásnak látszik ez, és örök magyarázat az irodalmi torzalkodásokhoz, amelyek pedig oly igen megkeserítik az igazi híveket: tiszteletük tárgya, lelkük bálványa nem tökéletes; átlátszóan irigy és hiú.

Ezt Szisz, ha végre megszólalna, nyilván másképp fogalmazná – de nem a lényegét tekintve. Egyszóval Péter bácsi ismét bölcsnek mutatkozott, akár feltétlen hívei fejcsóválása közben. De mit szól ehhez a malomba most először érkező Balassa Péter? (Neki épp ezekben az években formálódik a sajnálatosan korai, szinte hihetetlenül korai kultusza.) Sebestyénéknél ugyan alig néhányszor fordult meg kolozsvári vendégtanársága hónapjaiban, de beszélgetéseik, itt és ott, azaz Kolozsvárt és Budán, a Gellérthegy utcában meg Pesten, ha nem is végtelenek, mindig barátiak és tartalmasok voltak. Péter, mint annyiszor, a népi–urbánus ügyben is az egymás kioktatása ellen emelt szót. A jelen lévőket figyelmeztetnie kellene a moderátornak, hogy ezúttal hallgassák végig nyugodtan a szöveget, ne ugorjanak föl az első mondatra. Az izgága Veress Dani pillanatnyilag nincs itt, Czine Miska épp az előbb ment ki a szobából, Edgárnak nem szokása a közbekiabálás, s a többi öregtől ugyancsak el lehet várni, hogy türelmesen várják ki az

okfejtés végét, aztán válaszoljanak, ha feltétlenül szükségesnek tartják. Akkor hát ne folytassuk Péterbe a szót.

– A legnagyobb probléma a népi-urbánus kérdésben az, hogy egy újfajta népi ideológiával vagy újfajta népi irodalommal nem lehet találkozni. Azt hiszem, hogy a fokozódó idegesség egyik forrása éppen az, hogy a szakszerűség, illetőleg a jó irodalom és a nem jó irodalom mentén kezdenek húzódní a határok normális irodalmi és szellemi életben általában. A harmincas évek népi irodalmához és népi ideológiájához alig hasonlít ez a mai. A maiban éppen az a megdöbbenő, hogy a régi, dzsentroid ideológiákhoz igazodik, és onnan veszi a tartalékait. Én ezt megdöbbenő dolognak tartom, hogy a népi írók vagy a népi irodalom hangos képviselői teljesen elvesztették a plebejus értékek iránti érzékenységüket, és elvesztették az emlékezetüket is, hogy a népi irodalom a progresszió ereje volt a húszas–harmincas években. Ez az egyik dolog. A másik, hogy a népi-urbánus ellentét évtizedeken keresztül, még hozzá a kultúrpolitika által nagyon ügyesen, mesterségesen fenntartott és manipulált ellentét volt. És ennek bizonyos vonásai most is folytatódnak, kétségtelenül. Én mindig azt mondom meg írom, hogy népi–urbánus ellentét létezik, de nem vagyok hajlandó elfogadni.

Balassa nyilvánvalóan a budapesti, debreceni, pécsi frontokról, az ottani irodalompolitikáról beszél. Ítéletében, véli Sebestyén, akár Kiss Feritől is kaphat a most felszólaló erősítést, aki Nagy Lászlót méltatva (sokkal nagyobb elismeréssel persze, mint amire Laci poézise Balassától számíthat), az Arany János utáni magyar költészetet fenyegető két veszedelemről szól. Bár mostanában mintha elfeledkeznének róla, mértékadó irodalomtörténészként kellene hallgatnunk Ferit is (nem csupán Kosztolányi-ügyekben). A „két veszedelmet” ő – még 1968-ban, a *Valóságban* – így nevezte nevén:

– Egyik a népiesség ama földhözragadt és sekélyes változata, amely jórészt a népiélet külsőségeinek, a néptribuni szerep szokványos gesztusainak, a folklór kiélt stílusjegyeiből képzett hatásformáknak jó-rossz ismétlésében merül ki. A másik veszedelem, mely sokszor az előbbi reakciójaként jelentkezik, az üres absztrakciók, a nyegle szertelenség s a jellegtelenység végletei felé sodor.

Péter kissé meglepődve hallgathatja ezt a szöveget, nyilván nem várta a népi tábor felől ezt a kritikus-önkritikus hangot. A Cziné Miska-féle történelmi értékelést már könnyebb belehelyeznie az ismert kánonokba. Nála, Miskánál Ady Endre a kiindulási pont.

– Következézetesen demokratikus politikai mozgalom hiányában, mint a magyar történelemben többször is, az irodalom vállalkozott a gondolati-ideológiai megfogalmazásra. A veszélyt az írók érzékelték legélesebben. Úgy érezték, Ady víziója a szétszóródásról hamarosan bekövetkezik, a magyarság: hulló nép. „Az önkéntes és kénytelen disszimilálódás, a történelmi kudarcsorozat, népbetegségek és gyarmati munkaviszonyok által létében fenyegetett magyarságot” úgy érezték, csak egy mélyreható társadalmi átalakulás erősítheti nemzetét (Illyés

Gyulát idézve). A feladatot a nép gyors nemzetné erősítésében látták. Olyan nemzet élt elképzeléseikben, amely a munkás-paraszt és értelmiség hármasságára épül.

Közbevetőleg nem ártana megjegyezni, gondolja Sebestyén, hogy ezek a szembevetően átideologizált mondatok először a pécsi *Jelenkorban* láttak napvilágot, igaz, még 1969-ben. De végre hallgassuk meg e kérdéskörben az eddig csak figyelő Gáll Ernőt; vele közelebb kerülünk az erdélyi, többé-kevésbé általánosnak mondható nézőponthoz.

– Jogosan állapíthattam meg nemrég – egy körkérdésre válaszolva –, hogy a magyarországi népi–urbánus vita átsugárzása időnként érezhető volt, ám hatása mindig a kisebbségi létfeltételek között nyilvánult meg. A közös önvédelem igényei általában elsőbbséget élveztek. Az egymásrautaltság, a közös veszéllyel szembeni szolidaritás felismerése jutott kifejezésre abban is, hogy a román antiszemitizmus első nyílt jelentkezésének pillanatában Domokos Géza, a magyar értelmiség nevében is, levélben fejezte ki tiltakozását. Bátor fellépése még a diktatúra idejére esett.

Sebestyén érzi, hogy Ernőt most nem szabad félbeszakítani, még akkor sem, ha térben és időben távolodunk az eredeti kérdésfelvetéstől, ám itt ugyancsak hűsbavágó igazságok kimondása következhet, és ez végül is, Erdélyből nézve legalábbis, nem lekicsinyelhető oldalága a vitának.

– Az erdélyi magyarság és a maradék zsidóság sorsának újabb különös és fájdalmas összefonódását tanúsítja ama körülmény is, hogy fél évszázaddal Makkai Sándor „nem lehet”-jének kimondása és negyven évvel Bibó Istvánnak ezzel összecsengő következtetései után, mindkét népcsoportból egyre többen érzik úgy, hogy a kisebbségi lét (hát még a kettős elnyomatás) tartósan elviselhetetlen. Nem emberhez méltó. Minden változás kilátása nélkül vállalni sokáig nem lehet! A felismerést rendszerint tettek követik. A kettős exodus meghatározó mozzanatai, arányai és következményei – a kölcsönhatások ellenére – eltérőek. Közös azonban a társadalmi háttér. A zsarnokuralom egyneműsítő politikájának tűrhetlenné vált nyomása, majd a szovjet típusú pártállami diktatúrák összeomlása, a térség országaiban fellépő destabilizáció, a szétesést, a libanizálódást kiváltó, többnyire nacionalista indulatoktól hajtott erők működése. Pszichológiailag: a különböző csalódások, kiábrándultságok nyomasztó érzése. Továbbá: a fasizmus újrajelentkezése, etnikumközi összetűzések, pogromok kirobbanása. És mindez a század- és ezredforduló küszöbén., szemben a különböző európai integrációk szükségességét bizonyító – eme integrációk létrehozásán már munkáló – tendenciákkal. Éppen ezért, a romániai magyar zsidóság maradványai, azok, akik már nem tudnak vagy nem is akarnak a kettős kisebbségből – a kettős fenyegetettség elől – menekülni, a magyarsággal együtt, az ország következetes demokratizálódásában látják a jövő egyetlen zálogát.

Gáll Ernőnek ezt a közösségi programként elfogadható beszédét Sebestyén szeretné összekapcsolni Balassa Péter személyesebb vallomásával. A szabad polgár természetes öntudatával szól az ő származást és identitást tisztázó közlése – ahogy Illyés a két ős, az úrhitű tolnai pásztor s a csupa dac sárréti prédikátor ádáz birokra- kelését versében megidézte. Balassa láthatólag jól érzi magát az örökölt és vállalt kettősségben. Magánügy? Aligha csupán az. Tessék hát idefigyelni:

– Apám révén, s problémamentesen vállalva ezt, zsidó is vagyok, ami persze a zsidóság belső szabályai szerint már csak azért is irreleváns, mert nem anyai ágon, s mert apám, szép és illuzionisztikus asszimilációs és hitbeli konverzióval, még 19 éves korában megkeresztelkedett (akkor ez nem életmentő keresztlevelet jelentett, mint jóval később), ugyanezt viszont katolikus részről az alig rejtetten antiszemita „zsidóbarát” jelzővel honorálják, különösen az én életpályámon (erre is inkább büszke vagyok). Nem zsidóbarát vagyok ugyanis, hanem kettősen-egy identitású zsidó-keresztény, amit nem kívánok explikálni. Jól érzem magam ebben a „köztes”, kettősen-egy kötődésben és mindaz, amit a monolitikus identitás kritikájaként korábban mondtam, ezzel is összefügg. Az „egyik” vagy „másik” részről időnként megnyilvánuló idegenkedés kifejezetten felvillanyoz (nota bene: katolikus részről mindig több ilyesmivel találkoztam, bizonyos fundamentálisan zsidó körök érdektelensége vagy idegenkedése legalább őszinte és nyílt a másik fajta szemforgatáshoz képest). Már említett gyerekkori alaphelyzetem, közönségre hajló sehova sem tartozásom termékenysége és persze feldolgozási nehézsége megerősített és visszatért, amikor mindezt tudatosítottam magamban, a hetvenes évek végén. Az ökumenét mindenestre „fanatikusán” életfontosságúnak tartom, inkluzíve a nem hívőket.

Ha most erre a vallomásra választ kérnénk a jelenlévőktől, például a kérdést gyakran felvető Panektől vagy a korábban hevesen vitázóktól, Szabéditől, László Dezsőtől, Mikó Imrétől, Balogh Edgártól, Méliusztól – és megidéznénk például Ligeti Ernőt, a *Súly alatt a pálma* szerzőjét –, napokig nem állnánk fel az asztal, a kereknek képzelt asztal mellől. Néha valóban az az érzése az embernek, amit egyszer Zoltán (Panek) mondott: keressük egymást, de nem találjuk. A legújabb polémiák nemegyszer ezt a benyomást erősítik. Lehet, mégis a váradi költőnek, Horváth Imrének van igaza? Ő így emlékezik a régi nagyváradi időkre:

– Nem számított, ki zsidó, ki nem zsidó! Arisztokraták pénzért, mások szerelemből zsidó nőt vettek feleségül, az sem volt ritka, hogy keresztény lányok zsidó férfival kötöttek házasságot. Úgy, hogy antiszemitizmus az I. világháború végéig úgyszólván nem is létezett. Természetesen valamit jelentett, hogy más a keresztény és más a zsidó, de ezt nem éreztették. Az én véleményem egyezik a Reményik Sándoréval, aki egyik versében azt írja: „az a más néven ismert Petrovics”! Ne firtassuk a származást.

Imre bácsi a maga közvetlenségével, természetességével, úgy látszik, eltanulhatatlan humanizmusával tiltakozik most is a kiszorítás-kísérletek ellen, beszél a saját keresztény negatívumairól (ilyet ki hallott?), kálvinistákról, katolikusokról.

– A kálvinisták puritánabbak, a katolikusok a dekoráció felé hajlanak. Hát ehhez hasonló eltérések vannak a zsidóság és a keresztény magyarság között is. De ezek az eltérések nem olyan jelentősek. Mindkét oldalon megvan az adottság: ha azt mondom, Radnóti, akkor azt mondom, hogy Weöres Sándor. Ha azt mondom, hogy Halász Gábor, akkor mondhatom, hogy Juhász Géza, aki nagyszerű debreceni irodalomtörténész. Tehát megvannak az adottságok. Ami a zsidóságból hiányzik, az a magyar keresztényi lustaság, ami, sajnos, bennem is megvan. Hat nyelvet tanultam, és egy nyelven sem tudok úgy, ahogy kellene... A zsidóság rá volt kényszerítve: kiválni, kiválni, kiválni! És meg is volt benne az ambíció! Ez nem minden magyarban van meg. Nagyon sokan parlagon hevertették szellemi képességüket. Sokan lusták voltak, hogy megtanulják mindazt, amit a zsidóság megtanult. Ehelyett azzal akartak érvényesülni, hogy félretolják a zsidóságot, hogy finoman fejezzem ki magam.

Cs. Szabó egy ugyancsak lényeges irodalomtörténeti utalással a népi irodalomhoz is visszatér, a *Választ* szerkesztő Sárközi Györgyre emlékeztetve.

– Róla ma is mindig mint szent emberről beszélek. Nem ismertem íróbarátaim között önfeláldozóbb, önzetlenebb költőt. Amikor azt mondom, hogy a zsidóság megoszlott Magyarországon, és voltak köztük, nem is kevesen, akiket mi ugyanúgy hozzászámítottunk a magyar, a megálmodott új magyar radikális reformkorhoz, mint a paraszti, középnemesi vagy sváb származású magyarokat, akkor olyanokra gondolok, mint ő volt. Nem volt különbség ebből a szempontból – legalábbis a mi szorosabb körünkben – a különféle magyarok között. Ebben a kérdésben például erősen szemben álltunk Németh Lászlóval. Gyerekesnek tartottuk és visszautasítottuk az ő hígmagyar és mélymagyar elméletét, kis vakvágány volt, kisiklás, ezért nem is tartottuk elsőrendű jelentőségűnek. Visszautasítottuk, de nem csorbította szemünkben Németh László nagyságát. Túl termékeny volt, túlságosan izzott az agya, izzás közben követett el kisiklásokat, mélymagyarokra és hígmagyarokra osztva minket. Sárközi Györgyöt azokhoz számítottuk, akik nélkül elképzelhetetlen volt az új, megálmodott Magyarország.

Le kellene végre ezt a vitát is zárni – ha lehetne. A személyes emlékek, a példák után következzenek az általános érvényű megállapítások. Sebestyénnek fiatalkori nagy élménye – és ebben nyilván sokakkal osztozik – Bibó István lelkiismeret-vizsgálatra, az előítéletek felülvizsgálására, a tőlük való megszabadulásra indító tanulmánya a magyarországi zsidókérdésről. Milyen jó, hogy Illyés magával hozta őt ide, a malomba, így az ő szájából hallhatja mindenki, amit az asszimilációról összefoglalt.

– Asszimilálódni nem annyit tesz, mint minden jellegzetes vagy felismerhető tulajdonságot letenni, megkülönböztethetetlenné, „tősgyökeres”-sé válni; ez nem

lényege, legfeljebb késői és esetleges kísérőjelensége az asszimilációnak. Asszimilálódni annyit tesz, mint egy valóságos, eleven közösség életének a folyamatában benne élni, magatartásformáit, konvencióit és követelményeit ismerni, gyakorolni és vállalni. Ettől megmaradhat valakinek a jellegzetes orra, jellegzetes konyhája, jellegzetes élettempója, jellegzetes szólásformái, idegen szavai, vagyis megmaradhat mindaz a fizikai és etnikai adottsága, aminek társadalomszervezeti jelentősége nincs, vagy kevés.

(Sebestyén most szívesen betoldana ide egy anekdotikus történetet, amelyet csak hallomásból ismer, talán Berkes Erzsitől hallotta: annak a szerkesztőnek a történetét, aki orrműtétével akarta eltüntetni származását, ám ezzel nem tudta elkerülni bizonyos körökben a lezsídózást; ettől aztán megdühödött, és sajátosságát annál inkább kiélte. Az ellenpélda: az előbb már meghallgatott Gáll Ernő. – Kisapám, visszahangzik sokszor a fülében Ernő szava, barátivá érett vitáikból, közös akcióik megtárgyalásából. Mintha Ernőről mintázta volna Bibó a figurát, aki benne él egy közösség életének a folyamatában, ismeri a konvencióit, követelményeit – nem utolsósorban hagyományait, értékeit. De persze Sebestyén részéről nevetlenség volna félbeszakítani Bibó okfejtését.)

– Azok a tulajdonságok, melyek valóban születési vagy etnikai adottságok, aránylag igen ritkán jelentkeznek úgy, mint az asszimilációnak az asszimilálódni kívánó lelkivilágában élő akadályai, hanem sokkal inkább úgy, mint a környezet ellenségességének, előítéletének és elzárkózásának a támpontjai, mint az elzárkózás keresztülvitelére alkalmas elhatárolások és korlátok. Ezek tehát elsősorban úgy válnak akadályává az asszimilációnak, hogy a közösségi érdekek vagy magatartásformák összeütközése után s annak következtében a környezet ezeknek az adottságoknak valamelyikéből csinál valami sorompót vagy korlátot, mint például a néger bőrszínéből vagy a zsidó nagymamából. Az asszimilálódó oldaláról eredő nehézségek nem annyira a születési és etnikai vonások formájában jelentkeznek, mint inkább a közösségi együttélés, közösségi együttműködés, közösségi lehetőségek kezelése terén kialakult magatartásformákban.

Bibó után pedig a Száraz Gyurkáé a szó, hiszen harminc évvel később ő írt könyvet *Egy előítélet nyomában* címmel. Mondja hát el Gyurka a magyar történelmen végigvezető, mába érkező esszéjének a tanulságát, a legfontosabbat.

– Minden esetben nehezemre esett leírni: „mi és ők”, „itt és ott”. De hát muszáj volt: e nélkül képtelen lettem volna megértetni magam. Csakis azért használhatom ezt a viszolyogtató ellentétpárt, hogy kimondva megsemmisítsem. Primitív néphit és modern pszichoterápia: ki kell mondani a démon nevét, beszélni kell a neurózis okairól, hogy megtörjön a rontás, oldódjék a görcs.

Sebestyén úgy érzi, dióhéjban ők is ezt tették itt, közösen, a malomban. Bibó Istvánnal, Bibó szellemében. Vagyis nem álltak meg annál, ami azért tetszik, mert a másiknak s a másikról szól, hanem inkább annál időztek, ami rájuk vonatkozik. Akár itt, Kolozsvár közelében, Kalotaszentkirályon. Ahol Ady járt.

Meg még sokan. Sokfélék. Három temető őrzi a helyben lakottak emlékét: a református, az ortodox és a zsidó. Az első kettőnek van utánpótlása – szerencsére a magyar iskolának is –, a zsidó temető a falu végén, bekerítve, a földbe süppedt sírkövekkel már csak megbecsült emlékhely. Boltos, kocsmáros, az egykori szeszgyár tulajdonosa porlik a szentkirályi földben. Emlékhely persze a reformátusok temetkezési helye is, a leszármazottak mellett másoknak is érdemes ellátogatni ide, a falu művelődéstörténetének emlékét őrzik a tanítók, papok fejfái. A Kiszelyek kertjében írta Ady *A Kalota partján*-t, ismétlik sorra a kalotaszentkirályiak az irodalomtörténeti mozzanatot, köztük most már Sebestyén László is. De van egy tárgyszerűen ellenőrizhető kapcsolódás is, kint a temetőben. A Kiszely családdal rokon Viskyek egyike, Rozália, Ady Endre nagyanyjának testvére itt nyugszik a többi református közt, erről az 1890-ben készült, gömbalakban végződő sírkő tanúskodik. A Bánffyoknak csak kastélyuk (inkább udvarházuk?) állt a zentelki magaslaton, ők máshová temetkeztek. Például a Házsongárdba. Bánffy Miklós urnában térhetett haza (mint Panek és még annyian, közrendűek, talán főrendűek is, a szellem rangján); az ő végső kolozsvári jelenésének leírása is ide kíváncskozna, Sebestyén azonban akkor épp hiányzott szülővárosából, de azt tudja, Kós Károly még ragaszkodott hozzá, kilencven-valahány évesen, hogy jelen lehessen a helikoni társ újratemetésén. Állítólag széket vittek ki neki, azon ült a szertartás alatt. (Erről sajnos nincs fénykép *Az Erdélyi Helikon képeskönyvében*, amely nagyjából a marosvásárhelyi vonatkozásokat emeli ki a feledésből, minthogy elsősorban a Molter-hagyatékra támaszkodik. Fel kellene lapoztatni a malombeli meghívottakkal a Csíkszeredában kinyomtatott gazdag gyűjteményt, ez volna az igazi szembesítés, a vizualitás erejével. Sebestyénben is személyes emlékeket ébreszt ez a képeskönyv. Hiszen Kemény János vásárhelyi ravatalánál az öreg Moltert még ő is hallhatta beszélni, meg ott volt az emlékezetes marosvécsi halotti menetben. Tamási Áront többször is látta, de egyszer sem szólította meg, ezt máig sajnálhatja; igaz, akkor, bolyaista korában nem álltak oly közel hozzá a Tamási-művek. Ifjú, majd tekintélyesebb szerkesztő korából a találkozások hosszú sorát kellene megpróbálni, ha még lehetséges, fölleveníteni. Károly bácsi természetesen örökké eleven emlék, a többiek azonban... Maga Kemény János, az alapító. Még Sebestyén gyerekkorából az osztálytárs apja, Maksay Albert. Későbből Tompa László, Molter Károly. Kacsó Sándor, aki első könyvéhez előszót írt. Szemlér Ferenc, Bözödi György, Endre Károly, Bartalis János, Franyó Zoltán, Kiss Jenő, Szenczei László, Vita Zsiga, Asztalos István. Vegyes emlékek. Persze Szabédi László, akinek annyit köszönhet. Jékely Zoltán. Tőle őrzi Sebestyén az egyik legszebb ajánlást, 1980 októberéből, az *Őszvégi intelem*ben: „Az erdélyi irodalomtörténet-írás kiválóságának, holnap talán pillanataimra emlékezőn, tisztelő barátsággal Jékely Zoltán”. Kicsit szégyelli is a túlzó sorokat, mégsem állhatja meg, hogy ide ne másolja őket.)

A második kerekasztal-beszélgetés végén Sebestyén László nehezen tudja eldönteni, hogy hozzáöregedett-e vendégeihez – vagy éppen hozzájuk fiatalodóban szervez most, vitázik. Tegnap és ma úgy épül egymásba, ahogy az öregeknél tapasztalta.

Pillanatnyilag tulajdonképpen Zentelkén van, vagy Budán, a Donáti utcában jár, Jékelyvel? 2005-ben vagy 1949-ben? Ő találta meg a kalotaszegi párnahéjat az út porában? Vagy együtt emlékeznek?

– Alig értünk a rozsdás rácskerítésig – amely mögött pompás emeletes villában Violante, a századelő divatos írónője lakott, majd bombazáporban, házának romjai alatt lelte halálát a lila ruhás pici öregasszony – az utcalámpa fényében megpillantottam valamit. Úgy hevert a járdán elárvultan és rejtélyesen, mint minden gazdátlan tárgy, régi és új gazdája közt, némán, valamiféle senki földjén, szinte lebegve... Egy varrottas párnahéj volt. A régi, nemes rajzú, tükrösnek nevezett mintát rögtön felismertem rajta: a kalotaszegi varrottasoknak világga szóródott családjából való, fehér lenvászonon fekete „írás”. Rögtön hajoltam volna érte, hogy felkapjam, s a keblemre szorítsam – ha úrnőm, cipője orrának egyetlen sportszerű pöccintésével, meg nem előz, mintegy tapintatosan jelezve, hogy e gyanús holmit *kézzel* érinteni nemcsak illetlen, hanem utálatos is. S ahogy a párnahéj e mozdulattól félig fonákjára fordult, ott a fücsomós járdán fekete foltok, friss kátránypacák tűntek a szemünkbe, ha hozzányúltam volna, megszágyenülten törölhetném most a kezemről füvel, falevéllal, zsebkendővel a szörnyű maszatot.

Ki gyalázta meg ezt a remekművet – álltam fölötte borzongva, tanácstalanul. Vászott gyermekek durva csínytevése? Hanyatt-homlok menekülő tolvaj elhullatott zsákmánya? Vagy – és ez a feltevés borzongatott meg csak igazán – a naponta kihantolt ostromhalottak valamelyikének rögtönzött feje alja, szemfedele? És hátha éppen Violante kanapéján díszelgett egykoron, s került aztán vele együtt a hevenyészett sírgödörbe...

Abban, hogy felvegyem, nemcsak ez a gondolat akadályozott, hanem attól való félelmem is, hogy a szenttelen szépség valami koldusgesztusnak minősíti, hogy rám süti az alkalmi tolvajság bélyegét. És otthagytam a szurkos kis varrottast szemlesütve, mások prédájára; akik majd csakugyan belerúgnak, megtaposák, vagy játékos kutyáikkal széttépetik...

Sebestyénnek be kell vallania: ez nem ő, ez hamisítatlan Jékely-próza. '49-ben, illetve közvetlenül az ostrom után még arról sem hallott, hogy van Budán egy Donáti utca – csak a kolozsvári Donát utat ismerte, a nyíló orgonákkal; ide jártak szüleivel, a barátokkal a Szamos-partra fürdeni, később, már a saját családjával lakott is itt vagy hét évet, a folyóhoz közel épült egyik tömbház hetedik emeletén. A folyópart nyilván Jékelyvel közös emlék, az Áprily-villa sem volt messze, de erről 1980-ban nem beszélgettek. A Donáti utca Sebestyén számára újabb „szerzemény”, rokonlátogatások helyszíne, ma már a nagyobbik fia lakása;

a kisebbik fiú három gyermekével pedig gyakran lejár az utcavégi játszótérre, ahová már nem engedik be a kutyákat. Szurkos varrottast nem láthatott erre, a szenvtelen szépség is elkerülte, az unokák nyári-téli öröme viszont összeköti a színhelyeket, a négyszáz kilométer szerencsére már nem legyőzhetetlen akadály. Zentelke pedig régi-új varázshely – ezt most Jékely is láthatja.

Ennyit a népiről, az urbánusról. A kerekasztal egyelőre szünetet tart, a folytatás idejéről és helyéről az érdekeltek értesítést kapnak.

ZALÁN TIBOR

Baka István utóbbi tíz éve

Mennyi tíz év? – mélázok el a szekszárdi Baka István Emlékkonferencia meghívója fölött, hogy mennyi is tíz év, azt akarnám megtudni valahogyan. De hogyan? Mit jelent az, hogy valaki tíz éve halott? Kinek mit jelent? Neki nyilván, hogy tíz éve nem él, azaz, nem élt át/meg hozzávetőlegesen 3.650 napot, ami 87.600 órát jelent. Már a 3.650 nap is sok. A 87.600 óra pedig gyakorlatilag felfoghatatlan számomra. Ebből azért nem vonom ki az alvásra szánt legfeljebb/legkevesebb napi nyolc órát, ami úgy 29.200 órát tenne ki, mert Baka Pista szeretett aludni, különösen akkor, ha valami erősen nyomta a lelkét, vagy nyomasztotta a kedélyét, márpedig nyomásokban és nyomasztásokban soha nem volt hiány a háza táján. Kiszakadás tehát ez az idő az időből és életből, így végig nem szívott pipák, meg nem írt versek, el nem nevetett nevetések, felnőttként nem látott gyermekek, meg nem ivott borok és vodkák, meg nem hallgatott Mahler-zenék, meg nem szerkesztett lapok, ki nem adott könyvek, végig nem hadonászott viták, le nem aratott győzelmek, el nem szenvedett vereségek, meg nem kapott megérdemelt elismerések és át nem élt méltatlan mellőzések, kudarcok... lehetne sorolni még...

És nekünk mit jelent, akik élökként éltük meg ezt a tíz évet, rengeteg napot és még több órát? Azt, hogy a tíz év, a rengeteg nap és még több óra nem volt elég ahhoz, hogy barátunkat tudatunkban az élők közül kivonja, a mindennapjainkban mint már nem lévőt helyezze el, tegye nyugvópontra így az ügyet. Ezért van az, hogy egy kicsit (de ha vallani kell, igen nagyon) idegenül érzem magam minden ilyen konferencián, legyen az megemlékező vagy elemző, mert zavar, hogy folyton múlt időket kell használnom, hallanom, elviselnem azzal kapcsolatban, akivel végigbarangoltuk, végigírtuk és végigittuk, végigszerettük és végigveszedtük, végigküszködtük és végigrivalizáltuk, végigrajongtuk és végigutáltuk Szegedet és az ifjúságunkat. És lám, kénytelen vagyok most én is múlt időt használni, amikor jelen idejűnek vélt érzésekről és történeésekről van szándékomban beszélni (pedig csak emlékek ezek, vagy talán már azok sem, érzetek, kitalációk, ködképek és álmelrajzolások). És lelkem mélyén biztos is lehetnék abban, hogy így van ez rendjén, noha egy pillanatra sem sikerült még ezt a bizonyosságot átéreznem eddig.

És hogy mire elég ez a tíz év? Ha jelentős személyiségről van szó – és Bakáról minden kétséget kizáróan kiderült ez már életében, ha nem is mindig artikuláló-

dott számára és számunkra megnyugtatóan, mi több, néha ennek az ellenkezője fogalmazódott meg a kánonban, szóval, ha jelentős személyiségről van szó –, akkor a tíz év elég a legenda- és mítoszteremtéshez, és a legendáktól-mítoszoktól való megtisztítástól, megtisztulástól is.

Hogy kik teremtik a legendákat, kik szövik a mítoszokat? Hát éppenséggel mi, barátok és családtagok, rokonok és ismerősök, kortársak és pályatársak. Mert szükségünk van rájuk, szükségünk van arra, hogy el tudjuk rendezni magunkban a dolgokat, melyek elrendezéséhez már nem kapunk segítséget a másik féltől, Baka Istvántól.

Mi láttuk őt, éltünk vele együtt, látni akarjuk most is, amikor fizikailag már láthatatlan, és élni akarunk vele, amikor már az életünkbe nem vonható be a napi jelenlét szintjén. A magyarázatainkhoz kellenek a legendák és a mítoszok, amikor hajdani evidenciákat értetlenül szemlélünk most, emberi gyengeségeink, gyengeségei elegyengetéséhez az időben, kellenek a legendák és a mítoszok, a mű érdekességéhez felnövesztett élethez kellenek a legendák és a mítoszok, jelesen azoknak az életmozzanatoknak és -eseményeknek a kiemelése szükségeltetik, amelyek a személyiségmagnövelést, legalább a személyiségvonások felerősítését eredményezik.

Ha lehetek személyes, és mi más is lehetnék, amikor itt állok és hajdani barátom halálának tíz éve ürügyén emlékezem, számomra a Baka-mítoszok arra kellenek, hogy megmagyarázzanak olyan mozzanatokat a barátságunkban, amelyeket nehéz lenne okokkal és logikával megmagyarázni. Miért szerettük például Gécczel, amikor Szekszárdról megérkezett Szegedre, és összerombolta bennünk, irodalmi kései suhancokban a költőről *mint olyanról* alkotott képet? Baka nem ivott, nem dohányzott, csak pipázott, nem bírta az éjszakát, nem volt kedve randalírozni, és kedvesnek lenni sem volt kedve velünk, hozzánk. Mogorva volt és többnyire elutasítóan szótlan, mondhatni, kelletlen, teáznunk kellett vele valahol Szeged város peremén egy albérletben, és még véletlenül sem lehetett semmiben sem igazunk. Értetlenségünk csak akkor engedett fel valamennyire vele szemben, amikor megtudtuk, hogy Szekszárdon maradt lánya életéért aggódott éppen. Legendásítani kellett a költészetét, ami borzalmasan kötöttnek és görcsösnek tűnt fel számunkra, rugdalódzó költőtanoncok számára akkoriban, mert mi már az avantgárd ízeket éreztük meg a nyelvünk alatt. És így tovább, szinte minden megemelkedik az időben, hogy meg tudjon maradni – pedig akkor minden természetesennek tűnt, és nem kellettek effajta megerősítések. Harcoltunk egymás ellen, miközben néha szinte szemérmetlen férfiassággal szerettük egymást, avantgárdot és konzervatívot kiáltottunk egymásra, miközben másokkal szemben védtük a másikat, mert tudtuk, milyen értéket képvisel és milyen művet épít vagy éppen rombol, beleáldozva életét és a vérét; nem találkoztunk, mégis együtt voltunk és egymással, amikor fontos volt és ha kellett. És a szatyrában pumpával közlekedő, kezében ételhordót lóbáló, fejét járás közben zenéken ringó szakállas

kis férfiú, aki lehetett volna komikus is így, ezzel a sajátos megjelenéssel, és ha olyanunk volt, akkor az is volt számunkra, most, valami párán, ködön át, ami érdekes módon tisztítja és nem gátolja a látásunkat, szépnek és méltóságosnak tűnik fel.

Mondom, fel kellett építeni ezt a mítoszt, amihez hozzá tartozott a hipochondriája (hja, szegedi betegség, Baka köreiben ez elkerülhetetlen volt, és nehéz megállnom, hogy ne nevesítsem a helyzetet, de nem teszem), a hipochondria egészen addig, amíg tényleg el nem jött hozzá, érte a betegség; hozzá tartozott az örökös sértődöttsége, amit sem a díjak, sem az elismerések nem tudtak kitörölni belőle, úgy látszik olyan mélyre ivódtak, gyökereztek benne, hogy az elismerés nem túl átható permete nem hatolt le gyógyítón hozzájuk; hozzá tartozott az a kíméletet nem ismerő társadalmi és politikai érzékenység és igazságkeresési mánia, ami nem egy versét, a Tiszatáj nem egy számát landoltatta a szegedi pártbizottság páncélszekrényében...

Mindez az élet, Bakáé és a miénk, ami látszólag csak volt, valójában nagyon is van ma is, csak nem úgy, naná, hogy nem úgy, de hogy hogyan, ezt nem tudnám kellő világossággal közvetíteni az itt jelen lévők felé.

És még valamiért volt fontos a legenda- és mítoszteremtés. Hogy átsegítse Bakát a költőt és a Baka István-i életművet azokon a rossz időkön, melyek számos más, jelentős alkotót és művét méltánytalanul felejtésre ítélték.

Úgy hiszem, most, hogy az eltelt tíz év méltán ad reményt arra, hogy költőnk és műve nem csak hogy fennmarad az utókor emlékezetében és beépülhet irodalmi mindennapjaiba, de el is foglalhatja ott az őt megillető helyet, hozzá lehet látni az alkotói oeuvre legendáktól és mítoszoktól megtisztításához. Ehhez már nem barátok, vagy nem elsősorban baráti státusban megszólaló, megnyilvánuló emberek, hanem szakemberek szükségeltetnek, nem emlékek és elsorolások, hanem tárgyilagos elemzések, vizsgálatok, mélyfúrások és komoly anyagpróbák. Úgy gondolom, ebben az irányban fontos lépés most ezt a tanácskozás. Hiszen Fried István előadása a Baka-kérdés tengelyében lévő poétikai probléma, az orosz irodalmi (és nem csak irodalmi) hatások vizsgálatának elvégzését ígéri; Töttös Gábor titkokat fejt, és mert titkokat, nyilván nem az én tisztem, hogy ezeket idő előtt megpróbáljam kideríteni – fontos azonban, hogy ezek nem Baka István, az ember titkai lesznek, hanem a művekben, a műveiben föllelhető, feltehetőleg poétikai titkok képezik az elemzés tárgyát; Olasz Sándor, aki e legenda- és mítosztisztítási munkálatokban talán a legnagyobb szolgálatot tette azzal, hogy a Tiszatáj Könyvek sorában a teljes Baka-életművet hozzáférhetővé tette, Baka István prózájának kérdéseit boncolgatja; Árpás Károly egy versciklust világít át, míg Lovas Csilla a Baka István gyűjtemény bemutatásával (mert hála istennek, már ilyen is van) járul hozzá a teljesebb költői arc és alak kirajzolásához. Reményeim szerint ehhez sok érdekes és fontos dolgot tesz, tehet hozzá Kis Pál Istvánnak és Gacsályi Józsefnek a költőről 1995-ben készített filmje.

Végezetül, de nem utolsó sorban. Nem tudom, Baka István milyen viszonyban volt Szekszárddal életében. Úgy tűnik fel az avatatlan szemlélő számára, hogy halálában nagyon jóban van város és költője. És ez fontos. Babits Mihály, Mézőly Miklós, Baka István – méltán lehet büszke Szekszárd ezekre a nevekre, és ezekre az életművekre is. És ha ezt meg is teszi, gesztusával bölcsességről és tisztességről tesz tanúbizonyságot. Zavaros mai világunkban aligha érhet több szerencse költőt, művet, és megfordítva, várost, szülő- és felnevelő helyet.

Tanulmány

DOMOKOS MÁTYÁS

Illyés Gyula – József Attiláról

EGY KÉSZÜLŐ GYŰJTEMÉNY UTÓSZAVA

József Attila „élete úgy folyt az enyémbe, mint két folyó egymásba” – olvasható e könyv első mondatában, amelyet valamikor az ötvenes évek derekán jegyezhetett föl kettejük megismerkedésének kezdetéről, egyik hagyatékban maradt és mindmáig kiadatlan kéziratában Illyés Gyula. – Ez a gyűjtemény a *Puszták népe* szerzőjének szinte valamennyi föllelhető megnyilatkozását közre adja kettejük, „az utca és a föld fia” kapcsolatáról, szám szerint egy híján száz szöveget; ahogyan ő, Illyés Gyula látta és megélte és naplójegyzetekben, kritikákban, cikkekben, versekben, levelekben és a hagyatékában föllelhető kéziratok feljegyzéseiben megörökítette.

A világról és a költészetről vallott, forradalmi indulatoktól fűtött és a származás és a világszemlélet okán is testvériesnek érzett összetartozás érzéséről vallanak az út kezdetét, a nemzedéki közös indulás tudatos vállalását illetően ezek az emlék- és vallomásmorzsák, majd az olvasó tanúja lehet annak is, hogy a testvéries barátság közös folyama hogyan bomlik deltává útjuk Illyés Gyula rajzolta térképén. Ennek az eltávolodásnak a motívumairól így adott hangot Illyés Gyula, fiatalabb barátjának tragikus halála alkalmából írott, s a *Nyugat*-ban megjelentetett nekrológjában: „Kortársak, bajtársak, eszmetársak voltunk, s mégis szinte kegyetlen szántsándékkal, mennyi kínzó ellentétet vetett közénk a sors; a legszörnyűbbet, melyről még beszélni sem tudok, épp az utolsó esztendőben. Szenvedtünk egymás miatt, s mégis barátok voltunk.” – Kettejük sorsszerű kapcsolata, e gyűjtemény tanúsága értelmében, József Attila halálával nem ért véget; a tragikus fordulatokban bővelkedő kapcsolat története a túlélő Illyés Gyulát haláláig foglalkoztatta, sőt: bizonyos értelemben meg is kínozza. „Eddig azt hittem, Babitsot érte a legtöbb mocskok ebben az országban. – Jegyezte föl 1960. január 2-án. – Úgy van. De már versenytársa vagyok, s elszorul a szívem az undortól, hogy elébe fogok vágni.” S tizennégy esztendővel később: „Fájdalmas életút József Attiláé, az elmaradt méltánylás miatt. De bántalom, írói támadás, kortársi legyalázás – leszámítva a moszkvai mondatot – megkímélte. A különbség köztünk; rám záporoztak. Mintegy természetadtán, hiszen még az ő részéről is.”

Audiatur et altera pars – hallgattassék meg a másik fél is: Seneca klasszikus intelme a 20. századi magyar költészet két klasszikus költője kapcsolatának jóhiszemű értelmezése során időszerűbb, mint valaha. Már csak azért is, mert József Attila részéről egy-két versen és egy levélben kívül nemigen maradt ránk dokumentum, amely arról tanúskodna, hogyan élte meg ő kettejük konfliktusos történetét, és azt, hogy miért „épült hideg fal köztünk.” (Az idő sodrában eltűnt minden „bántás” József Attila részéről, amire Illyés idézett naplójegyzetében céloz. Valószínűleg elsősorban a *Miért nem én?* című József Attila-

írásra utal, amely máig lappang.) – De kettejük ügyét értelmezték mások, többé-kevésbé kívülállóak, a József Attila iránt érzett kétségtelen szeretet, vagy a költőtárs iránt (többnyire más okokból) érzett (irodalompolitikai színezetű) indulat elfogultságával. Mindenképpen indokolt tehát, hogy a két költő utókora közvetlenül, a másik érintett nagy költő: Illyés Gyula tollából származó írások figyelembe vételével is vegye szemügyre: hogyan élte meg mindezt Illyés Gyula, a „szerencsés” barát. Így olvassa ezt a gyűjteményt: nem mint védőbeszédet, csak az ő igazságát, ami nem vonható kétségbe, arról a zseniről, „akiről egykor azt hittem, hogy egy életre a legjobb fegyvertársam s tán a legjobb barátom.” (Az ötvenes évek második felében keletkezett, korábban kiadatlan *Feljegyzés*ből.) S akkor valószínűleg arra a belátásra jut, hogy kettejük történetét a görög sorstragédiák szellemében komponálta a legnagyobb dramaturg, aminek mind közönségesen az élet a neve.

Illyés Gyula és József Attila kapcsolatának értelmezése a 20. századi magyar irodalom történetének egyik tesztkérdésévé vált: éppen azáltal, hogy az *Eszmélet* költőjének a „szobra” felől nézve a történeteket, s itt már nemcsak Illyés Gyuláról van szó, végképp érthetetlen, hogy miért nem vették észre a kortársak – a modern magyar irodalom aranykorának a teremtő szellemei – József Attila egyedülálló költői nagyságát? E képtelenség megértésének legszívósabb lélektani akadály, véleményem szerint, hogy ami ma, az utókor számára „megfoghatatlannak” tűnik, az *akkor*, a maga idejében jóformán mindenki számára természetesnek és magától értetődőnek tűnhetett. Ahogy talán legutolsó naplójegyzetében, 1982. december 1-én Illyés Gyula megfogalmazta: „A rossz filmekben mozognak így (a rossz forgatókönyvből létre törekvő alakok), ahogy a mai néző az 1936–37-es esztendőkről 'képet alkot' magának.”

De nemcsak az 1936–37-es esztendőkről vonatkozásában nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Ugyan ki képes életteljes, eleven hitellel fölidézni évtizedekkel később József Attila valahai életének a hétköznapi valóságát? Szobra talapzatánál állva tapintatosan hallgatunk arról, amit a kortárs visszaemlékezők egybehangzóan vallanak, hogy civil életében József Attila mindenkivel vitatkozó, mindenkinél mindent jobban tudó, a kötőzkodésig tüskés személy volt (gondoljunk csak Nagy Lajossal való emlékezetes vitájára a tenger színéről); amellet a napi élet kötelezettségei tekintetében „megbízhatatlan”, mindenhonnan elkéső valaki és a játékszenvedély rabja (ahogyan ezt Kosztolányi meg is örököltette egyik Esti Kornél-remeklésében, a *Barkochba* című novellájában) – s még lehetne tovább is sorolni a fokozódó személyiségzavarnak a tüneteit, amik alapján „a tudós doktorok”, hol neuraszténiásnak, hol skizofrénnak (Benedek László elmegyógyász professzor „ön- és közveszélyes őrülnék”), hol pedig – évtizedekkel a költő halála után – úgynevezett borderline-betegségben szenvedő embernek minősítették. (Ez a pszichiátriai „dobozolás”, évtizedekkel a költő halála után, mit sem törődik a laikus józan ész ellenvetésével, hogy tudniillik a csontvázat lehet ugyan exhumálni, de az idegzetet, a „lelket” aligha...) – Egyébként azt, hogy valaki „őrült”, akkoriban mindenkire rámondták, anélkül hogy ennek a minősítésnek a súlyával és esetleges emberi-lelki következményeivel törődtek volna. A kortársak szerint József Attilát is „futóbolondnak”, „kis őrülnék” tartották, amit – szabadon Platon után – a költő-lét velejárójának tekintett mindenki.

S van itt még valami: mindez egy későn érő kamasszal történt, egy huszonéves fiatal-emberrel volt kapcsolatos, akit azok is, akik valóban szerették, olyanformán jellemeztek, mint a kávéházi bohém író egyik jellegzetes típusát (lásd Nagy Lajos *Budapest Nagy-*

kávéház regényét). – Nos, hát, éppen ez a fiatalember lenne, Babits Mihály, Kassák Lajos, Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Erdélyi József vagy Szabó Lőrinc fölé emelkedve „a kor nagy költője”? – Ugyan! – Egyik kései visszaemlékezésében Ignó Pál, aki egyébként Illyés szerint is József Attila egyik legközelebbi barátja és támogatója volt, becsületére való őszinteséggel megírta, hogy egy alkalommal, talán a Japánban, s már a *Szép Szó* idején, József Attila hirtelen megkérdezte tőle: – Mondd, Pali! Te milyen költőnek tartasz engem? – Jó költőnek. – Tévedsz, én nagy költő vagyok! – Ugyan, Attila! Kitűnő költő vagy, ez tagadhatatlan, de nagy költő?!

Ez volt a korabeli irodalmi közvélemény általános (bal)ítélete, amire más oldalról is jellemző példát lehet említeni. A *Nyugat* 25. évfordulójára készítette Babits Mihály az *Új antológia*. *Fiatal költők száz legszebb verse* című kiadványát, s a Baumgarten-alapítvány egyik kurátora, Basch Lóránt emlékezete szerint (de erről dokumentumok is maradtak fenn) az összeállítás során Babits Mihály tizenöt elismert versértőt kérdezett meg, hogy véleményük szerint kik szerepeljenek ebben az antológiában? Nyolcan, tehát a többség, meg sem említette József Attila nevét! Csak heten voltak mellette. (Fenyő László, Gellért Oszkár, Hevesi András, Illyés Gyula, Cs. Szabó László Szabó Lőrinc és Basch Lóránt.) Így formálódott a *Nyugat* kiadásában 1932-ben megjelent antológia. Egy megőrződött dokumentum szerint Babits Mihály azt mondotta: „Minden versét elolvastam, de kettőnél többet a legjobb akarattal sem találtam.” (Ez a kettő a *Tiszta szívvel* és a *Megfáradt ember*. – Ekkorra már József Attilának négy önálló verseskötete látott napvilágot...)

Mi nehezíthette még az ihletett eszmélet hihetetlenül mély felismeréseit hordozó József Attila-i „lét-líra” méltó elismerését a kortársak számára? Ez a körülmény könyvnyi terjedelmű elemzést kívánna, de gyanítható, hogy az érett József Attila versbeszéde aligha illeszkedett a kortársi elvárásokhoz. Nem felelt meg a korszak közkeletű esztétikai várakozásainak a tekintetben, hogy mi lehet az eredendően „új” a húszas-harmincas évek lírájában? Babits és Németh László ezt inkább Szabó Lőrincben és Erdélyi Józsefben, de leginkább a fiatal Illyés Gyulában üdvözlötték, s milyen sorsszerűen jellemző, hogy a csillapíthatatlan – és kielégíthetetlen – szeretetétől szenvedő József Attila méltó elismerést életében először és utoljára Juhász Gyulától kapott, első verseskötete, a *Szépség koldusa* elé írt előszavában. A sorozatos bajokért és kudarcokért, az élet minden területén elszenvedett vereségek sorozatáért a *Nagyon fáj* költője a versei révén vehetett volna elégtételt, szomjazta is, de ezt sem kapta meg. – Amikor 1943. szeptember 15-i naplójegyzetében Illyés Gyula leírta, hogy „József Attila haláláért mindnyájan vádolhatjuk magunkat. Legjobban azok, akik mást vádolnának”, feltehetően erre is, a kor bűnös vakságára is gondolt. Az öntudatlanul elkövetett bűnre, amivel a lelkiismeret, a kései, „rezge megbánás” nem tudhat soha megbékülni, s nem adhat rá semmilyen feloldozást.

Az utólagos megértésre való törekvés jegyében arra is történt nem is egy kísérlet, hogy költői nagyságát összefüggésbe hozzák a betegségével. Ámde egy ideggyógyász, aki ellenében a költő posztumusz diagnosztáival – valóban közletről ismerte a költőt, dr. Kulcsár István, a Vajda János társaságban tartott előadásában már 1942-ben leszögezte: „Téves az az elképzelés, mintha József Attila versei zavarosak és érthetetlenek volnának betegsége következtében. A közönségnek kétségkívül meg kell szoknia József Attila kifejezési módját, írásmódját, de ha megszokta, akkor a költő egész életműve tökéletesen logikus egy-ségnek, kristálytisztá rendszernek tűnik előtte. Azok a kifejezések és képek, amelyeket a közönség bizonyos ideggyógyosok nyomán költészetében a tudathasadás megnyilvánulása-

nak tart, legtöbbször nem egyebek, mint legmélyebb és legigazabb költői szépség.” (*Népszava* 1942. március 13.) – A *Független Magyarország* beszámolja szerint pedig Kulcsár István „kifejtette, hogy József Attila betegsége, a skizofrénia következtében énjének oly mély rétegeibe szállott alá, melyek a normális átlagember számára elérhetetlenek, de a költő egészséges formában fejezte ki a mindenki lelke mélyén élő megnevezhetlent. Költészetében a misztikus egyesülés, a kozmikus világérzés oly fokot ért el, mint egy magyar költőnél sem. A megfoghatatlannak körülhatárolt alakot kölcsönöz, a homályosat a világos tudat reflektorfényébe rántja. Károsnak nevezett képei analógiájára az előadó Dante-sorokat idéz, amelyekbe hasonló rettentő és borzongató ábrázolások vannak sűrítve. A 'pokoljárók' az előadó szerint klasszikusok, akik lemerészkednek önnön lelkük alvilágának mélységeibe és visszatértüket csak a legnagyobb külső és belső fegyelem teszi lehetővé. József Attila a Rend költője és forradalmisága sem lélektani, hanem politikai természetű.” (*Független Magyarország*, 1942. május 26.) – Kulcsár István szerette József Attilát, tisztában volt állapotával, de világosan megértette, hogy valójában milyen összefüggés van a költő betegsége és költészete között. De hát ezt József Attila is tudta, s utolsó hónapjainak leginkább megrendítő ténye, hogy tisztában volt azzal, hogy őbenne a „civil Én” és a teremtő költői személyiség között egyre nő a szakadék. „Rubin azt mondta: téged mindenki szeret, hiszen a verseid / te vagy / a verseim nem én vagyok: – írta *A szabadötletek jegyzéke két ülésben* című feljegyzésében a költő, 1936 nyarán – az vagyok én, amit itt írok.” *A Ki-be ugrál ...* című, 1936 végén írt versében pedig így számol erről a szakadékról: „Ezen a világon nincs senkim, semmim, s mit úgy hívtam: én, az sincsen. Utolsó morzsáit rágom, amíg elkészül ez a költemény.” – Könnyen lehetséges persze, hogy a közfelfogás szerint majd minden zseni többé-kevésbé abnormális módon „érzékeny fájvirág”, de az biztos, hogy nem minden idegbeteg zseni is egyszersmind. S a lényegyet illetően éppen ez a különbség a döntő, ami a művészi kreativitás továbbelemezhetetlen titka. S ha a költői teremtőerő és az idegrendszeri túlérzékenység kapcsolatáról beszélünk, itt kell emlékeztetni e könyv olvasóját arra, hogy számos versének és följegyzésének a tanúsága szerint Illyés Gyula is sokat szenvedett a depressziótól, amit különben az alkotó ember szinte törvényszerű szakmai ártalmának, „ipari betegségének” is tekinthetünk, ezért szenvedő együttérzéssel tekintette barátja állapotát, aminek nem az egyetlen bizonyítéka például a *Doleo, ergo sum* című, eredetileg József Attilának ajánlott verse.

*

„Nem egyszer fogott el hirtelen támadt szomjúságként az írhatnék, hogy József Attiláról való emlékeimet megmentsem. A pusztá tények, azt hiszem, még elég épen a fejemben vannak.” Írta 1973-ban, csak önmaga számára, egyik jegyzetében Illyés Gyula. (*Emlékbánya*) Ebből az „írhatnékből” könyv, sajnos, nem született, pedig folyton tervezgette, s 1963-ban, Párizsban járván, meg is ígérte, hogy a *Poètes d'aujourd'hui*-sorozata számára a Seghers kiadónak könyvet ír József Attiláról. Ez sem valósult meg, ránk maradt viszont mozaikokban az a kép, amelyet József Attiláról Illyés Gyula egy életen át hordozott magában. Itt van, ebben a könyvben.

A kiadvány első két ciklusa a kapcsolat történeti időrendjében sorakoztatja egymás után a különböző időpontokban keletkezett írásokat. A harmadik ciklus viszont az egyes írások keletkezésének az időrendjét követi. – A tartalomjegyzékben az Illyés Gyulától származó írások előtt a szerző nevét nem tüntettük föl.

VASY GÉZA

Illyés Gyula a Kádár-kor első felében

Az írói életpályák egy-egy szakasza – a pályakezdéstől eltekintve – sohasem vizsgálható önmagában. Különösen érvényes ez olyan rangú alkotónál, mint Illyés Gyula, aki az 1930-as évektől 1983-ban bekövetkezett haláláig nem csupán a magyar irodalomnak, hanem a legtágabban értett szellemi életnek is egyik meghatározó képviselője volt. Az 1930-as évek második felétől ez határozta meg helyzetét a szellemi élethez hol lazábban, hol szorosabban, hol meg diktatórikusan kapcsolódó politikai életben is. Illyés mindig érdekelte, foglalkoztatta a politikusokat is: figyeltek rá, meg akarták nyerni, át akarták formálni a maguk tetszésére. Ugyanakkor Illyést is foglalkoztatta a politika, kamaszkorától kezdve. Küldeteses embernek, majd küldeteses írónak tudta magát, akinek nemcsak esztétikai feladatai vannak, hanem közvetlenebbül társadalmiak is: segíteni kell a magyar nép helyzetén, elsősorban a legalul lévőkén. Ez vezette el őt a munkásmozgalomhoz, ezért vált a népi írók mozgalmának egyik vezéregyéniségévé, ezért is szerkesztette a *Nyugatot*, a *Magyar Csillagot*, a *Választ*. Mind irodalmi-esztétikai, mind politikai-ideológiai értelemben szintetizáló típusú személyiség, aki különböző hatásokat enged magán átáramolni, hogy megtalálhassa az egymásra következő huszadik századi kisebb korszakokban azt az utat, amelyen járva közösséget is szolgálhatja, ugyanakkor önmagát is kifejezheti.

Baloldali múltja révén, amely forradalmár és reformer vonásokban egyaránt gazdag, akárcsak számos nemzedéktársáé, vele 1945 történelmi pillanatában egyértelműen a népi demokratikus átalakulás híveként, sőt vezető személyiségeként találkozhatunk. A Nemzeti Parasztpárt egyik meghatározó alakja, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, aki fontos szerepet játszik az irodalmi élet konszolidálásában is. Ez azért is lehetséges volt, mert a kommunista párt több vezetőjével régebbi az ismeretsége, s ezek a pártemberek akkor még abban reménykedtek, hogy Illyést a maguk egyértelmű hívévé tudják tenni. Illyés azonban a maga útját járta, 1946 folyamán visszavonult a közvetlen politizálástól, s ősszel elkezdte szerkeszteni a *Választ*. Ez a folyóirat és az 1946 decemberében megjelenő *Hunok Párisban* című regényes önéletírás azonban végleg rádőbbentette a párt ideológiáit, hogy Illyés nem az ő emberük. Egyre gyakrabban támadták, már a többipártrendszer tervezett fől számolásának szellemében. A fordulat éve után Illyés Révaiék számára olyan „útítárs” író lett, akinek a „lelkéért” harcoltak, olykor dicsérgették múltjának demokratikus műveit, de várták tőle a szocreál irományokat. Hiába, természetesen. Illyés 1949-től meglehetősen visszavonultan élt, hónapokat töltött Tihanyban, kerülte a nyilvánosságot. 1952-ig nagy csönd övezte személyét és munkásságát. Ekkor tört meg a jég: két történelmi dráma, az *Ozorai példa*, majd a *Fáklyaláng* bemutatásával és kiadásával. 1956 nyaráig Illyés elsősorban két tárgykörben szólalt meg műveikkel. Az egyik, a döntőbb a magyar történelem forradalmi és szabadságharcos hagyományainak sajátos szellemiségű, allego-

rikusan a Rákosi-kor jelenére is értelmezhető, tehát az elnyomást és az idegen uralmat egyaránt elutasító bemutatása. A másik tárgykör is a nemzeti hagyományokhoz kötődik: népmese-feldolgozásai mai napig igen népszerűek. Új verseskötönyve 1947 után csak 1956 könyvhetére jelent meg (*Kézfogások*).

1956 őszi hónapjaiban Illyés Gyula ismét aktív közéleti szerepet játszott. A forradalom kitörése Miskolcon érte. Hazatérése után aktívan részt vett az Írószövetség munkájában, előterjesztések, nyilatkozatok megszövegezésében, aláírásában. A visszaemlékezések egyöntetűen tanúsítják, hogy többször vállalt lecsendesítő, higgadságra intő, kiegyensúlyozó szerepet a forrófejű forradalmárok, a sztálinizmusukból kiábrándulók körében. A Moszkva-barát Illés Bélától tudható, hogy október végén Illyés följánlotta neki segítségét, ha bajba kerül. Az október 31-én Petőfi Párt néven újjáalakuló Nemzeti Parasztpárt néhány napos történetében is meghatározó a szerepe. Szó volt arról is, hogy népművelési miniszter lehetne. November 2-án vagy 3-án egy francia nyelvű felhívást szeretett volna a rádióban felolvasni, amelyet *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez* címzett, de ezt Tildy Zoltán államminiszter nem engedélyezte. (Közlése: Hitel, 1991. november 13. 4–5.)

A november 4-e utáni hetekben Illyés továbbra is aktív. November 20-án tagja volt annak az öttagú íróküldöttségnek, amely a szovjet városparancsnoksággal tárgyalt – a magyar belügyi szervek képviselőinek jelenlétében – a letartóztatásokról. Az Írószövetség elnöksége másnap beszélt meg egy nyilatkozatot, amelyet Háy Gyula fogalmazott meg. Az ülésen többen bíralták Háy szövegét, megalkuvónak tartva azt. Illyés állt ki Háy mellett, így a nyilatkozat másnap meg is jelent. Ez a nyilatkozat aggodalmát fejezi ki a letartóztatások miatt, a termelőmunka újraindulását támogatja, s művészetek szabadságát, az igazmondás kötelességét hangsúlyozza. Illés Bélával Illyés érte el azt is – közbejárva a szovjet városparancsnokságon –, hogy Erdei Ferencet helyezték szabadlábra. November 4-e után hétről hétre változott a Kádár-kormány magatartása, s ez mind jobban korlátozta az ellenállni próbáló, októbert forradalomnak tartó társadalom s benne az írók lehetőségeit. Az Írószövetség utolsó taggyűlése 1956. december 28-án volt, ekkor fogadták el a *Gond és hitvallás* című dokumentumot. A jegyzőkönyv tanúsága szerint – bár a szöveg előzetes véleményezésében Illyés részt vett –, a taggyűlésen érdemben nem szólalt meg. (Az események menetét részletesen dokumentálva tárgyalta Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1996, második, javított kiadás.)

A belügyminiszter 1957. január 18-án felfüggesztette az Írószövetség működését, majd áprilisban fel is oszlatta a szervezetet. Az Írószövetség folyóiratait – és minden más irodalmi orgánusot – még 1956 végén megszüntettek, szüneteltettek. 1957 márciusában jelent meg az eleinte rendkívül balos Élet és Irodalom, szeptemberben a Kortárs. A népi írók év eleji lapalapítási tervét természetesen nem engedélyezték. Alig voltak tehát publikációs fórumok, a párt mégis az írók megszólalását erőltette. Természetesen nem művekre voltak igazán kíváncsiak, hanem hűségnyilatkozatokra, behódolásra. (Olykor ez sem volt elég, például Benjámin László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula és Tamási Lajos hiába nyilatkozott a Kortárs első számában. Kommunistának vallották magukat, ám tartózkodtak attól, hogy 1956-ot ellenforradalomnak nevezzék.) Lényegében ezek hiányában kezdtek el az írók sztrájkjáról cikkezni. Miután novemberben szinte az

egész ország sztrájkolt, valóban volt sztrájkhangulat az írók körében is. Illyés például erre készült. Azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy a *Fáklyaláng* ismét színre kerüljön. S ha lapengedélyt kaptak volna, ott bizonyosan publikál. Egy 1958. januári titkos ügynöki jelentés szerint baráti körben kijelentette: „nem kell írni, a régi könyvek kiadását kell szorgalmazni, s ő a maga részéről mai írások elhelyezését, megjelentetését meg sem kísérli.” Németh László és mások ezzel nem értettek egyet. (Közli Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme*, 2002. 242. l.) Ehhez azonban legalább korlátozott demokrácia kellett volna. Ugyanakkor a szovjet és a magyar hivatalos szervek is erőltették az írók megszólalását. 1957 április elején Budapesten járt Jevgenyij Dolmatovszkij szovjetorosz költő, hivatalos megbízással, hogy tájékozzódjon a magyar irodalmi helyzetről, s megpróbáljon hatni is arra. Jelentéseiből tudható, hogy Illyéssel is találkozott – Veres Péter – társaságában. Szerintük „lehet, hogy egy s másban Háy vétkes, de »a párt előtt vétkes, s nem a nép előtt«. Mindkét beszélgetőtársam azt tartja, hogy »Magyarországon a harc a kommunisták közt folyt«, mivel Rákosi is, Nagy Imre is, és a mostani kormánytagok is kommunisták: »A kommunisták egymás közt marakodnak, s ezért az íróknak kell felelniük.« (...) „Illyés és Veres nyomatékosan azt hajtogatta, hogy a magyar és a szovjet írók viszonya a letartóztatott írók ügyén áll vagy bukik. Például, ha a szabadlábban lévő írók közül valaki elutazna a Szovjetunióba, az a »betyárbecsület« elárulása lenne, és elveszítené az ő megbecsülésüket. (...) Illyés kijelentette, hogy nekik magyar íróknak is tisztességes az álláspontjuk, de a nézeteink ellentétesek, szó sem lehet egyetértésről. Sőt javasolta, hogy igyunk az egyet-nem-értésre, és váltsunk témát.” (Közli Babus Antal, *Hitel*, 2000. március.) Az 1957 februárjában szervezni kezdett, s április végén megalakult Irodalmi Tanácsban a részvételt Illyés nem vállalta.

Amikor letartóztatott íróársai ügyében kihallgatták, mindig mellettük, védelmükre szólt. Április végén, az Írószövetség feloszlata és Déry Tibor letartóztatása után a népi írók találkozni próbáltak Kádárral, aki csak Illyést és Németh Lászlót fogadta. A letartóztatottak ügyében Kádár erős indulattal a kommunista mártírokat említette, a forradalom áldozatait és hozzátartozóiknak sérelmét, vagyis hajlíthatatlannak bizonyult. 1957 nyár végén a letartóztatottakra váró súlyos ítéleteknek is meghatározó szerepe volt abban, hogy a pártállami szervezésben készül, az ENSZ-hez címzett tiltakozó levelet az írók döntő többsége aláírta, maga Illyés is. Az ígéretek ellenére eléggé súlyos ítéletek születtek. A gyanúsítottakat, a foglyokat azzal is kínozták, hogy e levél létét közölték velük. Ugyanakkor az ENSZ-nél nincs nyoma e levél elküldésének. Az MSZMP vezető ideológusai belső fórumokon és nyilvános rendezvényeken többször foglalkoztak Illyés Gyulával. Két fő ellensége Kállai Gyula és Marosán György volt. Kállai Gyula a párt kulturális politikájáról 1958. május 5-én tartott előadásában a népi írók mozgalmát és 1956-os szerepüket erősen elítélve példaként említette Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című versét a következő mondat után: „A proletárdiktatúra rendszerét egyesek nem munkádemokráciának, hanem zsarnokságnak tekintették.” (Kállai Gyula: *Szocializmus és kultúra*, 1962. 130.) A Kádár-rendszer ideológiai értelemben kétféle harcra hirdetett: a revizionisták és a nacionalisták ellen. Revizionistának a bolsevik gyakorlat belső bírálói, az 56-os reformerek minősültek, nacionalistának elsősorban a népi írók. Az első csoport vezetői, hangadói részben börtönbe kerültek (Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán, stb.), részben kitiltották őket az irodalmi életből (Benjámin László, Örkény István, stb.) A második csoport két

legjelentősebb személyisége Illyés Gyula és Németh László, s a korabeli értelmiségre valóban igen jelentős hatásuk volt. Ezért gondolták úgy a párt vezetői, hogy meg kell próbálni végérvényesen leszámolni ideológiai nézeteikkel. 1958 első felében elkészült, s júniusban meg is jelent az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása A „népi” írókról. Ennek alapszövegét Király István készítette el, Szabolcsi Miklós, Pándi Pál és mások közreműködésével, s ezt a Politikai Bizottság vitatta meg. Az Állásfoglalás kulcsmondata szerint „a »népi« írók mozgalma jelentős szépirodalmi tevékenységet felmutató politikai mozgalom, amelynek alapvető eszmei jellemvonása egy erős nacionalizmussal telített »harmadikutas« koncepció; az imperializmus és a szocializmus világméretű küzdelmében egy nemlétező harmadik útnak, a »külön magyar útnak« hamis illúziója.” A végkövetkeztetés pedig a következő: „komoly felelősség terheli őket a proletárdiktatúra államának belső fellazításában, az ellenforradalom szellemi előkészítésében való részvételért”, illetve: „a párt és az állam nem érthet egyet azzal, hogy mint politikai tömörülés vagy irodalmi csoportosulás szervezkedjenek”.

Egy június 7-i keltezésű levélben több népi írónak elküldték a tervezetet azzal a kéréssel, hogy tegyék meg észrevételeiket, s azokat majd figyelembe veszik a végső szövegben. Többen válaszoltak is, de szempontjaik gyakorlatilag se nagyon kerülhettek volna be az állásfoglalásba, mert az a hónap végén már meg is jelent. Az eredeti népies kifejezést népire változtatták ugyan, ám az nem bizonyos, hogy ez az írók kérésére történt. Ugyanakkor idézőjelbe tették a szót, s ez fokozott távolságtartást, iróniát, ítéletet is kifejezett, hiszen a bolsevik beszédmódban az ilyenfajta idézőjel rendszerint azt fejezte ki, hogy az illető minőség nem az, aminek mondja magát, vagyis: a „népi” írók nem igazán népiek, nem a nép képviselői. S ez benne is van mind az állásfoglalásban, mind a korabeli pártmegnyilatkozásokban.

Az állásfoglalás Illyés Gyula nevét 23 alkalommal említi. Ami ezek közül pozitív jelentéskörű, az majdnem mind 1945 előtti tevékenységével kapcsolatos. Ezen kívül csak 1945-ben megjelent két könyve és ötvenes évek eleji történelmi drámái kapnak pozitív minősítést. Ez utóbbiak már csak felemás módon: „Míg a *Petőfi és Bem*, az *Ozorai példa* egységbe tudta fogni a *magyar* és a *haladó* népi öntudatot, addig ez az egység a *Fáklyaláng*-ban és a *Dózsában* felbomlik.” A negatívumok: 1938 után „visszavonul az irodalomba”, 1942-ben a lillafüredi konferencián hallgat, 1946-ban a béketárgyalások idején nacionalista hangulatkeltés jellemzi őt is, a parasztkérdésben nacionalista az álláspontja, ismét „az irodalomba húzódott vissza”, 1948 után „az ingadozás, fenntartás és vonzódás jellemezte”, 1951-es írókongresszusi felszólalása ellenzéki, a régi nézetek továbbélését tanúsítja, megírta az *Egy mondat a zsarnokságról* című verset, a *Fáklyaláng* és a *Dózsa* az említett okból bírálendő, megszorodnak „a »helyesen alkalmazkodó«, okosan kívánni tudó hősök”, káros volt cikke a pesszimista költészetről, és két verse is: a *Bartók* és a *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*. 1957 óta „beszédes hallgatásba burkolózik”, az emigráció „benne és társaiban látja nézeteik hazai képviselőit”. Illyés Gyula viszonylag szűkszavú reflexiójának lényege, hogy ő e mozgalomban „az akkori teljes magyar irodalomnak próbálkozását, hogy korszaka föladatának megfeleljen” látja, a népiekben „nem egy csoport szándéka mozog, hanem egy országé”. Egykori lapjaik szerkesztése a következő „elvhez igazodik. A magyarság akkori úgynevezett sorskérdéseinek föltárásához, kitisztázásához, majd azok megoldásának elősegítéséhez.” Mert „írói működés nincs közösség nélkül.” Az

állásfoglalás szerzőiről ironikusan nyilatkozik: „alapos munkát végeztek, mélyre eresztve húzták meg tudásuk hálóját. A fogzivaló azonban madár volt, a »gazdag zsákmány« is ezt mutatja.” Tömören konkrét észrevételeket is említ, helyreigazítani próbálva téves állításokat. (*Válasz évkönyv 1989/I.* 225–228.)

1958 decemberében Illyés befejezte *Malom a Séden* című drámáját a Nemzeti Színház részére. Major Tamás, a mindenható igazgató azt akarta elérni, hogy az egyik fontos szereplő legyen kommunista az 1945 elején a dunántúli frontközeli játszódó darabban, de ez ellenkezett a szerző elképzelésével. Révai József is tudomást szerzett a kéziratról, beszélt róla Illyéssel. Elsősorban ő is a kommunistát hiányolta a drámából, amely csak évtizedes késéssel kerülhetett színpadra. (*Naplójegyzetek*, 1959. április 7. és 11., továbbá előszó a műhöz: *Drámák II.*, 1969. 145–150.) A Magvető Kiadónál leadta egy új verseskötet kéziratát, ezt 1959 decemberében kapta vissza, nyilvánvalóan nem az irodalmi szerkesztők döntése alapján.

1958 végén – helyzetét normalizálni próbálva – Illyés találkozót kért Aczél Györgytől, aki ekkor a művelődésügyi miniszter helyettese. Szerette volna felújítani munkaviszonyát, beszélt munkásmozgalmi múltjáról, arról, hogy félreismerik őt. Szóba hozta, hogy miért nem ért egyet a népi írókról készült állásfoglalással, s azt is, hogy egészsége javulóban van, elkezdett dolgozni. Aczél összegzése szerint „Az egész beszélgetésben az elmúlt néhány hónappal ezelőttihez képest Illyés sokkal »rugalmasabb« és engedékenyebb volt. Általában mindig különbséget tett a politikai és gazdasági eredmények, sőt a kulturális eredmények és az irodalompolitika között, amivel ő nem ért egyet. A benyomásom azt volt, hogy rendkívüli hiúságánál fogva és abból kiindulva, hogy a legnagyobb élő magyar költő és író, a vele azonos nézeteket valló társai hibáit bírálja, de a saját hibáit megtévedésnek sem nagyon hajlandó elismerni. Burkoltan többször kérőleg felvetette, hogy foglalkozzunk többet vele olyan formában, hogy bizonyos kérdéseket részletesebben vitassunk meg vele.” (*Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963*, 1999, 93–94.)

1959 elején megkezdődött az Írószövetség újjászervezése. Ennek kapcsán Király István kapta azt a feladatot, hogy tárgyaljon Illyés Gyulával és Németh Lászlóval. Erre május 29-én került sor. A feljegyzés a beszélgetéseket pozitívan értékeli: „A népi demokráciával szemben ellenséges magatartás nyomaiban sem nyilvánult meg. (...) Mint központi benyomást – főleg az Illyéssel folytatott beszélgetésből –, azt hoztam magammal, hogy egy rugalmas, békülékeny, de természetesen elvi politika folytatása velük kapcsolatban nem indokolatlan.” A jelentés szerint Illyés az Írószövetség munkájában szívesen vesz részt; nem ismeri a róla szóló nyugati véleményeket, pedig kérte már, hogy tájékoztassák ezekről; nem akar hallgatni, de miként publikáljon olyan lapokban, amelyek gyalázták őt; nem ért egyet a népi írókról készült határozattal, mert ő és a mozgalom nem nacionalista; nem tartja magát harmadikutasnak, hanem a szocializmus költőjének: egész életművében nincs egyetlen olyan sora sem, amely őt a szocialista jövő előtt, mint ellenséget, vagy mint közömbös idegent kompromittálná. S ez a legnagyobb büszkesége.” (*Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963*, 1999. 139–140.)

Némi tétozázás után engedélyezték Illyés meghívását is az alapító tagok közé s ezt ő el is fogadta. A megalakulásra 1959. szeptember 25-én került sor. Illyés ezen nem vett részt, feltehetően Aczél György tájékoztatta őt arról, hogy Kállai Gyula fog beszélni a párt részé-

ről, s Illyés ellen is szól majd. Valóban Kállai beszéde volt az újjáalakuló ülés legotrombább eleme. Általában bírálta a népi írókat, s közülük részletesen kizárólag Illyés Gyulát:

„A napokban olvastam Illyés Gyula 120 versét, amelyet kiadásra a Magvető Kiadóhoz küldött. Nem tudom, mi a kiadó véleménye e verses kötetről. Ami engem illet, ha én volnék az igazgató, e kötetet nem adnám ki. Ezek a versek arról tanúskodnak, hogy írójuk, aki az ellenforradalom idején letette a maga obulusát – s mint ismeretes: nem mellettünk – a közben eltelt idő alatt semmit sem tanult, semmit sem okult, ma is ott tart, ahol három évvel ezelőtt, s a magáéhoz hasonló magatartásra buzdít másokat is.” (Ezután idézett az *Összeomlás*, majd a „fenyegető” *Költők egymás közt* című versekből.)

„Én úgy gondolom, abba mi nem fulladunk bele, hogy nem adjuk ki Illyés Gyula »igazát«! Csak ő fulladhat bele abba, hogy igaznak véli azt, ami hamis. De mit is érünk el egy ilyen verseskötet közrebocsátásával? Bennünket, az állam és a párt vezetőit a tömegek éles bírálatban részesítenének, azért, mert nyilvánosságra engedték a rendszer ellen irányuló írásműveket. Azt hiszem, hogy mi még el tudnánk viselni ezt a jogos bírálatot. De mit érne maga Illyés e kötettel? Tudomásom szerint róla a tömegek most sincsenek túl jó véleménynyel. Azt a felháborodást, amit ezek a versei keltenének, azt hiszem, nehezen viselné el. Ha viszont Illyésben van még annyi erkölcsi erő és bátorság, hogy erről az útról letérjen, akkor később ő maga szégyenkezne amiatt, hogy valaha is ilyen műveket adott ki.

E versek arról tanúskodnak, hogy költőjük továbbra is azon az úton van, amelyről csak visszafordulni lehet, de megállni rajta nem. Aki pedig nem fordul vissza, újra eljut az ellenforradalmi erőkhöz, ez annak a költészetnek a perspektívája, amit e 120 verssel képvisel. Illyés gyakran hangoztatja, hogy nem is tud arról, mit mondanak róla nyugaton, az imperializmus ügynökei. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy ő azok potenciális szövetségese. A strucc akkor is a sivatagban van, ha a homokba dugja a fejét. Illyés háta mögött akkor is a reakciós erők ólálkodnak, ha ő történetesen nem hajlandó hátranézni.” (Kállai Gyula: *Szocializmus és kultúra*, 1962. 191–192.)

Ez a beszéd aligha volt csupán Kállai magánvéleménye. Az eredeti terv szerint Aczél beszélt volna a pártállami szervek nevében. Ő talán szelídebb lett volna, de lényegében hasonlóképpen gondolkozott. A Politikai Bizottság 1959. június 30-i ülésén például kijelentette Tamási Áron válaszmányi jelölése kapcsán: „A »Gond és Hitvallást« négyen írták. Egy szépséghibája van a dolognak, Tamási már dadogott valamit, viszont Illyés semmit, pedig neki még rosszabb szerepe van.” (*Zárt, bizalmas, számozott*, 145.)

Illyés egyre nehezebben viselte el a fojtogató légkört. 1960. január 12-én levélben fordult Kádár Jánoshoz, hogy megpróbálja tisztázni helyzetét. Ő ír, de műveit nem adják ki, s rendre mást és mást mondanak, hogy mit kell először tennie: tegyen nyilatkozatot, írjon riportsorozatot, versei elé előszót, stb. „A sok vélemény közt az enyém az volt: jelenjenek meg új verseim, hacsak ötszáz példányban is (...) Levelem igazi célja mégsem az, hogy támogatást erre kérjek, hanem a *tisztességem megóvása* foglalkoztat. Egy csaknem hatvanéves írónak szégyen volna, ha múltját ő maga ábrázolná.” Kádár január 25-i válasza lényegében – bár a jövőt illetően megengedő – elutasító: „A személyed és munkásságod kapcsán kialakult nézeteket és az ezek között lehetséges félreértéseket tisztázni leveledben nem sikerült.” (A leveleket idézi: Maróti István: *„Költő, felelj!” Tanulmányok Illyés Gyuláról*, 1993. 34.)

Rövidesen mégis enyhülni kezdett a helyzet, nyilván nem Illyés Gyula miatt, hanem a nemzetközi és a hazai politikai helyzet összefüggéseinek köszönhetően. Az Ország-Világ 1960. március 9-i számában Gyöngyösi Nándor nevével interjú jelent meg. Ebben Illyés új műveit említi, s diplomatikusan a lektorokra hárítja a „hallgatást”. Politikai nyilatkozatot is tesz: „Nem »állok szemben a rendszerrel«, s nemcsak azért, mert ez a hazánk törvényeivel való szembenállást jelentené. Magyarországot a kommunista párt vezeti a szocializmus felé. Szocialista vagyok – ezt műveim bizonyítják. Mióta tollat vettem a kezembe, gondom s törekvésem, hogy közösségi – népet szolgáló – irodalom munkása legyek. Ilyen műveket teremteni nem henye feladat. Minden célom, hogy legközelebbi közösségünknek, a magyar népnek emelkedését segítsen, szoros egyetértésben és együttműködésben a kommunista íróbarátaimmal...” Új műveit így minősíti: „tartalmaz annyi szocializmust, mint bármelyik az utóbbi években a sajtó alól kikerült verskötet. *Malom a Sédén* című színdarabom fasizmusellenes, politikai állásfoglalás.” A szakirodalomban olvasható volt olyan vélemény is, hogy az interjú esetleg nem a legfelsőbb szervek utasítására készült. Salamon Konrád könyvében azonban olvasható egy 1960. április 22-én keletkezett ügynöki jelentés, amelyben az interjúról baráti társaságban Illyés körülbelül a következőket adta elő: „Aki erre a nyilatkozatra azt meri mondani, hogy Illyés letette a garast, az becstelen fráter. Állandó harcban álltam, tartottam a frontot. Semmiképpen nem akartam belemenni olyanba, amit önmagammal és a magyarsággal szemben erkölcstelennek éreztem volna (...) A nyilatkozat megszületését lelki és szinte fizikai kényszerek előzték meg. Naponta nyúztak, Aczélékkal hetente többször tárgyaltam. Sőt Kádárral személyes levélváltást is eszközöltem ez ügyben. Magyarul megmondták: »tessék letenni a garast!« Nem, nem és nem engedtem.” Végül beleegyezett a lap munkatársának jövetelébe. Az kész nyilatkozattervezetet hozott, ezt Illyés széttépte. „harcoltam tovább, késsel a hátamban. Mondatról mondatra, szóról szóra, hangsúlytól szórendig küzdve meg minden talpalatnyi mondatrészig. Így született meg végül is a megjelent nyilatkozat. Tudom jól, a harcnak egyáltalán nincs vége, ezzel a nyilatkozattal a kormány nem elégedett meg.” (*A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1947–1987*, 2002. 271.)

A harcnak valóban nem volt vége. Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője, a magyar irodalom kérdéseivel foglalkozva helyteleníti az interjút, s ami még érdekesebb, a megjelenés előtt néhány nappal, március 5-én. Illyés megnyilatkozását kevésnek tartja, s hiányolja a választ arra, miért adta ki az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét. (*Zárt, bizalmas, számozott*, 150–151.) Mindazonáltal megkezdődhetett az Illyés-művek közlése. 1960 folyamán a Kortársban 29, az Élet és Irodalomban 7, a Magyar Nemzetben 2 verse jelent meg. Az Élet és Irodalom két hosszabb fejezetet közölt a töredékben maradt *Mozgó világ* című prózai munkából, s megjelent 4 világirodalmi tárgyú esszé s egy visszaemlékezés gyermekkorára. A következő esztendőben pedig kiadhatóvá vált az *Új versek* kötete.

Egy ideig még folytatódott a politikusok nyílt és belterjes Illyés-bírálata. Az 1960. szeptemberében az Élet és Irodalomban közölt *Sötét* című verset egy gólyavári nagygyűlésen Marosán György tépte üvöltözve darabokra. 1961 nyarán Kállai Gyula írt hivatalos papíron levelet Illyésnek, azt állítván, hogy ezt a verset maga a költő küldte el neki álnéven. Végkövetkeztetése: „nem érzed, milyen mélyre süllyedtél a szarban?” Illyés Kádárhoz fordult ez ügyben, aki fagyosan elutasító választ adott. (Maróti István idézett tanulmánya, 35–36.) Az Írószövetség 1962 tavaszi közgyűlése kapcsán Köpeczi Béla helyeslően említi

Kállai Gyula keményebb hangját Illyés és Benjámin kapcsán. (*Zárt, bizalmas, számozott*, 182.) 1962-ben megjelent egy bővebb válogatás Illyés verseiből. Ezt is gondosan „elő-készítette” a Kiadói Főigazgatóság, s végül úgy látta, hogy „kiadásával kapcsolatban kifogást nem emelhetünk” (*Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*, 1992. 146.) Ugyanez a főcenzori hivatal már elfogadhatnak tartotta az 1964-es kiadói tervekben szereplő Illyés-művek nagy számát, 9 kötetet, bár ezek közül csak egy mű új (*Írók pórázon*, 229–230.), viszont 1964 tavaszán az volt a véleménye Illyés tanulmánykötetének és útirajzainak kiadásával kapcsolatban, hogy a Szépirodalmi Kiadó „ne siessen egyik kötet kiadásával sem” (*Írók pórázon*, 256.) Az *Ingyen lakoma* egyébként megjelent 1964-ben, a *Szíves kalauz* viszont csak két évvel később. Drámáinak színházi bemutatóit nem javasolták. Az első változatában 1958 végén befejezett *Malom a Sédén* először 1963 tavaszán volt olvasható a Kortársban, kötetbe pedig csak 1969-ben kerülhetett be: ekkor indult meg az életműsorozat a *Drámák* kettős kötetével. S ez nyitotta csak meg az utat az 1970-es bemutatók előtt.

A párt számára gondot jelentett az is, hogy a költő 60 éves lesz. „Az MSZMP Titkársága 1962 októberében határozatot hozott, hogy a költő hatvanadik születésnapja alkalmából nem kap kormánykitüntést, csupán a művelődésügyi miniszter köszönti levélben, de erről a sajtó nem tudósít.” (Standeisky Éva: *Tükrök = Múlt századi hétköznapiak*, 2003. 309.) Ugyanakkor azért az Élet és Irodalom egész oldalas születésnapi beszélgetést közölt az íróval, megnyitva ezzel a sok éven át tartó író-interjúk sorozatát. A müncheni Új Látóhatár viszont igen színvonalas különszámmal köszöntötte az alkotót.

Újabb gondot jelentett az, hogy Párizsban járva Illyés interjút adott a L'Express szerkesztőinek, s ebben egy bekezdés erejéig bírálta Románia sovíniszta-nacionalista nemzeti-ségi politikáját. (Megjelent 1964. január 9-én. Magyarul olvasható: *Szellem és erőszak*, 1978. [valójában 1988], a korabeli MTI-fordításban.) Az Agitációs és Propaganda Bizottság, majd a Politikai Bizottság is foglalkozott ezzel, s ennek kapcsán a változatlan Illyés-problémával. Aczél Györgynek kellett részletes forgatókönyv alapján megdorgálnia az író, akit ez esetben az a híresztelés is védett, hogy a Nobel-díj várományosa. (A fogadtatást tárgyalja Standeisky Éva, uo. 309–310.) Talán ez is szerepet játszott abban, hogy az 1956 utáni második verseskötet, a *Dőlt vitorla* 1965-ben már különösebb bonyodalmak nélkül megjelenhetett, bár Pándi Pál ellenőrző szerkesztői jelentése 1964 szeptemberében a kéziratot nem tartotta nyomdába adhatónak, s felsorolva a „leginkább problematikus” verseket, leírta azt is, hogy „a kézirat egészét sem tartom eszmeileg megnyugtatónak”. (Idézi Domokos Mátyás: *Leletmentés*, 1996. 169.)

A Kortárs 1965. szeptemberi számában két Illyés vers jelent meg: a *Somfi úr és a fák*, valamint a *Számadó*. Az előbbi szatíra az elvtársá változott kispolgárról, s a költő életében nem kerülhetett kötetbe. A másik vers viszont Illyés egyik legfontosabb időskori ars poeticája. Kötetbe csak 1973-ban olvasható. A főszerkesztő Simon Istvánnak igazoló jelentést kellett írnia, Köpeczi Béla pedig javaslatot készített az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága részére Illyés Gyula tevékenységével kapcsolatban. E bizottság már szeptember 22-én foglalkozott e tárgykörrel. Az előterjesztés szerint Illyésnek vannak értékes művei 1945 után is, viszont „versekben, cikkekben és nyilatkozatokban igyekszik elhatárolni magát a szocializmus építésének konkrét programjától, fenntartja a népi ideológia nacionalizmusát, hirdeti a vátesz-elméletet s ezzel együtt önmagát a nemzet szószó-

lójának, »a legmesszebb látó magyarnak« igyekszik feltüntetni.” Ugyanakkor rendkívül népszerű, bizonyos mértékig még a kommunisták körében is. Még mindig bűne az *Egy mondat a zsarnokságról*, „amely nem akadályozta meg abban, hogy kétszer is elfogadja a Kossuth-díjat”. Művei nem kapnak megfelelő bírálatot, a marxista kritika nem eléggé hatékony. Az író rendkívül erős nemzetközi tevékenységbe kezdett, s ez is növeli hazai rangját, nehezíti a kulturális politika helyzetét. Köpeczi négy javaslatából csak kettőt fogadott el a bizottság, ezek bíráló tanulmányok elkészítéséről szóltak, ám gyakorlatilag ezekből sem lett semmi. Nem került napirendre viszont a Kortárs főszerkesztőjének leváltása, ez csak 1971 őszén történt meg, bár a lapot továbbra is bírálták, Illyés „kritikátlan” közlése miatt is. S nem tartották szükségesnek azt sem, hogy „A Kortárs következő számában leplezze le Illyés mélymagyarkodását és vátesz-elméletét.” (*Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom, sajtó- és tájékoztatáspolitikai 1962–1979*, 2004. 83–85.)

Illyés Gyula titkosszolgálati megfigyelése, állami és pártszervek belső fórumain való bírálata természetesen tovább folytatódott a hatvanas években. Tanulságos adatokat közölt erről 1969-es ügynöki jelentésekből Ständeisky Éva. (*Múlt századi hétköznapiak*, 2003. 317–318.) Mindazonáltal könyvei rendszeresen megjelenhettek, külföldi útjai elé nem gördítettek akadályokat, „engedélyezték”, hogy elfogadja a megbízatásokat, a kitüntetésekkel. 1969-ben pedig – Németh Lászlóval egy időben – megindulhatott életműsorozatának kiadása. 1970-ben Bécsben átvehette az 1964 óta létező Herder-díjat (Németh László 1965-ben kapta meg, Kodály Zoltánnal egy időben.) Idehaza harmadszor kapta meg a Kossuth-díjat. Ennek ez időben nagydíja és három fokozata volt, Illyés az I. fokozatot vehette át. (Nagydíjban író soha nem részesült. A II. fokozatot ekkor Pándi Pál és Weöres Sándor kapta, a kulturális politika groteszk kiegyensúlyozó játékaként.)

Kétségtelen tény, hogy 1956 után a politikai és a gazdasági konszolidáció igen hamar bekövetkezett, voltaképpen egyetlen esztendőtt vett igénybe ez a folyamat. A szellemi életben és ezen belül az irodalmiban azonban sokkal lassabban és lépcsőzetesebben zajlott le mindez. 1961-re legfeljebb a konszolidáció nyers, meglehetősen brutális szakaszának oldódásáról, lezárultáról lehet szó az első amnesztiának, a publikációs tilalmak enyhülésének, egy új központi folyóirat, az Új Írás e változást kifejező megindításának köszönhetően. Mindezt szimbolikusan is kifejezhette Kádár 1961. decemberi jelszava: aki nincs ellenünk, az velünk van. Ám azt továbbra is a párt döntötte el, hogy ki nincs ellenünk, s mint a dokumentumok mutatják, Illyést a hatvanas években mindvégig különös gyanakvással szemlélték és kezelték. Az ő szempontjából – s általában a népi írók, de sok más írócsoport szempontjából is – az teljesen egyértelmű, hogy az 1957 és 1960 közötti szakasz a Rákosi-kor folytatása – más eszközökkel. 1960-tól körülbelül 1965-ig tart egy következő szakasz: ezt egy olyan konszolidációs folyamat jellemzi, amelynek igazából 1957-ben lett volna célszerű megkezdődnie, ugyanis ez a Kádár-kor adta viszonyok között egyáltalán lehetséges normalizálódás. 1965-ben jelenhetett meg végre – 1957 után – verseskönyve Juhász Ferencnek, Nagy Lászlónak, ekkor kapott Kossuth-díjat Kassák Lajos, a következő évben Nagy László, s az 1957-es díjazottak óta ők az elsők, akik nem kommunista vagy ideológiai értelemben semleges polgári alkotók. Illyés esetében is érvényes az 1965-ös dátum: a szigorúbb dorgálási szándékoknak már nem lett komor következménye. A szó szűkebb értelmében a „hatvanas évek” számára voltaképpen csak ekkor kezdődnek meg, s tartanak az évtized végéig. Ennek a néhány esztendőnek eléggé szerves folytatása a hetve-

nes évek eleje, mégis, Illyés és a hivatalos irodalompolitika kapcsolatának szempontjából külön korszakként kell tárgyalni a hetvenes éveket, kettébontva azt is, s az évtized utolsó éveit egybevonva az Illyés haláláig, 1983 tavaszáig tartó időszakkal. Ekkor válik meghatározóvá Illyés és Aczél György ellentmondásos kapcsolata, s ekkor kísérelheti meg Illyés, hogy a hatalomé mellett egy másfajta, a hatalmat helyes irányba befolyásolni megkísérlő irodalompolitikát, sőt magyarságpolitikát képviseljen.

Valami bűzlik Kínában

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: ROMBOLÁS ÉS BÁNAT AZ ÉG ALATT

**Magvető Kiadó
Budapest, 2004
312 oldal, 1990 Ft**

Fontos a felütés. Krasznahorkai László legutóbbi, 2004-ben megjelent regényének első, másfél oldalon keresztül indázó mondata egyfelől – kezdő szavait olvasva – sejtetni engedi a kötetnek a szerző eddigi írásai alapján elvárható, krasznahorkais hangulatát („Nincs reménytelenebb ezen a világon...”), másfelől – záró szavait olvasva – a ködös májusi reggelben a Jiuhuashan kolostor-hegy – „a buddhisták egyik legfontosabb szent hegye” – ottlétére vonatkozó kételyek megfogalmazásával („csak azt ne eméssze fel ez a mocskos és reménytelen köd [...], hogy [...] egyáltalán létezik”) voltaképpen a regény legfontosabb tapasztalatát vetíti előre. A *Rombolás és bánat az Ég alatt* ugyanis egyszerre dokumentumregény és keresés-történet (pontosabban ilyenként is olvasható), melynek hőse rendületlenül és fáradhatatlanul a klasszikus kínai kultúra szerelmesének deklarálja magát, s mániákusan ered ennek nyomába Kína egy történelmileg jelentős régiójában (a Jangce torkolatvidékén), de – a szerző előző regényének (*Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó*) egy mondatával élve – „hiába minden: nem volt ott semmi.” Azaz korántsem biztos, hogy így van.

A szóban forgó szépségszisztematikus metanarratív szinten is megfogalmazódik: míg a történet egy látványos exoduszal, a városból való buszos kivonulással veszi kezdetét, a már idézett nyitó fejezet címe (*Bevezetés egy homályba*) ugyanennek a kivándorlásnak a visszaját is megfogalmazza, megkérdőjelezve egyúttal annak érvényességét – mindez az európai „vendég” látogatására is érthető, amennyiben kísérletét önmegértési próbálkozásként, a klasszikus kultúra romjaival, egyáltalán a távol-keleti civilizációval való szembesülését pedig tulajdon korlátaival, berögzült – tradicionális, nyelvi – kódjaival való szembenézés-ként értelmezzük. A *Rombolás és bánat az Ég alatt* voltaképpen bolyongás a narrátor belső világának útvesztőjében, aminek során számos kísérője akad – modern kori Odüsszeia, mely a hazatalálás fogalmát a lelki-szellemi egyensúly megtalálásában véli elérhetőnek.

Ugyanakkor az említett, a buddhista központ felé irányuló nanjingi kivonulás egyben egy poétika elhagyása, ily módon egy újra történő átvezetés is, lévén, a bevezetést követően a regény metonimikus, referenciális utalásokban és vonatkozásokban gazdag, kultúrtörténeti esszéekkel bővített dokumentarista prózává válik. Ez a stíluson is rajta hagyja

a nyomát, ami az anaforikus szerkesztés és a sűrűn alkalmazott, fikcióba ágyazott körmondatok háttérbe szorulásában, az utazás-allegória látványos, különösebb olvasói aktivitást nem követelő feloldódásában érhető tetten. Ebből fakad – bár a „főpróba” a 2004-ben ismételten kiadott *Az urgai fogollyal* megvolt – a regény egyik lehetséges tétje: az ismert Krasznahorkai-nyelv, -poétika, -stiliztika mennyiben alkalmazható dokumentum értékű, a fikcionalitást vagy metaforikusságot csak látszólag és ritkán alkalmazó szövegre.

A regény egyik fő törésvonala a régi (klasszikus, értéktelített – vágyott) és az új (modern, értékszegény – kényszerből meg- és eltűrt) világ hagyományos oppozíciója mentén képzelhető el. A letűnt civilizáció, a hajdani kultúra azonban leginkább az elbeszélői fantáziában (olykor úgy fest: fanatizmusban) létezik, azaz a szöveg – mértékkel adagolt fikcionalitása ellenére – mégiscsak teremtetett világ, melyet lépten-nyomon felül- (sőt: alul-) ír a tapasztalat, ami az előző bekezdésben említettek értelmében rendre az elbeszélői tudat, a narrátori énkép módosulásához járul hozzá. A kolostor-hegyen egy különösnek tűnő („ezzel az emberrel valami nincs rendben”), a lépcsőn „kacsázva” közlekedő alakkal rögtönzött beszélgetés sem a titokban óhajtott, a hely és a szellemiség rendkívüliségét bizonyító eredménnyel jár: „– Mindig ilyen errefelé a május? Nagyon nem akar elállni ez az eső. // – Néha ilyen. // – Hogy szokott ez maguknál lenni? Holnap is esni fog? // – Holnap még lesz. Utána már nem lesz. // – Honnan tudja? // – Néztam az időjárás-jelentést a tv-ben.” (41.) Ezért is tekinthető szimbolikus gesztusnak a döglött kutya átlépése Yangzouban, de hasonló jelképiséget fedezhetünk fel a zhenjiangi hotel leírásában is, ami egyszersmind az elbeszélőnek a halott Kína feltámasztására irányuló „reménytelen kísérletét” is sejtetni engedi: „»King Hotel«, de az ablakok durván bedeszkázva, a bejárat eltorlaszolva bádoglemezekkel, deszkapalánkkal, műanyag lapokkal, viszont jól láthatóan reménytelenül kísérelvén meg, hogy újra meg újra betörjenek, mert már ez is szét van félig verve, ez a bariád, és most ugyan nem lehet se belátni, se bemenni, de halálbiztosan tudni, hogy belül már minden kongóan üres, hogy odabent már nincs semmi, amit el lehetne lopni még [...] viszont tudni azt is, hogy ide mégis és állandóan és fáradhatatlanul be fognak törni”. (64.)

A szöveg narrátorának a klasszikus kultúra letűntére vonatkozó, vitára ingerlő kérdései (néha: mímelt ártatlansággal elővezetett provokációi), sőt olykori értetlenkedése nem annyira a leginkább a XX. század elejének irodalmából ismerős egymás melletti elbeszélések, meg-nem-értések újabb kori változata, tehát az esetek többségében nem félreértésről, kommunikációs defektusról, mint inkább „egyszerű” nem-értésről van szó. A *Rombolás és bánat az Ég alatt* elbeszélője valami nyugtalanítóan rosszat sejt létrejönni-alakulni a modern Kínában, ami a „klasszikus kínai kultúra” unalomig sokat hangoztatott toposzának mai leplezhetetlen hiányában („tényleg nincs reménytelenebb Nanjingnál”), az egykori „nagy” civilizáció, „az eredeti kínai szellem” újragyártott ikonjainak indulatosan ábrázolt árusításában – voltaképpen afféle kataklizmatikus pusztulásban/pusztításban érhető tetten: „és rettenetes [...] az úgynevezett megújuló Kína ide is beszűrődő szelleme, a tőke fáradhatatlan erővel munkálkodó járványos kísértete, aminek egyik jellegzetes tüneteiként itt is, a főbb utcákon, már ott állnak a világ leglehangolóbban csillogó nagyvárosai, már belőlük is ömlik kifelé a lebíráhatatlan, nyávogó, émelyítő kínai pop, leállíthatatlanul támad a hangszórókból, amitől olyan az egész város, mintha be lenne löve minden utca és sarok, mintha tényleg minden szöglet be volna hangosítva ezzel a ragacos, fertőző, undorító, hangzó fertelemmel, és akkor ez még csak a föld, az, ami lent van, mert

akkor még nem is került szóba, ami mindezek fölött feszül, nem beszéltünk az égről, erről a szürke, tömörszerű, ólomnál is súlyosabb mennyről fölöttünk, amelyen, úgy tűnik, soha, de soha nem törhet át a nap”. (55–56.) A keleti civilizáció, a klasszikusnak nevezett kínai kultúra az elbeszélő számára ugyanis mindenekelőtt szellem és gondolatiság. A szöveg beszélője Buddha eredeti tanait, ennek látható, hallható, érezhető jeleit igyekszik felkutatni (így voltaképpen az előző regény tematikáját gondolva tovább, ami a Krasznahorkai-életmű átgondoltságára, tudatos alakítására enged következtetni), egy magasabb rendű szellemiség nyomába ered, útja tehát szükségképpen vezet kudarchoz, s talán legégetőbb problémája az, hogy – leszámítva a *Kína szelleme* című fejezet derűs, „egyszerű szavakkal” fogalmazó filozófusát – nem akad senki, aki hasonlóképpen gondolkodna a szóban forgó jelenségről, mint ő. Épp ezért nem tűnik könnyen eldönthetőnek, mi győtri inkább: az, hogy – Buddha tanításához hasonlóan – eltűnt a klasszikus kínai kultúra és civilizáció, vagy az, hogy senki sem azon az úton jár, mint amelyet a beszélő magának előzetesen ki- és elgondolt. Ahogy Gong Liefei, egy muzeális értékű, mert Ming-kori nevezetes magánkönyvtár direktora fogalmaz, alaposan és folyamatosan félreértve a narrátor kérdéseit: „nincs és soha nem lesz többé, az idő változott meg, László úr, a világ változott meg, tudja, és ezen már nem lehet segíteni.” (157.) S minthogy „a klasszikus kultúra az nem más, mint a személyes út”, az érzékelt válság óhatatlanul személyes válságként, a személyiséget érintő krízisként jelentkezik.

A könyv tehát a szembesülés, szembenézés nyomán voltaképpen az idegenség regénye; a más civilizációban elsajátított kódok ebben a kultúrkörben nem működnek, az európai kultúra és fogalmai itt legyőzhetetlen akadályokba ütköznek – használhatatlanok. Az idegenséget sugallja az előzetes várakozásokkal összeegyeztethetetlen tolvaj zarándok „egy-ügyű, szeretetreméltó, kedves arca” és a modern játszótér a buddhista kolostor udvarán; ennek belátására kényszerítik a narrátort a nyelvi akadályok, melyek miatt kénytelen a tolmács ellenőrizhetetlen mediátor-szerepére hagyatkozni, vagy az ország (eme régiójának) tagadhatatlan elüzletiesedése, ami a vágyott civilizáció „egyénségének” elvesztését vonja maga után; amiképp saját elveinek megkérdőjelezéséhez juttatja el az elbeszélőt a kolostorban beszélgetés közben folyamatosan megcsörrenő mobiltelefon és a zsúfolt iroda (melynek képe az előző regényben szereplő elhagyott kolostor feldúlt rendfőnöki rezidenciáját idézik fel az olvasóban). Xi Chuan, a „neves költő” világosítja fel a narrátort – s szavai gyanúsán rímelve Gong Liefei idézett megjegyzésére –, hogy nincs szellemiség, hogy „ma [...] csak a princípiumok léteznek, de nincs semmi, ami megtámassza őket.” (172.) Igazából ez az elbeszélő benyomásainak valós érvényű megfogalmazása, a – szélről mondott – „létezik, de nincs” axiomatikus tömörségű szállóige tapasztalata. Nem véletlen, hogy ugyancsak Xi Chuan szembesíti „Lászlót” a civilizációjára vélhetően jellemző szemellenzős megközelítéssel, azzal, hogy a politikai berendezkedésükre olyannyira büszke „nyugatiak rajonganak a hagyományos kínai kultúráért, amely azonban tisztán diktatórikus volt!” (173.)

A *Rombolás és bánat az Ég alatt* nem könnyű olvasmány; a túlzott lelkiismeretességgel vádolható érdeklődőt a „leragadó” olvasás veszélye fenyegeti – a sok műfajú, nagy szélességű mondatokkal jellemezhető főszöveggel való haladást meg-megakasztják a paratextusok: elsősorban a lábjegyzetek és az ezekből összeálló rendkívül hasznos művelődéstörténeti kislexikon, valamint bonusz gyanánt kiejtési mutató nehezíti/könnyíti a be-

fogadást. Mindez ugyanakkor komoly erénye a könyvnek – ráadásul sem a *Háború és háborútól*, sem az előző, „japán” könyvtől nem volt idegen az ismeretterjesztés; ezúttal is megelevenedik egy plasztikusan ábrázolt nagyszabású történelmi panoptikum.

A könyv műfaji sokszínűségét (interjúk, monológok, esszék, betétnovellák stb.) az olykori naplószerű részletek is gazdagítják, pl. az a szöveghely, ahol a narrátor megjegyzése – „az ember azt gondolja egy felindult állapotban, mint amilyenben én most vagyok” (23.) – a térnek a köd (a „gomolygó semmi”) miatti elmosódottságával, meghatározhatatlanságával párhuzamosan az elbeszélésidő bizonytalanságának kérdését is felveti – talán megfelelve annak az elgondolásnak, mely az említett, a személyiséget érintő változásokkal járó exodus során fogalmazódott meg benne: „mert ez az egész az idővel már nem jelent majd semmit” (9).

Krasznahorkai László regénye pszeudo-keretes szerkezetű. Míg a szöveget a lineáris történetmondás jellemzi, az utolsó fejezetben (*Marad: a vége*) váratlanul ismét a kezdő szakaszban említett hideg buszon találjuk magunkat, a Jiuhuashan felé zötykölődve, ami nem annyira e szokatlan keretes-zárásnak, mint annak a „félkegyelmű”, már a nyitó fejezetben is látott, lehunytt szemmel utazó nőnek köszönheti jelentőségét, aki a nyitott, huzatos ablaknál ülve csupán annyit felel – „egészen halkán” – az antiszociális magatartását firtató kérdésre, hogy szereti a szelet, „[m]ert nem látja senki, mégis van”. A meditatív, belülről figyelő keleti filozófia, az „indus bölcsesség” ilyen profán környezetbe helyezése (akár: *jelenléte*), ezzel együtt a metaforikus-metanarratív zárás pedig – legyen bármi is a tapasztalat – „visszafelé” olvasva mégsem engedi megkérdőjelezni az elbeszélő egyre kevesebb reménnyel kecsegtető kalandjának értelmét.

Kiss László

Valamennyi más történet

MAGYAR IRODALOM IDEGEN KONTEXTUSBAN

Grimm Könyvkiadó
Szeged, 2005
224 oldal, 1500 Ft

„Biztos, hogy az én történetem is ott rejlik a kártyás meserengetegben – múltam, jelenem, jövőm –, csak már nem tudom elkülöníteni a többitől. Az erdő, a kastély, a kártya ide juttatott hát: elvesztettem történetemet, összemosom ezernyi más mesével, elszakadok tőle. Nem maradt belőlem más, csak a megszállott törekvés: végigvinni, befejezni, a helyes eredményt kihozni.”

Az Italo Calvinótól vett idézet annak a kötetnek a fordításából származik, melyben a híres bergamói tarot-kártya hátlapjainak metszetgyűjteményét adták közre, s melyhez Calvino írt „kísérőszöveget.” Az olasz író kerettörténetként utazókat ültet egy asztalhoz, akik egymás nyelvének ismerete híján a kártyák képeinek segítségével mesélik el addigi életútjukat. Az adott szöveg azonban sokszor unalomba fúl, az ismétlődő kártyakombinációk, s így a másik értelmezése is klisék ismétlődő sorozatából áll össze. Az olvasás vagy fordítás mindig azokon a pontokon válik izgalmassá, mikor a Calvino-olvasó olvasata saját tapasztalatai révén Calvinótól, a Calvino-szövegtől eltérően(?) olvassa

a lapok szélén sorakozó kártyák képeit, s ezáltal a másik sorstörténetét.

Az idei könyvhétre jelent meg *Posztumusz reneszánsz Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez* (Bernáth Árpád–Bombitz Attila szerk. – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2005) címmel az a kötet, melyet három hozzá kapcsolódó, szintén szegedi kiadású könyv előzött meg. A négy kötet együttes jelenléte, az írások egymást kiegészítő tárgya és szerkezete összetettségükben tükrözik az értelmezés kliséit avagy egy másik aspektusból annak hagyományait, és a magyar irodalom, művészet elméleti kérdésfelvetései az „idegen kontextusban” megjelenve az önmegértésért, önelhelyezésért folytatott törekvéseink anomáliáit, illetve „sikereit” jelzik. A kérdések, mint például az, hogy a magyar irodalom huszadik századi vagy kortárs művei milyen mértékben olvasódnak még mindig, az 1999-es frankfurti könyvvásár óta is sokszor a nyugat-európai újságok, folyóiratok által ránk aggatott kategóriák (a „legvidámabb barakk”, a „3P” és „az operett országa” etc.) szerint, vagy hogy hagyományaink milyen Európa-narratívába illeszthetők (Balassa Péter, III. vol.), *beleolvasódunk-e* a befogadó irodalom kanonizációjába vagy nem valódi a magyar irodalom világirodalmi jelenléte (Faragó Kornélia, II. vol.), vagy a részletkutatások (Fried István, IV. vol.), az összehasonlító recepciókutatás eredményeit egy szükségszerű, de az értelmezés dinamikáját befolyásoló nárcizmus alkotja-e meg, jelzik a négy kötet idő-

szerűségét; az Európai Unió, a Balkán és a provincializmus fogalmainak viszonyai között akarva-akaratlanul a művészet, az alkotás új státusza alakul.

Az elsőként megjelent kötet (Bernáth Árpád–Bombitz Attila szerk.: *Frankfurt '99 – Magyarország részvétele a könyvvásáron a német sajtó tükrében* – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2002) a magyar művészet, elsősorban az irodalom 1999-es frankfurti könyvvásári szereplésének német sajtóviSSzhangját dolgozza fel, hiszen Magyarország akkor kiemelt meghívott országgént mutathatta meg magát, legalábbis a Frankfurt-projekt erre készült. Azonban az első kötetben feldolgozott sajtóanyag legnagyobb részének tanúsága szerint megkérdőjelezhető, mennyire volt eredményes az a törekvésünk, hogy árnyaltabb képet nyújtsunk a magyar irodalomról.

A siker megítélhetőségét e kötet dokumentum-feldolgozása alapján az is kissé megnehezítheti, hogy bár a kötetre egészében jellemző az egységes szemlélet, az anyaggyűjtés- és feldolgozás pontosan kijelölt egységei, szempontjai, amely széleskörű rálátást feltételez az adott témára, mégis néhány recenzió maga is a máshol hibaként aposztrofált megközelítési kliséket követve kommentálja jelenkori irodalmunkat, s leggyakrabban a bibliográfiai adatok megadását megelőzően/követően elmarad a recenzió és a lap viszonyának ismertetése, hiszen nem minden zsrnáltól, vagy annak kulturális mellékletétől várható el (persze ezt is érheti kritika) nálunk sem a mélyreható irodalmi értelmezés; mégis valamilyen szempontból szükség volt az adott forrás feldolgozására.

Ugyanakkor a kötet szerkesztésének köszönhetően éppen a különböző megközelítésű és műfajú írások egymásutánisága jól érzékelteti a befogadó irodalom recepciós dinamikáját, az idegen értelmezők olvasásmódjának „befolyásolását” megcélzó erőfeszítéseket a Frankfurt-projekten belül, illetve – és ez talán a legizgalmasabb a finoman kidolgozott (ön)szembesítő koncepcióban: a magyar részvételt '99-ben majdnem saját *itthoni* félreértéseink és (a német sajtó megfogalmazásában) sajtóbeli, azaz politikai, és ezzel együtt kultúrpolitikai, kultúrdiplomáciai *botrányaink* akadályozták meg. A befogadás, beleolvásódás feltételrendszerének részét képezi saját kontextusunk ismerete. Míközben a recenziók – okkal – elmarasztalják a német sajtót felületességéért, hiszen a legtöbb Frankfurt-ra lefordított könyvről csupán tartalmi ismertetés jelenik meg, s a kritikai figyelem is csak a szerzők életrajzára terjed ki, Esterházy Péterről az elsődleges tudnivaló, hogy gróf, továbbá göndör hajú angyal, jelenkori színházi törekvéseink pedig sajnálatos módon továbbra is háttérbe szorulnak az operett és a népszínmű mögött, de az sem véletlen, hogy a német sajtó Eperjes Károly színművészen kívül nem igazán ismert meg más magyar színészt, addig az egymást kiegészítő írások nekünk is tükröt tartanak. Ugyanis amíg valószínűleg teljes joggal éri kritika a német sajtó (a „rangosabb Európa”) kulturális tevékenységét, odafigyelését Frankfurt-ra vonatkozóan, addig Bernáth Árpád vagy Pintér Lajos írásaiból jól nyomon követhető, hogy a Frankfurt-projekt kezdeti szervezeti szervezetlenségén túl a magyar médiabefolyás miként irányította az „idegen szem” tekintetét az új nemzeti színház helykijelölő folyamatára, a „lyukra,” vagy a Postabank procedúrájára (a képrombolás hatékonyságának kapcsán ld. például Rüb megjegyzései).

Mindezen elbizonytalanítások környezetében, a konklúziók levonásakor Frankfurt után különösen számottevő a kötetben is megjelenő „lokális igazság” fogalma a népi-közmopolita szembeállítás történetiségében, vagy a problémakörhöz kapcsolódó azon kérdés felvetődésekor, hogy a globalizáció korában miért van szükség a nemzeti prezentációra.

A kötetben nem csupán a magyar irodalom frankfurti szereplése került feldolgozásra. Kocsis Lilla írása foglalkozik többek között képzőművészet, zene, film recepciójával, megjegyezve, hogy (idézve a franciák mindenkori rajongását is) a zsidó fotóművészek és filmek hangsúlyozandó figyelmet kaptak. Hangya Cecíliától érdekes képet kapunk a megjelent antológiák váltakozó sikeréről, s kiderül, hogy egy líraantológia könyvelhette el a legnagyobb sikert az antológiák közül. Mindez úgy teszi árnyaltabbá önképünket, hogy a kötetben Hangya Cecília írása elé szerkesztett tanulmány Szabó Ágnesé, aki a magyar nyelv fordíthatóságának tárgyalásakor Nádasdy Ádámot idézi annak kapcsán, hogy miért absztraktabb a nyelvtani nemek hiányában líránk a németnél, továbbá idézi a híres német fordítót, Christina Viraghot is, aki szerint egyenesen lehetetlen lefordítani a magyar líra darabjait. Ezen írás már előremutat az említett másik három kötet munkájára is, amely révén a recepciókutatás aktuálpolitikai feltételrendszerén túl a későbbiekben hosszabb ideig látszólag elhanyagolt tudományterületekre irányítja a figyelmet, mint például a fordításkritikára és fordításelméletre.

Az első kötet tartalmazza a frankfurti könyvvásár három nyitóbeszédét is: Göncz Árpádét, az akkori köztársasági elnökét, valamint Esterházy Péter és Kukorelly Endre beszédének szövegét, továbbá Laczkó Sándor és Zilahy Tibor válogatásában az 1999-es Frankfurter Könyvvásár németországi recepciójának magyar vonatkozású bibliográfiáját, illetve szerepel *Szerzői ábécé* címen egy összeállítás, amely „a pusztai fordítás közreadása helyett az egyes szerzőkre, illetve műveikre koncentráló szövegeket közös vonásaik szerint rendszerezve” mutatja be (Fekete Zsuzsanna, Heller Anett, Oláh Gyöngyvér neve alatt).

A sorozat második kötete *Magyar irodalmi jelenlét idegen kontextusban* címmel jelent meg (Bernáth Árpád – Bombitz Attila szerk. – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2003), Ilia Mihály előszavával és Bernáth Árpád utószavával.

A kötet szerzői a magyar irodalom idegen nyelvű megjelenéseiről és azok recepciójának feltételrendszeréről, illetve e feltételrendszerek alakulásáról adnak számot, méghozzá különleges pozícióból: az írások szerzői vagy maguk is fordítják a magyar irodalmat, magyar anyanyelvüként vagy a magyart második nyelvként birtokolva, vagy idegen kontextusból, az adott ország (gyakran bővebb) lehetőségeinek ismeretében szemlélik a magyar irodalom változásait. A magyar irodalom így ebben a második kötetben más megvilágításba kerül a beleolvasódás igényének és lehetőségének szempontjából. A kiadói- és ezzel fordításpolitikai, az egyetemközi oktatás, a fordítók „kinevelésének,” a díjazások, ösztöndíjak, nemzetközi tanszéki kapcsolatok bővítésének szükségességét írja elő a jelen stratégiája, ezért is különösen jelentős a szerkesztői elv, mely lehetővé teszi, hogy különböző intézmények struktúrájában élők szólalhassanak meg a kötetben (pl. Faragó Kornélia, aki az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, valamint a Belgrádi Egyetem Hungarológiai Tanszékén oktat, az ő előszót követő írása után szerepel Benyovszky Krisztián, aki egyaránt publikál szlovákul és magyarul, miközben a párizsi Magyar Intézet vezetője, Csernus Sándor számol be a franciaországi tervekről és anyaggyűjtésről, Magyarországon 2006-os lehetséges párizsi könyvvásárbeli díszvendégségéről, vagy Sárközy Péter Rómából az olaszországi lehetőségekről).

Richard Aczél angolból fordított írása (ford. Darabos Enikő) Nádas Péter családrege-nyeivel foglalkozik, pontosabban azzal az értelmezői státusszal, amelyből a magyar irodalmon belül Nádas Aczél meglátása szerint posztmodernként olvassuk. (Kiváltképpen az

különösen érdekes a magyar értelmező számára, hogy milyen pontokat *nem* kerül ki e tanulmány.)

Fazekas Tiborc a frankfurti magyar díszvendégség óta eltelt éveket követi nyomon német nyelvterületen a magyar szépirodalom befogadását középpontba helyezve, Benyovszky együtt-olvasatása pedig a köteten belül mindenképpen működő „kísérlet,” amint Kertészt, Csáthot, Babitsot és Nádaszt a fordítások révén egy általa konstruálódó narratíva sorozataként újraolvassa, a „tendenciák lehetséges szlovák interpretációjában” helyezve műveiket egymás mellé.

A sorozat harmadik kötete, a *Miért olvassák a németek a magyarokat? Befogadás és műfordítás* (Bernáth Árpád – Bombitz Attila szerk. – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2004) a feldolgozott és értelmezett anyag talán legizgalmasabb részét tartalmazza, hiszen a párhuzamosan vizsgált magyar és német kritikai fogadtatás eltéréseit, az ugyanazon művek interpretációs folyamatának különböző akadályait foglalják közös keretbe a kötet írásai. A fordítások eredeti szöveggel történő részletes összevetése során a magyar irodalom huszadik századi történetének sokféle, változó hagyományaiból kikerülő művek példáin keresztül illusztrálják és vonják kritika alá a német megértés feltételeit a tanulmányírók, hiszen „Közhely, hogy minden interpretáció egyúttal fordítás, hogy egy szöveg megértése nem evidens, fordítása nem lehet tökéletes, mivel csak közbeszólás, hogy ugyanazon a nyelven belül is fordítás folyik[...],” (Balassa Péter, III. vol., p. 31.) Az olvasásmódok különbözősége, az idegen „preferenciák” szemrevételezése pedig „a sajátán belüli elkülönbözödéssre vet fényt” (ld. szerkesztői előszó, p. 9.).

Balassa Péter írása arra keresi a választ, hogy mi a négy magyar prózaíró (Kertész Imre, Krasznahorkai László, Esterházy Péter és Nádas Péter) kitüntetett figyelmének és ennek természetes következményeként életművük eddigi darabjai szorgalmazott fordításának motivációja. A hiány metafizikája, a holocaust szellemi életformává alakuló átfordítása, az Európa-narratíva „tömegsírjával” szemben a tábor nulla-fokának szépirodalmi megfogalmazásában látja a német olvasók érdeklődésének forrását. Balassa írása e lexika bevezetésével nem véletlenül nevezi meg a négy prózaírót „régí íróként” az elmúlt évtized egyik paradigmaváltásával folytatott dialógusában, s ezáltal a „posztfilozófiai” kánon megmérettetését is a figyelem körébe helyezve.

Nádas Péter műveivel további két írás is foglalkozik, hiszen a *Valamennyi fény* és a *Saját halál* kitüntetett figyelmet kap a német kritikában, a magyar olvasó számára pedig talán tanulságosnak mondható, hogy a magyar és német elvárási horizont szükségyszerűen ugyan más és más, de a *Valamennyi fény* kötetbeli recenzió, Bernád Ágoston Zénó szerint az idegen fogadtatás messzebb jutott a hazainál. Az alapvető elkülönbözödések az, hogy a magyar kritika a *Valamennyi fény* szerkezetét úgy tárgyalta, s így a könyv más fajsúlyal is kerül megítélés alá az életművön belül elfoglalt helyét illetően, mintha „csupán” egy prózaíró fényképeinek gyűjteménye volna, kísérőszövegekkel. Ezzel szemben a német recepció nem külön vizsgálta a két reprezentációs formát, fényképet és szöveget, hanem a könyvet úgy helyezte az életmű alakulásfolyamatába mint önéletrajzi műfajt, íróként és fotóművészként interjúvolták meg Nádaszt (ld. erről Kocsis Lilla), Roland Barthes elméletét vélték hozzáilleszthetőnek, s bár az ezt a kötetet tárgyaló német recenziók sem voltak mentesek a politikai allúziókra történő vadászattól (például a vallatólámpák fényének asz-

szociációjától), az íróportrék keretei és az önarc képek nárcisztikus kompozíciója megfelelő hangsúlyt kap.

Kertész *Felszámolásáról* Túri Ágnes ír, Krasznahorkai *Háború és háború* című regényének fordítását Sarankó Márta veti össze az eredetivel, s míg Balassa is rámutat fentebb már idézett tanulmányában az óriásmondatok esztétikai hátterére, addig Sarankó Márta összehasonlításából kiderül a hiány, a *Háború és háború* német fordítása mögött meghúzódó fordítói attitűd (a fordító Hans Skirecki) bizonytalansága, ugyanis az óriásmondatok több tagmondata is sokszor egyszerűen hiányzik a fordításból, s így a tartalom nagy mértékben sérül (ld. a tanulmány példáit, illetve tematikailag ide kapcsolódik a Garaczi-fordítások példáján illusztrált reáliafordítások elemzése is Forgács Erzsébettől).

A három kötet írásaiban többször felbukkan a németeket foglalkoztató azon kérdés, hogy mit is jelent Közép-Európa számára a dokumentum, milyen szerzői szándék értelmezhető például Esterházy anekdotaforrásai mögött. Darvasi László *A könnyemutatványosok legendája* német recepciójában (Gál Szilvia) is a legégetőbb kérdés a recenzensek számára az, hogy milyen forrásokból születhetett meg a regény szövege, a magyar befogadó számára viszont az lehet a legkülönösebb, hogy a német kritikai olvasat azt tekinti újnak és így megismerendőnek, hogy Darvasi „nem áll meg” a keresztény kliséknél. (S nem találják a véleményük szerint különben megtalálható választ arra, pontosan kik is a mutatványosok.)

A Kukorelly-fordításkötet (*Die Rede und die Regel*), amelynek tulajdonképpen magyar forrásszövegei nem léteznek (Kovács Edit) a rögzített genealógia, a kánoni tekintély, az érvényesség és átírás sajátos megközelítését adják mind a német recenzensek, mind maga Kukorelly; a szerző részvétele a fordítás folyamata helyett a fordítottság áldozataként való létezésben jelölődik ki.

Bodor Ádám két német fordításban megjelent regényének főként címei, illetve a címek vélt kapcsolatának a német nyelvű hagyománytörténés felőli értelmezése a félreolvasás illusztrációjaként kerülnek előtérbe a kötetben, világirodalmi párhuzamként Beckett *Godot-ra várva* című darabját is beidézik *Az érsek látogatása* mellé.

A tipikusan kétnyelvű könyvként interpretált Terézia Mora-kötet a nyelvköztöttség szövegkonstituáló képességére példa, Szabó Erzsébet azonban a fordítás lehetetlenségeire kénytelen rámutatni. Különben Mora volt az, aki Esterházy *Harmonia celestis* című művének fordításáért elnyerte Jane Scatcherd fordítói díját. Nagy Hajnalka Esterházy családkönyvének német recepciójáról szóló tanulmánya viszont a tárgyalt kötet egyik legalaposabban feltérképező darabja.

A Márai Sándor német nyelvű „utóéletét” feldolgozó negyedik kötet a szerkesztői jegyzet alapján kapcsolódik a második kötetben megnevezett azon egyetemi oktatói törekvéshez, mely az egyetemi hallgatók összehasonlító recepciókutatásba, dokumentum-feldolgozásba történő bevonásának és az idegen nyelvű sajtóanyag ismeretének, nyomon követésének szükségességére hívta fel a figyelmet. A kötet írásai ugyanis az SZTE Germán Filológiai Intézete Bernáth Árpád és Bombitz Attila vezette szemináriumainak keretén belül folyó munka eredményei, a hallgatók és doktorandusok recenzióinak, referátumainak, tanulmányainak dokumentuma. Továbbá a tanulmánykötet szinte kivétel nélkül minden írásában fellelhetők Fried István professzor gondolatai, Márai-kutatásának eredményei, melyek jó ellenpontjai a német befogadás félreolvasásának és felületességének. Másrészt

a kötet tárgya és a vizsgálódás iránya éppen mintha Fried István harmadik kötetben szereplő írásának címét idézné: „A siker valóban félreértés?”

A legtöbb a kötetben feldolgozott és kommentált német anyag alapján Márait a német kritikák epigonnak tartják az osztrák és német hagyományokat előtérbe helyezve, tudomást sem véve a magyar intertextusról (ld. Ulrich Baron), a műcímeket átfordítják az „olvashatóság” (leginkább a piaci) érdekében. Példaként Kocsis Lilla befogadás-kritikájából kiderül, *A gyertyák csonkig égneek* (a francia és az olasz fordítás címadását követve) *Die Glut* címen ér el sikereket, s a címlapra a kiadó Canabel egyik női portréját helyezte, körülhatárolva ezzel a befogadás lehetőségeit. Így talán nem véletlen, hogy sok kritikus írásában ponyvaként olvastatja Márai műveit.

E negyedik kötet is tekintélyes mennyiségű anyagot dolgoz fel, jól láthatóvá teszik ezt az írások gazdag lábjegyzetelései és bibliográfiái, valamint a kötet végén egy válogatott bibliográfia is található Bombitz Attila és Lele Gabriella válogatásában, amelynek alapjául szolgáló sajtóanyag a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Társadalomelméleti Gyűjteményében érhető el.

A kötet hibájaként talán csupán az róható fel, hogy sok információ feleslegesen ismétlődik meg Márai általános német recepciója kapcsán, továbbá sok recenzió írásának címe a német és a magyar fogadtatás alakulásának párhuzamos vizsgálatát ígéri, mégis, gyakran elmarad a német recenziók számbavétele mellett a magyar alakulásfolyamat és a hatástörténeti kitekintés.

A kötetben szereplő írások közül mindenképpen kiemelendő Szabó Ágnes tanulmánya Schnitzler és Márai összehasonlító elemzésével, valamint Gyurácz Annamária recenziója a *Zendülők* és a *Csutora* német nyelvű recepciójáról.

A négy kötet tehát valóban végigviszi saját történetünket az ideológiai kliséken túlra, „csak arra kell ügyelni, hogy ugyanaz a lap másféle sorrendben sokszor más jelentést vesz föl, s ugyanazt a lapot, négy irányból közelítve, egyszerre több mesélő is használja.”

Bakonyi Zsuzsanna

Szerencsés rögeszmés

TURCZI ISTVÁN NEGYED SZÁZADA

**Noran Kiadó
Budapest, 2004
259 oldal, 2000 Ft**

Verseskötetektől (1985–2002: kilenc darab) egy méltán nagybetűsnek nevezhető Könyvet összeállítani: ez lett *Tarcján Tamás* irodalomtörténész megtisztelő feladata. Hogy a valódi líratulajdonos miért nem sk. végezte a babrás munkát, az csak feltételezhető. Mégis valószínű, hogy reá jellemzően kíváncsi lehetett egy próbáltan értő pályatárs kontrolláló beavatkozására, kerek 25 év termését megrostáló s glédába állító summázatára.

A sokat emlegetett költői fejlődés rajzát és állomásait így persze nem könnyű kitapogatni és meghatározni a dinamikusan termékeny, metamorf hajlandóságú alkotó létrejött össztermésében. Az egyes köteteket átgondolva (ha filológiaiilag nem is kiszűrözve) azonban bizvást tehetek két sarkalatos észrevételt. Az egyik az, hogy a java költemények számomra a kora húszéves kezdetektől máig szinte teljes fegyverzetben mutatják a poétikus-romantikus színrelépőt, hisz megszólalásainak egy része már akkor is, azóta is pódiumképes igényű, messzihangzásra törekvő volt, s *részint* maradt. Második kitételem pedig az lenne, hogy az eleinte extenzív világtérképezéssel- és megragadással foglalkozó lírikus a külszíntől halad az intimitás szférái felé, ahol széptanilag ugyancsak feltalálható a nyugtalan otthonosság és a létfilozófikus, transzcendenciával érintkező világfigyelmezés szakadatlan készítése.

Általam is nem egyszer emlegetett kalandos (odüsszeuszi-szindbádias) természete evokatív és meditatív műveiben egyaránt (arányos terheléssel) föltűnik. Ezt az alkati tulajdonságaiból eredő szorgalmas mozgalmasságot, befogadó lezáratlanságot úgy tetszik soha nem akarja magában elnyomni vagy korlátozni. Ékesen dokumentálja ezt az eltökéltséget az a drámai monológia, melyet az élettől (és a vele adekvát bölcsellettől) búcsúzó *Platón Úr* szájába ad, s nem holmi szeszélyből vagy divatból tördeltet az elgondolkodásra hívó olvasáslassítás érdekében mintegy fekvőrendőriesen döcögőre. Az öreges morgolódás közepette eszmélkedő és eszméltető, ókorba plántált Turczi-alteregő arról beszél, hogy a – nyilván költészeti – igazsághoz a legbiztosabb út a tévedéstől-tévedésig vezet vagy kanyarog. Szerencsés ember tehát az, aki e tudatosan elfogadott rögeszme jegyében dolgozik, valamit kihordani és megszületni szorgalmaz, még ha szakadatlan tevékenységével tévedések is járnak együtt.

A tetterős magabizókat, az irigylésre méltó újrakezdőket, a kudarcaiktól tanuló optimistákat jellemzi az ilyesfajta gondolat-menetelés, észjárás. S bár a motyorászó, akár

sajnálható Mester ábrázolása enyhén távortartó, szó sincs arról, hogy töredékes tanításai elvetendőek vagy szánandóan komikusak lennének.

Turczi egyébként nem túl gyakran él a karikírozás, a megsemmisítő gúny, esetleg a bántalmazó szatíra eszközeivel, jóllehet van érzéke hozzá (vö.: *Röhögőgép*). Az is feljegyezendő, hogy csínján bánik a (pályakezdetekor rutinná váló) groteszk fogásaival. Szűkkörűen társadalomkritikus véleményeket se gyakran hangoztat és foglal versbe, noha *Időindigó* címen egész ciklussal sejteti; nem mondott le az ehhez szükséges háttérfigyelés napi gyakorláról. Ám adódó reflexióit nem szereti elkapkodni, inkább zabolázott türelmével megvárja, kibőjtöli, míg az idevágó mondandót a szelektáló érlelődés után és következményeként át-tételesebbé teheti, főntebb dimenziókba emelheti. Megható példa erre a fegyelmezett megfontoltságára a merőben családi vonatkozású *Dávid* című vers. A személyes és szemérmes vallomásból megtudhatjuk, hogy kislának hét hónapig nem volt hangja, s ezt a tehetetlenítő tapasztalatát édesapja csak három év múltán tudta bárkivel megosztani.

Érdekes és persze szimptomatikus, egyúttal költőnk minden szempontból impulzív és eruptív adottságaival paradox módon magyarázható, hogy az erotika területén nem fogja vissza ennyire magát. (A heveség kötelez mondja erről másutt.) *Venus Vulgivaga* ciklusában meg a fura *Hasbeszéd* fejezetébe sorolt „városi vagány” versek között jócskán akadnak finomkodást kihívóan mellőző, betonnyersre hagyott részletek, s megismerkedünk neki-vadult exhibicionizmusával is. Utóbbit akkor engedi magából kitörni és önműködni, ha adódó partnere jellemileg, szellemileg sőt érzelmi kultúrájában alantásnak találta a szerelem felemelőbb formáinak felfogására és gyakorlására. Ha viszont ilyen társra talál (lásd: *Temetővirág*) akkor a szimplaságokat és trivialításokat is úgy illeszti be a (Radnóti–József Attilás szabású) ódaszövegbe, hogy körötte közelítőleg szakrális hangulat keletkezik.

A szeretetre való képesség intenzitása manifesztálódik ritkásan adagolt anyaszólításokban is. S mivel ez a rejtegetett magatartás igen rokonszenves, a mindenkori elemzőben fölveti azt a kérdést, talán nem lett volna értelmetlen a gyöngédség költői dokumentumait külön kapitulusba vonni, amikor az előválogatás készült. Az emberi viszonylatok példás lovagjaként fellépő, no meg a kockázatokat (tévedéseket!) vállaló Turczi István a nem mindenáron szerethető költőkkel ápolta kapcsolatairól is beszámol. *A Hívásra szól a csend* titulust nyert, egészében meggyőző válogatott gyűjteményben e barátkozások kisebb nyomot hagynak, mint megérdemelnék. Én például az *SMS 66 kortárs költőnek* 2002-es kötetéből tizenegynél jóval több roppant invenciózus (160 karakterig limitált) tömörítvényt vettem volna át. Már csak azért is, mert elének állítja a később kevésbé játékos Turczit, aki itt egyetlen ötletcsirából rendkívül sokfelé ágazó, kecsesen tartalmas kifejeleteket tud tető alá hozni, úgy, hogy nem parodizál, hanem hommage-okba csomagolja üzeneteit kortársainak. Amikor ezt a *Tandori Dezső* elegáns toleranciáját idéző összeállítást annak idején a könyvesboltban átfutottam, csak az elejére tett álnaiv Vas István motót nem éreztem odavalónak („Élet, te légy az én művészetem”). Egyszerűen azért nem, mert mind a nagy előd, mind a mostaniak, ha igaziak, a jó műveknek bármikor odakölcsönzik életidejüket. (Tudniillik amikor írnak, valójában akkor élnek.) Ráadásul Turczi – helyesen – épp itt írta Végh Attilának, hogy a vers az Egyetlen ép esztelenség, bár epicentrumából tanácsos időben ellépni...

Aki azonban ebből a „zengő tombolásból” nyeglén kiszökik, nem pedig a megnövelt rezgésszámot tűrve, sőt fokozva belülről szítja a feszültséget, az elég bátorságot gyűjt

a nagy formátumú hosszú versek kifejlesztéséhez. (Csak semmi Dichtung, ugyebár!) Ezen említendőek exponált helyeket foglalnak el a könyvben.

A nyolcvanas évek generációja számára jelentős a dokumentum-értékük, mert az ifjúság édes, madaras mámorát „dunsztolják”, és idézik gyöngülő emlékezetükbe. Közülük először a *tennon*-szerepbeszéd az, mely az akkori életérzést megrendítően tükrözi. Hatását konzerválja, hogy alkotója merészen vegyíti a vulgár-konkrétumokat a fölszikkasztó általánosításokkal, s az indulatokat mindvégig felsőfokra hevíti. Egyszersmind megőriz valami foghatatlant abból a krisztusibb-szelídebb auratartományból, amit a nevezetes Beatles életmódjával reprezentált, s amiért életével – megint egy fogalommal nevesülő élet –, fizetett. Elvenni belőle vagy hozzátenni nem lett volna érdemes. A szabadon hagyott összefüggések réseiből máig süvít a döbbenet.

Majdnem ugyanezt éreztem a *Hajnóczy Péter* emléként fenntartó szabad-áradás olvas-tán is. De itt már gyanakszom arra, hogy ismeretségem a prózaíróval pozitívan befolyásol a mű konstans minőségének megítélésében.

Az *Amerikai akció* ihletője *Bódy Gábor*. A kétségtelen és védhetetlen túlírotság mellett az a gondom vele, hogy bizony hiányzik belőle a félelmetes filmművész egyetemes ironiája, kortagadása, embermegvetése, a hitostorozástól elválaszthatatlan lényegibb hívó-sége. Az is látszik a művön, hogy nekirugaszkodásokkal készült, s a felülmúlni-akarás hézagosságokhoz vezet. Ezenfelül azt hiszem, hogy költőnk nem az ő – lélekkel bélelt – habitusához illő démoni témát és figurát választott. Az *Egy videovers elemeinél* pedig azt nem döntötte el, hogy igenis egyértelműen, visszavonhatatlanul, s a szellem képviselőjeként gögősen utálja és elutasítja-e ezt a látszatvilágot. Ehelyett „meghosszabbítaná” hozzá intézett kérdéseit, mellőzve a „halhatatlanok hívós modorát”, amit különben az ő „anarchikusan rendkíváló” tehetsége neki, úgy látszik, egyelőre nem engedélyez.

Gyümölcsöző extrovertáltságától és nagyot akarásától átmenetileg a *Most már mindig így* szonetthelyettesítő tízsorosaiban vesz búcsút az író. Az indítékot a magába-tekintésre, a belső terepszemlézésre talán abból az észrevételből merítette, hogy „lassabban veszed észre, hogy vagy, mint hogy voltál”, s ez a félút-érzés újabb számonkérésekre kötelezi. Panasolja pályarabságát, néha fölmerül benne a feladás kacér kísértése, el-eliszonyodik a sodródás szédületétől. Az elégikus hang meglepően jól áll neki. Ide szövi be egyik legkomolyabb hallgatási imperatívuszát, ami természetesen a felelős megszólalás sine qua non-ját s nem a pörös száj befogását jelenti!

A csábító aktualitások egyikében sem fönnakadó, változatos olvasmányélménynek sem utolsó, eredeti szabadvers-típusokat kínáló, hatalmas verspoénokat élvezetesen előkészítő, helyenként meglepő belső rímekkel dolgozó könyv végére enigmatikus verset választott a szerkesztő(?). Hőse nem lát. De hallja, hogy a (dátumozatlan) előzményekhez képest másként, *nagyobbat* fordul a világ. Vigaszul s másokat megnyugtatólag egy-egy latin ige végigragozását javasolja ez az újabb alteregó.

Csak ezután következik Turczy István nagy magyar versekhez menekülő világhelyzeti eszéje a 2001. szeptemberi katasztrófát feldolgozó *Apokalipszis most*. A fájdalmas kompozícióba véletlenül se illesztett be saját költői sorokat. Ezzel bebizonyította, hogy ott és akkor csak az ilyen emberirtó gatzettek *még* nem ismerő, de a másfajta apokalipszisekben járatos költők tudhattak valamennyire érvényesen megszólalni és makulátlan vátesznek mutatkozni.

Izslai Zoltán

Délvidék, Amerika, Vár Ucca

FENYVESI OTTÓ: BLUES AZ ÓCEÁN FELETT

Művészetek Háza
Vár Ucca
Műhely Könyvek8.
Veszprém, 2005
227 oldal, 1492 Ft

A szerző, és aki ír róla, a múlt század ötvenes éveiben születtek. Fenyvesi Ottó 2004-ben ötven éves. Aki ír róla, jövőre lesz annyi. Ez a generáció nem élt át nagy traumákat, nem döntött falakat, nem szedett föl utcaköveket, csak fölött a legvidámabb barakkban, mint a gomba. Mégis. A trianoni határokon kívül rekedt magyarság megtapasztalta a kisebbségi lét minden infernóját. Talán innen, hogy ők, legyenek erdélyiek, felvidékiek, kárpátaljaiak, sokkalta nyitottabbak voltak a Nyugat újabb és újabb irányzataira. Nem kötődtek annyira a röghöz, mert ugyan anyaföldjükön éltek, de egy másik állam, másik nép szokásrendszerét, kultúráját ha muszájból is, de átvették, át kellett venniük. Így aztán művészetük a távoli külföld felé tágult, kevesebb volt a szövegből történő kikacsintás, mint az anyaországi írónál. (A nagy kivétel *Székely János* drámája, a *Caligula* helytartója.)

Földereng a hetvenes évek eleje. A szürkeség legelképzelhetetlenebb árnyalatai. Csepeli srácok a szakközépiskolából. Szakma és érettségi. És akkor jött a mozilátogatás, csűrhe módjára át a városra, egészen a Thököly útig, a Sport moziban landolva. Osztályfőnöki óra keretében néztük meg a *Szelíd motorosok* – azóta már kultikussá vált – című filmet. Nem sokat mondott nekünk, akkori suhancoknak az író-rendező-főszereplő *Dennis Hopper* neve. Műveltebbek ismerték *Jack Nicholson*t. *Peter Fondát* egyikünk sem. Azt sem tudtuk róla, hogy a nagy Henry fia. Ami belénkragadt, amitől nem tudtunk szabadulni, az a film zenéje volt, abból is a fősláger, a *Steppenwolf* Born To Be Wild című száma. Az akkoriban újdonságszámba menő kazetták cseréltek gazdát. Volt, aki adott érte egy Deep Purple-t. Pedig az volt a zene, a legkeményebb rock maga. A Tokió-Osaka-i koncert. Erre már csak ráadás volt az addigi legnagyobb szabadtéri koncert, az Egyesült Államokból, *woodstocki*. A Ten Years After *Arvin Lee*jének fergeteges szólógitár-játéka. Amivel aztán „élőben” találkozhattunk a Taurus-koncerteken, mert *Radics Béla* legendás, fiatalon pusztult gitárvarázsló leginkább *Jimi Hendrix*-i tudással és tébollyal csapott a húrok közé, a fogával ő is, hanyatt, ahogy éppen kellett. Vérző száját vodkával fertőtlenítette. Ez volt nekünk a nyugat. És nem az irodalom Nyugat-ja. Kit érdekelt az irodalom? Lakatos tanoncokat?

Fenyvesi Ottó költészete sem a Nyugat-nemzedékeken iskolázott írásművészet. Míg odahaza volt, az Új Symposion hatott rá leginkább. *Sziveri János* költészete. És másoké.

De ahogy Sziveriből a gyomorrákos haldoklás kipréselte a XX. század egyik legmeggrázóbb hosszúversét, a *Bábel*t, Fenyvesiből nem a betegség, de a delejes magány, a megnyugvás, életkora adta derű csalogatta elő régi-új versét, és resignált balladáit. Az *Advent* a dalvers kifinomult gitárjátéka. „Valami vad örömmek láza / ereszkedik tétován a tájra. / Karácsony közeleg, / angyal bontja szárnyát, / friss tüdővel fújja / az érces harsonákat.” A hazatérés, a hazatalálás sorai ezek. A második versszakban ilyen sorok: „Az asztalon cédulák, / az éjszaka foszlányai / és a margóra tolt emberfia, / ahogy tovaröppen / az irgalmatlan csillagködökben.” *Árnyékban a Megváltó* – adtam a címet régi kötetemnek. Fenyvesi érzi-éreztet, hogy Jézus Krisztus politikai játszmák közepette eltűnik a világból. Nem kiált föl mint Nietzsche. Nem. Isten nem halott, csak visszahúzódott, és remél. Hogy majd megint megtalálja valaki. És akkor olyan lesz Advent, mint ahogy Fenyvesi gyönyörű verséből árad. Olyan ez a költemény, mint Ady áhítata, a tőle szokatlan szelídsgű verse, a *Karácsony*. A három részes poéma harmadik, utolsó szakasza mennyire ugyanazt súgja leginkább zsíros és süket fülekbe az egyetlen lehetségest, hogy túléljük a túlélhetlent – mint Fenyvesi Ottó. Nevezhetjük ezt valamiféle művészi „metagenetikának.” Ahogy a pre-modernből a posztmodern utáni időkbe átszüremlik a dallam. „Ha ez a szép rege / Igaz hitté válna, / Óh de nagy boldogság / szállna a világra. És a gyarló ember / Ember lenne újra, / Talizmánja lenne / A szomorú útra. / Golgota nem volna / Ez a földi élet, / Egy erő hatná át / A nagy mindenséget, / Nem volna más vallás, / Nem volna csak ennyi: / Imádni az Istent / És egymást szeretni... / Karácsonyi rege / Ha valóra válna, / Igazi boldogság / Szállna a világra...” Fenyvesi verse, noha továbbra sem Nyugat-hangú, rémületesen ezt a fajta nyugalmat, megnyugvást, de sohasem, beletörődést sugallja. A versvég egyetlen sóhajtatás: „Így. Így jó, nem másként. / Így, igen. Így majdnem jó, / csak a felhők fehér gyapját simogatni.” És a versben talán ez a legfontosabb: „Hallgatni a folyton fogyatkozó egészt, / s csak törni belőle. / Hallgatni a hamar elveszített éden fuvalmát / és az újjászülető reményt.” Hogy aztán a költő tényleg reménykedik-e, nem lehet tudni. Talán annyiban biztosan, hogy két gyermekének még jut az egészségből. Talán csak az arra érdemesek, Isten kiválasztottjai törnek belőle.

A *Cantus firmus* mai világunk élehetetlenségét mutatja föl a ballada erejével. „Tele van az ég. / Tele van az ég nagybögőkkel. / Tele van a világ Balkánnal.” Meghökkentő sorok a fölütésben. A nagybögők vissza-visszatérnek a folyamban. Ott fönt az égen. *Chagall* instrumentumai szállnak. „Alfa Romeó és Zéró Júlia.” Ez a mű a ma apokalipszisa. A nyughatatlan világ fortyogása. Így zárja a művet: „Mert átok ül a fákon. átok a szemekben. / Van-e még hely a bérce Balkánon / hová küldhetem buzgó könyörgésem?” Persze ez a Balkán a világ összes „balkánja”. Ahol vér ömlik. Irak. És egyáltalán: a Közel-Kelet. Afrika genocídiumai. A fejlett világ közönye. A Föld, mint siralomvölgy. A kétely helyett bizonyosságok keresztjei szálkásodnak.

Az *Anyám a vigiliában* valódi virrasztás. Legszebb anyaverseink közé emelkedik. Kurzívval szólal meg édesanyja végig az egész balladán. „*kisfiam, nem kell izgulni, / nem köll, / nem köll*” mintha valamennyiünk anyja szólna hozzánk, a féltő szeretet és a lágy dorgálás Isten általi sugalmával. A hosszúvers vége, mint minden Fenyvesi vers, fölemelkedik és ég felé száll. „Csontvelő, nyirok, vakbél. / A valóság leterített bennünket. / Szeretnélek megkopasztani költészet. / Szétírlak, gyökeret eresztek beléd. / Már semmi sem állíthat meg. / Csak semmi pánik, / csak semmi indulat. / / *kisfiam, nekem már nem kell semmi,*

/ *nem köll semmi*” szólal meg az emlék-anya, az anyai valóság, a csak adni-képesség. De legszebb az utolsó három sor, anya és fia titokzatos, metafizikai összeborulása, melyhez nem kell a személyes jelenlét. „És rajtad kívül senki sem érti majd / ha holnap reggel a kerítésen / egy gombolyag cernát cibál a szél.”

A kötet címadó verse, a *Blues az óceán felett* visszarepíti az olvasót a korábbi Fenyvesi-kötetek hangvételéhez. „Régi és új versek” írja a szerző, a könyv azonban a hagyományos, jól bevált és az ő életkorában immár természetes, hogy így legyen, válogatott verseket hordoz. Az *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon* az első verseskönyv, még 1978-ból. *Látszathasonlóságok földieperrel* első része a *Konzum*. Cinizmus? Szarkazmus? Vagy csupán irónia? Nem tudom. A korszak lenyomata. „másfél méter zöldkötésű könyvet kérek / tizenöt deka velőt / egy tasak sütőport / harminc deka keményítőt / száz méter filmet / egy tortalapot / két tonna szemet / tapsot a magnószalagról / egy és fél kilogramm földieperet / ötven gallon coca colát”. Intellektuális vers, ihletettsége legfőljebb a szerkesztésben csíphető nyakon. A *Collapszus* valódi ájulások sorozata. Ez a könyv 1988-ban látta meg a napvilágot. Tíz esztendővel később lépett az első után. Összetéveszthetetlen hangvétele mit sem változott. Ha kell, hát még vadabb, de mindez emelkedetesebb stílusban, utalásszerű metafizikai pontokba sűrítve. Persze a címadó szó mást is jelent, nem véletlen, hogy a mottó éppen József Attilától vétetett. Az *Eszmélet* egyik sora. „Hallottam sírni a vasat”. És mégis, a játékos című *Punk, punk, pankréász* (az utóbbi nem más, mint a hasnyálmirigy) elemezhetetlen, csak érzékelhető vers. „csak ma fogok sírni / holnap már nem / / gyűlölni fogom az egész világot / s a takarítónők elmennek fürödni”. A *káosz angyala* (1993) a fölforgatott világ összevissza szótt, varázsát végképp elveszített szőnyege. Mégis. Tud bensőséges lenni a valódi káoszban is. A *Veszprémi tél* (Strófák fiamnak, lányomnak) így indul: „Talán. Hanyatt fekszem. A padlón, / kábultan, mint egy rogyant bokszo. / Sajog a bordám. Valahol szól a rádió. / Tekerem, nyúvóm napjaim. Ha már lehet: / élek. Emészték. S ez se könnyű.” A vers végén megint az öncsítítás melankóliája: „Emléktelen városok terein araszolok. / Keresztbe-hosszába. Várok. / Maradni nyugton, szóvakon. / Csinálni valamit. Fejből, / csípőből. Menteni menthetőt. / Elhagyni ritmust, látszatot.” Akárha Assisi Szent Ferenc fohászát hallanánk.

Az *Amerikai improvizációk* verseit, mintha angolszász ember írta volna. Beúszik *Kerouac*, *Ginsberg*, és talán a legformabontóbb amerikai költő: *e. e. cummings* (Edward Estlin Cummings – 1894–1962), és ami igaz az amerikaira, hogy formabontása, trükkjei, grammatikája ha nem is antagonisztikusan, de mindenképpen ellentétet föltételez szép, mélylíraba hajló gesztusaival, és ez a megállapítás még inkább áll Fenyvesi Ottó verszuhatagára. Még abban is egyek, hogy mindketten megátalkodottan küzdenek a technikai-militarista világ ember- és érzelemmentessége ellen. Nem biztos, hogy hallotta-olvasta cummings szentenciáját Fenyvesi, de akár ő is mondhatta volna: „A tudás udvarias szóval jelöli a halott, de temetetlen képzeletet... Gondold meg kétszer, mielőtt gondolkodsz.” De próbáljuk meg elképzelni Fenyvesi amerikai útját. Öreg motoros, aki leginkább a már említett szelíd motorosra, az akkori Dennis Hopper-re hasonlít, tép a nikkelfényes Harley Davidsonon a nevadai sivatagban? Ha megáll, betér egy krimóba, fölhaltja amerikai viszkijét, végigméri az unottan rágózó helybéli csajokat, fizet, berúgja a motort és tovaszángul? Fülében a Steppenwolf zenéjével? Fenyvesi érezteti, a szabadság, a punk, a bőrjakó és mindenféle kellék, még nem jelent egyetemességet. Ami annyit tesz, hogy katolikus. Az

eredeti, krisztusi értelemben. Ahogy a rock legnagyobbjai sem tudják annullálni *Bartókot*, *Stravinskyt*, vagy akár a második bécsi iskola dodekafonistáit. De még *Sibeliust* sem! Talán birokra kelhet a *Pink Floyd* egy-két nagyobb kompozíciója, vagy a Deep Purple: Gyermek az időben-je *Carl Orff* legnépszerűbb és legjobban félreértelmezett művével, a *Carmina buranával*. A *Catulli carmina* – ha már birkózás –, nem is kétvállal, de pontozással legyőzi a rocklegendákat. Persze más az akkori életérzés. Más a vers is, mely fölmutatja. „Új szavakat kellene tanulni. Új logikát, / új dallamot, elfeledni azt a féltő / öntudatot, mellyel az ifjúkori / helyszíneket őrzi az ember.” Négysoros sóhajtás. A költő tudja, hogy óhaja teljesíthetetlen. Mert minden sejtjében ott dereng a múlt. Fenyvesi nem esik Adrian Leverkühn csapdájába. Krisztust kutatja ő is, mint minden valamire való művész. Ami persze nem jelent azonnal kimutatható szakralitást. De jelzi a burkát. És nincs az a burok, melyet föl ne törne a művészet. „Futnak a felhők. / Futnak a hószínű hattyúk. / A tiszta fehérek. / Úsznak a bárányok. / Együtt él minden ellentmondás. / A lélek csonthideg. / Dideregnek a kövek.” Tele paradoxonokkal. Látszólagos tehát minden ellentét. Így aztán a visszája éppúgy igaz. 1997 nyara. Toronto, Chicago. Kanada és az Egyesült Államok. Ahogyan egy magyar költő látta. Ahogyan amerikai költő soha. Fenyvesi nem tűri a csöppögős érzelmeket. Szikár. „David Cope. / Ez egy amerikai költemény. / nem tűri a nyafogást. / Ez nem szürrealizmus / nem szimbolizmus. / Csak aszfalt a lábad alatt.” A vége azonban a hazatérés. Veszprém. A Vár Ucca című folyóirat hűvös kuckójába bújva. Mely nem azt jelenti, hogy letette a lantot. Csak másképp tartja a kezében. Kívül-belül bejárta a világot. Önmagában most térképezi föl, hol nem járt még. A hazához közelítve megérkezik. Vörösmartyval tart. Nem tehet másként. Magyar költő. „Permanens téboly. / A félmegoldások és a rossz kompromisszumok / zavaros világa. / Krízisből krízisbe. / Élni és meghalni magyarul.”

Koppány Zolt

TÜSKÉS TIBOR

Bálint Endre-emlékek

Van Vajda Lajosnak (1908–1941) egy álló téglalap alakú rajza, *Barátok* címmel szokták idézni, két fej látható rajta, a felső fej balra néz, az alsó fej lehajlik, és mindkét fej egyetlen tenyérre támaszkodik. Bálint Endre (1914–1986) írja *Életrajzi törmelékek* című könyvében Magvető, Bp., 1984.) „Kevesen tudják viszont, hogy a *Barátok* kettőnket ábrázol: az alsó fej rólam készült húszéves koromban, tehát negyvenkilenc évvel ezelőtt. A felső fej Vajda önarckép...” Vajda Lajos e rajzát a Jelenkorban 1963-ban közöltük fotómásolat alapján (11. sz. 1080. p.), Dévényi Iván kommentárjával, aki már akkor fölfedte: „Vajda Lajos itt közölt rajzán a felső fej a művész önarcképe, a másik Bálint Endréről készült.”

E rajz alapján – valamint Bálint Endre idézett önéletrajza nyomán, ahol nyíltan megvallja, hogy a Vajda-rajzon szereplő három motívumot, egy csontkeresztet, egy szentendrei húzós kút felső részén szereplő ornamentális motívumot, valamint egy falusi ablak belső keresztjét maga is „ténylegesen »kisajátította«, és gyakran alkalmazta képein” – so- kan úgy gondolták, hogy Bálint Endre művészetét Vajda Lajos „házatáján”, annak von- záskörében, tágabban a „szentendrei festészet” címszó alatt lehet és kell keresni, illetve elhelyezni.

BÁLINT ENDRE ÉS FELESÉGE PÉCSÉN,
1963 ŐSZÉN

Bálint Endre valóban sokat tett és sokat írt Vajda Lajos művészetének elismertetése érdeké- ben, egzisztenciális ügyének tekintette Vajda ké- peinek megőrzését, bemutatását, állandó kiállítá- sának megteremtését. Az is igaz, hogy Vajda jel- legzetes motívumai Bálint több képén felismer- hetően jelen vannak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Bálint Endre a huszadik századi magyar mű- vészet egyéni hangú, szuverén alkotója, kimagasló egyénisége. Művészetének vizsgálói – Szabadi Ju- dít, Román József – nemcsak sajátos jegyeit, for- makultúráját, jellegzetes motívumait ismerik föl, hanem művészi pályájának több korszakát, egy- mástól megkülönböztethető periódusát és válto- zatos kifejezési eszközét is számon tartják. Bálint Endre állandó megújulásra képes, igazságkereső, másokkal is, önmagával is vitatkozó művész. Van- nak korai fauvos képei, kapcsolatot tartott az Európai Iskola tagjaival, hatottak rá Vajda Lajos művészetének motívumai és szürrealista látomá- sai, dolgozott vászonnal, festett fára, készített met-

szeteket, fotómontázs-sorozatok, nem idegenkedett könyvek, irodalmi szövegek illusztrálásától, sőt a bábszínházi plakátrajzolástól sem.

Amikor 1959-ben átvettem az előző évben indult Jelenkor szerkesztését, a folyóirat hangsúlyozott törekvése lett, hogy irodalmi és művészeti lappá váljon. Mégpedig a modern magyar művészetet támogató folyóirattá. Ehhez az alapot, az ihlető bátorítást mindenekelőtt a tizenöt évi párizsi tartózkodás után, 1940-ben hazatért, azóta Pécsen élő és alkotó, az Európai Iskola tagjaként ismert Martyn Ferenc (1899–1986) művészetében láttuk, és a „falakat” az ő emberi és művészi kapcsolataira építettük. Martyn személyes jelenléte mellett fő támogatónk, ötletadóink, képanyaggal, kéziratokkal, újabb kapcsolatok kiépítésével segítők az Esztergomban élő fiatal művészettörténész, Dévényi Iván (1929–1977) volt. Dévényi írásait, esztétikai szemléletét a Vigiliában havi rendszerességgel megjelenő képzőművészeti krónikájából ismertem. Sűrűn érkező kéziratai, levelei újabb és újabb ötleteket adtak a szerkesztéshez. Ily módon volt jelen szerkesztésem idején, 1964. augusztusáig a folyóiratban művével, írásával, illetve róla szóló tanulmánnyal a huszadik századi magyar képzőművészet számos kimagasló alakja: Barcsay Jenő, Bálint Endre, Borsos Miklós, Breuer Marcel, Czóbel Béla, Egry József, Ferenczy Béni, Kassák Lajos, Martyn Ferenc és még sokan mások.

Bálint Endrével is Dévényi Iván hozott össze, és teremtetten meg a kapcsolatot. Bálint 1957. óta öt évig Párizsban élt, 1962 nyarán jött haza végleg. Már a következő évben szerepelt a Jelenkorban. Először (1963. 8. sz.) két rajzát közöltük, majd ugyanebben az évben (1963. 11. sz.) újabb rajza, *Halott mesterem: Vajda Lajos emlékének* című verse, valamint Vajda Lajos *Barátok* című rajza és Dévényi Ivánnak a rajzhoz fűzött kommentárja látott napvilágot. Újabb Bálint Endre-művek közlésére a következő évben is kétszer került sor. Az 1964. évi 5. számban jelent meg Bálint Endre *Szentendrei ablakrács-variációja*, valamint műmellékleten két illusztrációja a Párizsban kiadott *Jeruzsálemi Bibliából*. Ugyanebben a számban közöltük Dévényi Iván *Látogatás Bálint Endrénél* című írását. Az 1964. évi 7. számban egy korai, 1948-ban született tusrajza, pontosabban mozaikterve (*Poseidon, a vizek ura*) látott napvilágot.

Ezek a közlések természetesen levélváltásokkal jártak együtt, de kapcsolatunk nemcsak a Jelenkor köré szerveződött. Bálint Endre feleségével együtt 1963 őszén egy nap-sugaras, ragyogó nap Pécsre látogatott. Akkor találkoztunk először személyesen, s pécsi látogatásunkról fényképeket készítettem. (Az egyik *Az exponált idő* című könyvemben látható. A másik itt jelenik meg először.) Eljuttatta hozzám Vajda Lajos-tanulmányának kéziratát is, de ennek közlésére már nem kerülhetett sor a Jelenkorban. (Az írás a Valóság 1964. évi 6. számában jelent meg némi módosítással.) Már kifelé állt a szekere rúdja a Jelenkortól, amikor a Pécsi Nemzeti Színház igazgatósága megbízást adott a színház bemutató előadásaihoz leporellószerű műsorlapok (műsorfüzetnek jóindulattal sem nevezném) szerkesztésére, illetve összeállítására. Nos, e színes műsorlapok címlapjának és grafikai anyagának megtervezésére Bálint Endrét kértem meg. Ezt a munkát is szívesen vállalta, és relikviáim között megmaradt O'Neill *Amerikai Elektrájának*, valamint Nicolai *A windsori víg nők* 1964-es pécsi bemutatójának közös, Bálint Endre tervezte műsorlapja.

Azt követően sem szűnt meg kapcsolatunk, hogy irodalompolitikai okok miatt eltávolítottak a Jelenkor éléről. Bálint Endre derűsen és szellemesen vigasztalt levélben, találkozásra hívott Pestre, én hívtam balatoni nyaralónkba, Balatonfenyvesre, tájékoztatott mun-

SIMAI MIHÁLY

Folytatólagos föltámadás

EGY IGAZSÁGKERESŐ HETVEN ÉVE

Horváth Dezső 1936. január 14-én született. Csillagjegye tehát a Bak. Szepes Máriától tudjuk, hogy Babilonban a király tizenkét legfőbb tanácsadóját a Bak-született öregek közül választották. Bölcsességük és hajthatatlanságuk miatt az ő tanácsukat kérték ki a nagy döntések előtt. Keményen megmondták az igazat a királynak is. Sokan gyűlölték, de nélkülözhetetlennek tartották őket.

Horváth Dezső a barátom. Azt hiszem, minden lényegeset tudok róla. Amit legbiztosabban tudok: mióta tollat vett a kezébe, törleszt.

Tartozást törleszt.

Azt, amivel az igazságnak tartozunk – mi, XX–XXI. századi kortársak.

Törlesztett újságíróként – nem most, mikor „ugatni már szabad”, hanem az „átkosban”, a „genszterváltás” előtti évtizedekben. Meg is gyűlt miatta a baja. Tanúsíthatom (egy szobában „gályáztunk” akkor a DM-nél), hogy átlag kéthetente volt valami kisebb balhéja vagy nagyobb botránya, hol a járási pb., hol a város, hol a megye prűszkölt valami neki nem tetsző írástól, kritikától. Feketébb bárányt már festeni se lehet, mint amilyen ő lett a Hivatal szemében. Az olvasók viszont keresték-szerették a cikkeit, s úgy látszik, Főszerkesztő-Nagypistánkba is szorult valami a babiloni bölcsességből, mert nagyon sokszor kiállt mellette.

Ha csak néhány H. D.-művet olvasott is valaki, könnyen megállapíthatja: ez a szerző kérlelhetetlen igazságkereső. Pontosan jelöli ezt egyik, mércéül állított mondása: „Szavával szép az ember.”

Ezzel az ars poetikával nem volt könnyű megjelentetni az első riportokat az „ÉS”-ben, de aztán sorra-rendre „életet vitt” a folyóiratba. Utóbb, ahogy puhult-lágyult a diktatúra, a Magyarország felfedezése sorozatban, a Szépirodalminál megjelent az első könyv, a rég tervezett-dédelgetett mű egy általa tökéletesen föltérképezett, de tizből kilenc ember számára szinte ismeretlen szeletéről a magyar valóságnak. A *tizedik ember* című tanyaszociográfia kiemelkedő, vészharangszavú, megrázó darabja volt a felfedezés-sorozatnak, megtévezve mélységes együttérzéssel, emberszeretettel, de számtalan ésszerű változtatás-javaslattal is.

Sokszorosan igazolt igazság, hogy az életet igazán szeretni és csodának megélni csak az tudja, aki már volt súlyos helyzetben, életveszélyben. Az én Dezső barátom életműve egy pokoljárás követően virágzott ki. Annyi konfliktus-vállalás, falba-ütközés után talán törvényszerű is volt, hogy a kemény-konok kobakjában kialakult egy vésztiósló agydaganat, s végül neki is „utaznia kellett a koponyája körül”. Jó szerencse, hogy egy csodálatos kezű

idegsebész professzor, dr. Bodosi Mihály szikéje megszabadította a Zölddiónyi Veszedelemtől, s ő, láthatóan újjászületve, visszatérhetett a megszépült-megédesedett Egészség-Életbe. Azóta még nagyobb szeretettel, figyelemmel, alkotókedvvel fordul az élhető Élet és az emberi lélek felé.

A pokoltornác színeiről és az újrakezdés gyötrelmeiről, gyönyörűségeiről szól a *Klinikai föltámadás* című katartikus könyve (1991). S mintha csak a természet ősi rítusához akarna igazodni, azóta folytatólagossá tette a föltámadást: évente jelenik meg egy-egy napsárga borítójú új műve a könyvhét tájékán, gazdagodik, teljesedik, kristályosodik az életmű. Se hús fillérrel, se fél szóval nem szeretnék adósa maradni senkinek – szokta mondogatni, s a „törlesztő-részletek” ott virulnak a könyvespolcokon: Móra kópárnája (1994), A röhögő katona (1996), Aranyhajcsár (1997), Terus ángyi (1998), Ezredes úr, hadra vágva (1998), „Mivé lettél, csángómagyar?” (1999), Vipera (2000), Parasztpassió (2002), A semmi ember (2002), Dani Jani (2003), Szelebőce (2004), Cseremalac voltam (2005).

Bölcs irodalomtörténészek bizonyára sokkal szebben elmagyarázzák majd, mi a jó ezekben a könyvekben. Én csak mint egyik első olvasójuk, mint nem-hivatalos, de ingyenc széppróza-kóstoló próbálom magamnak megfogalmazni, mit szeretek bennük. A legjobb elbeszélői hagyományt folytató, nagyon egyéni, összetéveszthetetlen stílust...? Az anyanyelv édes ízeit, játszi színeit...? A lendületet, a sodrást...? A költői túlzásokat, humoros csavarásokat...? A gondolatgazdagságát...? A mesélő áradást...? A szűkszavú tömörséget...? A pontos megnevezést...? Az örökös változtatni-akarást...? Mindezt – így, együtt. Meg még azt, hogy a huszadik század kétharmadának magyar valóságát akárki megismerheti ezekből a napnál világosabb napsárga kötetekből.

Meg még azt is, hogy jómagam otthon érzem magam a történetekben. Valahogy rám is „igazodik”, amit megír. Hisz ami a harmincas évek közepétől máig egy magyar életbe belefért, az mind benne van – akár keserves, akár vigalmas – ezekben a konok figyelemmel filmező írásokban. Jó példa erre a *Szelebőce*. Nyilván azért is érzem magamhoz nagyon közel, mert az ív – a háborús, veszélyekkel teli gyerekkortól az ötvenes éveken át Ötvenhat forró napjaiig, majd az „átkos” elejétől a végéig, s a tanítástól az újságírásig – rokon a saját életsorsommal. Úgyhogy nekem minden fejezete, minden célzása, utalása, riposztja, vágása a személyes ráismerés öröme is hozza. Ez nálunk is ilyenformán történt, ez velem is (vagy a barátaimmal) megesett, ez a mi családunkban (utcánkban, falunkban...) is hasonlóképp... Az élmény átsüt a sorokon, s még a keserű emlékek mögött is ott vibrál valami a sokféleképp megrabolt, mégis reményt ragyogó ifjúságból.

S most hadd fordítsam személyesebbre a szót!

Kedves Dezső! Tudom, sok csalódást is hozott az elszállt hetven év. Tudjuk, olyanok is elárultak, akik éveken át melletted ültek szűk baráti társaságban... S mikor az igazat róluk megírtad, még te kaptad a viperamarásokat. Ez így igaz.

De ennél százszor fontosabb, hogy besúgva, besúgatlanul mindig világolni akartál a világnak. Hogy tudtad, amit Hamvas mond *A láthatatlan történet*ben: „A fény csak abban válik áldássá, aki másnak is ad belőle. Mert amikor bennünket elküldtek, az útra bocsátó hatalom így szólt: Rád bízok minden embert külön, kivétel nélkül mindenkit. Segíts, adj enni, adj ruhát, mindenkire vigyázz úgy, mint magadra, és ne hagyj senkit a sötétségben elmerülni. Amit szerzel, amit elérsz, amit tudsz, amit átélsz, oszd meg!”

Százszor fontosabb a szolgálat, amit vállaltál és teljesítesz. Fontosabb, hogy szeretnek téged a Múzsák, és az Igazság őfelsége elégedett Veled. Fontosabb az öröm, hogy megint új könyved megjelenését várjuk. Címe *A fölfedezettlen Magyarország*, s nagyívű folytatása lesz első könyvednek: vagyis az ezredvégi-ezredeleji magyar tanyavilágba kalauzol bennünket.

Kedves Dezső!

Hetven fölött már egyik-másik év taposóaknaként viselkedik, úgyhogy csak könnyedén, szinte lebegve szabad a átlépni hetvenegyedikre; puhán, gyöngéden, mintha virágszirmom volna a láb alatt. De ha már az elsőt meglépjük, a többi már szinte magától...

Ezt a játszi könnyedségű mozgást nevezik „hetvenkedésnek”. Tudom, hogy Neked remekül fog menni...!

Isten éltesse! Órizzenek Jóangyalaid!

Ölel

Simai Miska

„Beleszülettem a zene szeretetébe”

BESZÉLGETÉS TEMESI MÁRIA OPERA-ÉNEKESNŐVEL

Temesi Mária a Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Főiskolai Karának tanszékvezető énekprofesszoraként méltó folytatója, továbbvivője a Berdál Valéria és Sinkó György által megteremtett szegedi énekiskolának, amelynek egykor maga is növendéke volt. 1979-ben Szegeden szerzett ének- és zongoratanári diplomát, majd a Zeneakadémia opera tanszakán folytatta tanulmányait, ahol kitüntetéses diplomával végzett – Bellini Normájának címszerepét énekelve az Erkel Színházban. Pályája kezdetén rangos nemzetközi viadalokon bizonyított, 1981-ben megnyerte a Rio de Janeiro-i, 1985-ben pedig a philadelphiai Luciano Pavarotti-énekművészeti versenyt. Giuseppe Patané dirigálásával 1982-ben a Lohengrin Elzájaként debütált a Magyar Állami Operaházban, ahol ma már vezető Wagner-szoprán: Ortrud, Erzsébet, Éva, Senta, Sieglinde és Brünnhilde megformálója. Wagner-alkításaiért 2000-ben Liszt-díjjal tüntették ki. Sokoldalúságát mutatja, hogy nemcsak a Wagner-operák főszerepeiben, hanem többek között Tosca-ként, Manon Lescaut-ként,

Aidaként, Ameliaként, Desdemonaként, a Don Carlosban Erzsébetként, A szicíliai vecsernyében Elenaként is sikert aratott, valamint Mozart, Csajkovszkij és Richard Strauss operáinak hősnőit is életre keltette. Gazdag repertoárjában a kortárs magyar operák, például Szokolay Sándor Ecce Homo című zenedrámájának Lénioja vagy Madarász Iván Utolsó keringőjének Asszonya is szerepel. Előbbiért 1992-ben Bartók-Pásztory Ditta-díjat, utóbbiért Artisjus-díjat kapott. A Hamburgi és a Berlini Staatsopertól Prága, Pozsony, Drezda, Zürich, Köln, Milánó, Nizza, Toulouse, Strasbourg, London, Isztambul, Ankara, Kairó, Lisszabon és Montevideo operaházain át a madridi Teatro de la Zarzueláig és az athéni Herodes Atticus Amfiteátrumig hosszan sorolhatnánk azokat a nevezetes színházakat, koncerttermeket, ahol fellépett. Nemcsak opera-, hanem oratórium- és dalénekesként is elismerést szerzett: Schönberg Gurre-dalok című nagyzenekari művének magyarországi

ősbemutatóján ő énekelte a női főszerepet a Nemzeti Filharmonikus zenekarral, Kocsis Zoltán vezényletével. Fellépett Münchenben, a berlini Schauspielhaus-ban és a stuttgarti Liederhalléban – legutóbb a legendás Fiorenza Cossottóval. Számos lemezfelvételt készített, Wagner-heroínak című CD-albumát a világhírű orosz karmester, Jurij Szimonov dirigálásával, a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara közreműködésével 2004 karácsonyán jelentette meg a Hungaroton Classic. Művészetét Juventus-díjjal és Székely Mihály-emlékplakettal is elismerték. Az éneklés mellett a tanítást is hivatásának tekinti. Hamari Júliától, Marton Éván, Polgár Lászlón át Sass Sylviáig a magyar énekművészet legnagyobbjai tartanak mesterkurzusokat meghívására Szegeden, ahol két évente az ország fiatal énekes-növendékeinek egyik legrangosabb seregszemléjét, a Simándy Józsefről elnevezett énekversenyt is megrendezik. Temesi Máriával szegedi kötődéséről, énekesi pályafutásáról és művésztanári munkájáról beszélgettünk.

– *Úgy fogalmazott egyszer: észrevétlenül beleszületett a zene szeretetébe.*

– Igen, mert édesanyám zenével nevelt. Sokat énekelt nekem, én pedig jó médiumnak bizonyultam. Édesanyám mandolinon és hegedűn is játszott, több kórusnak is tagja volt. A petőfitelepi óvoda vezetőjeként dolgozott Szegeden, s a szűkebb közösségben úgy figyeltek a szavára, mint ma a miniszterelnökre az országban. Több generáció nőtt fel a szárnyai alatt. Alázattal és tiszta lélekkel befogadtam, amit tőle és később a tanáraimtól kaptam. Mondták is mindig: szivacsként szívom magamba a tudást. A sorsom ki volt jelölve: a belém kódolt genetikai örökség szerencsésen kibontakozhatott a környezetnek, a családi háttérnek köszönhetően. Ma is örök egy régi farsangi fényképet, melyen négyévesen a petőfitelepi kultúrház színpadán szerepelek: a „Brumm-brumm Brúnó, mókás medve...” kezdetű dalocskát énekelve és táncolva egy óvodás társammal. Mindig a szereplés, a muzsika volt az életem. Petőfitelepen jártam általános iskolába, ahol már akkor megszerettette velünk Kodályt és Bartókot Kati néni – dr. Hofszang Józsefné –, akinek meghatározó szerepe volt zenei pályára kerülésemben. Emlékszem, milyen öröm volt, amikor a gyermekfűl számára bizony nehéz művekben meghallottam egy gyönyörű harmóniai váltást a sok vájt fülűeknek való, bonyolultabb hangzásban. Gyerekkori barátnőmmel és osztálytársammal, Suvada Arankával – aki most a Szegedi Nemzeti Színház énekkari szólistája – összenéztünk: Halld te is, hogy ez milyen gyönyörű? Szinte észrevétlenül vált életem részévé a zene. Általános iskolai énektanárunk, Kati néni agilis zenepedagógus volt, gyakran küldött bennünket versenyekre is. Például Gárdián Gáborral – aki ma elismert zenetanár Szegeden – zongora-cselló duettekkel arattunk sikereket kisdobos és úttörő kulturális szemléken. Később népdalénekléssel hoztam sorra el az aranyérmeket, ami megerősített abban, hogy zenével kell foglalkoznom. Gyerekkoromban otthon bármit csináltam, kíséretként öntudatlanul szinte mindig énekeltem. Énekelve beszélgettünk sokszor barátnőmmel – nem csoda, hiszen három éves koromtól már zeneóvodába jártam. A szegedi református lelkész felesége, Kádár Lászlóné Kató néni volt kisgyerekkorom első komoly zenepedagógusa. Nagyon sokat köszönhetek neki. Olyan alapokat tanított meg szolfézsból játékosan, mesébe foglalva, szinte észrevétlenül, amelyekre a zeneiskolában is bátran építhettem. Riesz Béláné Varga Klára és Delleyné Halama Piroska folytatta később ugyanezt az alapos elméleti felkészítést, ami hihetetlenül fontos volt további zenei fejlődésemhez, és ami – tanárként tapasztalom – gyakran hiányzik a mai énekes növendékeknél. Azt hiszem, a zenei képzésre duplán érvényes: amit gyermekkorban kezdünk tanulni, sokkal

alaposabban vésődik be, és később szinte behozhatatlan tudást jelent. Szerencsés voltam, mert hangszeres növendékként erős és módszeres zeneelméleti képzést is kaptam Szegeden. Legbüszkébb azonban egyik évvégi zeneóvodai bizonyítványomra vagyok, amit nemrégiben találtam meg a szülői ház padlásán, és amelyről sejtésem sem volt. Ez áll benne: kimagasló tehetség. Négy évesen kaptam Kató nénitől.

– *Nem ékesnek, hanem zongoristának indult. Miért ezt a hangszert választotta?*

– Ma is jól emlékszem a pillanatra: álltunk anyukámmal a Tisza-parton a zeneóvoda bejáratánál – a mostani Belvedere-épületben volt az óvoda –, és gyorsan el kellett döntününk, hogy milyen hangszert választunk. Anyukámnak a zeneiskolában a csellót javasolták, mert az olcsóbb hangszer, és lehetett kölcsönözni is. Valamiért hevesen tiltakoztam, mindenáron zongorázni akartam. Anyukám végül félretéve az észérveket, beíratott zongorára. Nem volt könnyű a zeneiskolai tanulmányokat is vállalni. Délelőtt Petőfitelepen jártam iskolába, utána hazamentem, ki kellett hamuznom a cserépkályhát, meg kellett etetnem a tyúkokat, majd – sokszor bokáig érő sárban – el kellett hoznom az ebédet a Vízügytől. Négy órára bevillamosoztam a zeneiskolába, ahonnan már sötétben értem haza, és majd csak azután, este következett a tanulás. Elég rideg dolgok voltak ezek, de eszembe sem jutott, hogy megpróbáljak kibújni a rám váró feladatok alól. A fiamon látom azonban, hogy a mai generáció teljesen más mentalitással nő fel. Sokkal szabadabb az akarat, hiányzik az alázat, a feltétlen elfogadás és a tisztelet. Mi még a napi munkát – legyen az szénhordás, kukoricatörés vagy nagytakarítás – természetesnek és kikerülhetetlennek tartottuk. Szívesen hajtottunk, de kitartóan haladtunk is előre. Szüleim, bár erről sosem beszéltek, arra tanítottak, hogy csak kemény munkával lehet eredményeket elérni. Igaz, megvolt a rendszeresség és az állandóság is az életünkben. Emellett, érdekes módon, bőven akadt időm játszani is: a tollaslabdától a bújócskáig, a babázástól a tánciskoláig, diszkóig mindenhez volt kedvem. Nyugodt kertvárosi környezetben nőttem fel, de a kreativitás mindig jelen volt az életemben. Kamaszkoromban aztán rám is rám tört a világtól való elszakítottság Tatjánához hasonló magányérzete, amit az olvasmányaimba temetkezésen túl diszkóba járással próbáltam elűzni. Első férjemet is – aki később jogászdoktor lett – ott ismertem meg. Hétvégéken különben egész nap tanultam és zongorát gyakoroltam, miközben anyukám fantasztikusan finom ételeket főzött. A családi körben elköltött vasárnapi ebédek hangulatát ma is fontos emlékként őrzöm, és természetesen továbbvittem saját családomba.

– *Vaszy Viktor vezetésével akkoriban a szegedi színház operatársulata országosan elismert volt. Emlékszik, mi volt az első opera, amit látott?*

– Hogyne! Tizenhárom évesen zeneiskolai énektanárunk, Szél Pálné Marika vitt el bennünket egy Don Giovanni-előadásra, amiben későbbi mestereim, Berdál Valéria és Sinkó György is énekeltek. Lenyűgöző világot, szavakkal ki nem fejezhető csodát jelentett számomra a színház. Később nagyon sok előadást láttam, sőt Valikának köszönhetően a főpróbákra is bejárhattam.

– *Mikor döntötte el, hogy zongorázás helyett inkább énekel?*

– Mindig is éreztem, hogy énekelni, színpadon szerepelni szeretnék. Amikor nyolcadikos voltam, és a továbbtanulásról kellett döntenem, még teljesen vékony, éretlen gyerekhangom volt. Mutáltam, és kétvonalas D-nél tört a hangom. Akkor senki nem magyarázta

el, hogy a mutálás természetes fiziológiai folyamat a lányoknál, ami akár húszéves korig is eltarthat. Berdál Valériánál felvételiztem, aki háromvonalas E-ig skáláztatott, de nem vett fel a konzervatóriumba, mert tört a hangom. Sírva fakadtam, mert zongorából már az elő felvételin úgy találták, nem vagyok elég felkészült, azzal a tudással nem fognak fölvenni. Az addigi zongoratanárom épp akkor beteg lett, a felvételiig pedig volt még néhány hét. Egészen véletlenül – vagy talán a Gondviselésnek köszönhetően? – átosztottak Mocsay Pálnéhoz, Cuki nénihez, aki szenzációs zongoratanár volt. Segítségével értelmet kapott a gyakorlás, néhány hét alatt olyan szintre hozott fel, hogy simán bekerültem a Tömörkénybe, ahol végül zongora főtárgyból is jelesre érettségiztem. Nagy szerencsém, hogy a zeneművészeti szakközépiskolában kitűnő képzés folyt. Zeneelméletet Frank Oszkártól tanultam, és Huszár Lajos is tanított. Tizenhat évesen kerültem zongoristaként Kerek Ferenchez, aki később a főiskolán is végigvitt. Harmadikos koromban sikerült felvennem az ének szakot is, Berdál Valériától a stílusos, átélte előadásról és a megformálásról nagyon sokat tanultam. Bizonyították ezt a sikerek is: kétévnyi középiskolai énektanulás után megnyertem az Erkel-diákünnepeket Gyulán, majd győztem egy országos énekversenyen Debrecenben, ahol Sándor Judit volt az elnök, akitől évekkel később megtudtam, hogy már akkor csillagot tett a nevem mellé. Zongoristaként becsületes, szorgalmas, jeles növendék voltam, futottak is az ujjaim, és elég jó technikám volt, de akadtak nálam technikásabb, jobb növendékek is. Akkoriban rövid ideig karvezetőképzőbe is készültem a Zeneakadémiára, de szerencsére meggondoltam magam, amikor Mihálka Gyurka bácsi azt mondta: ezt csak akkor szabad csinálni, ha az embernek erről szól az élete, ez a szíve minden vágya. Nagyon szerettem vezényelni, de éreztem, hazugság lenne, ha ezt választanám.

– *Érettségi után hogyan került a szegedi színházhoz?*

– Felvételiztem a Zeneakadémia ének szakára, ami ilyen rövid énektanulás után nagy bátorság, túl korai lépés volt. Persze nem is vettek fel. Máshová viszont nem jelentkeztem, mert hiába érettségiztem jelesre zongorából, nem éreztem kedvet, elhivatottságot ahhoz, hogy zongoratanár legyek. Berdál Valéria segítségével a Szegedi Nemzeti Színházban ballet korrepetitorként kaptam munkát. Pál Tamás zeneigazgató operaénekesként is akart szerződtetni, mert hallotta tőlem a Don Pasqualéból Norina áriáját. Valika azt mondta, szó sem lehet róla, hiszen nem volt a teljesítményem mögött átfogó, alapos énektudás, csak jól betanított nekem egy áriát. A következő évben már a szegedi főiskola ének és zongora szakára, valamint a Zeneakadémia magánének tanszakára is jelentkeztem. Szegedre rögtön fölvettek, Budapestre másodjára sem, hiszen énekesként még mindig nem volt megfelelő a felkészültségem. Akkor azt hittem, itt a világvége. Utólag látom: ez volt a szerencsém. Szegeden Sinkó György lett az énektanárom, aki hangilag megalapozta a pályám. Személyiségfejlődés, hang- és hormonális érettség tekintetében kifejezetten jót tettek nekem a szegedi főiskolai évek. Még a színházban dolgoztam, amikor volt tanárom, Hofszang Józsefné nyomatékosan figyelmeztetett: ne hogy elkutyuljak. Ha nem vesznek fel a Zeneakadémiára, mindenképp szerezzek valami tisztességes, kenyérkeresetre is alkalmas diplomát. Ezért végeztem el a zongoratanári szakot is. Lakatos Katalinnál kezdtem a főiskolai zongoratanulmányaimat, majd amikor ő kiment Amerikába, Kerek Ferencnél folytattam egészen a diplomáig. Lakatos Kati volt az első mecénásom, aki olyannyira hitt énekesi kvalitásomban, hogy segítette tanulmányaimat. Például a salzburgi Mozarteumban, ami az akkori szocialista országok állampolgárai számára szinte megfizethetetlenül

drága volt. Katiék ma Washingtonban élnek, férje befutott gasztroenterológus. Többször találkoztam velük fellépéseim során Amerikában.

– *Kevesen vállalnak a zeneművészeti főiskolán egyszerre két ilyen nehéz főtárgy szakot, mint a zongora és az ének.*

– Mert mindkettő teljes embert kíván. Valahogy nekem mindig úgy alakult az életem, hogy egyszerre több dologban is helyt kellett állnom. Nem volt könnyű két szakon elvégezni a főiskolát. Este 11-kor jártam haza, mert az órák után a színvonalas koncerteket is mindig meghallgattam. Ma is emlékszem Kocsis Zoltán nagyszerű szegedi zongoraestjére, Jeney Zoltán és Vidovszky László kortárs zenei koncertjére, Ruha István hegedűművész hangversenyére. Akkoriban már Pestre is jártam előadásokat és operavizsgákat nézni. Előadások után ott aludni persze nem volt pénzem, így előfordult, hogy a ceglédi váróteremben töltöttem az éjszakát a szegedi vonatcsatlakozásig. De megérté!

– *Operaházi kolléganője, Tokody Ilona is Petőfitelepen nőtt fel. Ismerték egymást?*

– Ilonával egy utcában laktunk, 18 éves koromban fél évig tanultam is nála. A Tömörkényben épp elkerültük egymást, mert én abban a tanévben kezdtem zongoristaként, amikor ő az érettségi után zeneakadémista lett. Amikor az énektanári diplomájának megszerzésére készült, Berdál Valika javaslatára én lettem a zeneakadémiai tanítási gyakorlatához szükséges növendéke. Neki köszönhettem, hogy bemehettem a legendás énekmester, Sipos Jenő néhány órájára is. Akkoriban hallottam Pitti Katit is először egy operavizsgán, ugyanazon, amelyiken Ica csodálatos Pillangókisasszony-nagyáriát énekelt. Jó barátságba kerültünk, és számomra ösztönzést jelentett énekesi pályájának alakulása, illetve az – a gyönyörű legatói – ahogyan énekelt.

– *Főiskolásként is figyelemmel kísérte a szegedi operaegyüttes előadásait?*

– Szinte minden este ott ültem aínházban, amikor operát játszottak. Számomra a szegedi társulat volt a legek legje: az elsötétedő nézőtér, a csodálatos színpadképek, Horváth Zoltán nagyszerű rendezései, az oboa és hárfa jellegzetes hangzása, és a valódi színészi játékkal társuló igényes zenei megoldások. Harmadéves koromban én még énekelhettem Vaszy Viktor és Szalatsy István dirigálásával is. Vaszy olyan volt Szegeden, mint később a Zeneakadémián Mikó András. Nem beszélt sokat, de mindig fontosat mondott. Vaszy Viktor személyiségének kisugárzásával, szigorúságával olyan munkafegyelmet, koncentrációt teremtett, hogy az énekesek pusztán a jelenlététől is mindig a maximumot akarták kihozni magukból. Sok szép szegedi előadásra emlékszem, többször is megnéztem a Don Pasqualét, a Figaro házasságát, az Aranykoporsót, az Álarcosbált, a Toscát. Gregor József, Sinkó György, Gyimesi Kálmán, Karikó Teréz, Juhász József, Réti Csaba és Berdál Valéria alakításai megmaradtak bennem.

– *Milyen énekmester volt Sinkó György?*

– Úgy éreztem, ő is boldog volt, hogy kapott egy jó növendéket. Számomra pedig nagyon komoly, tudatos hangképző mesternek bizonyult. Az első perctől hitt bennem és erősítette az önbizalmamat, ráadásul örömmel menedzselte is engem. Fellépéseket szervezett a zsinagógában, a városházán, a Bartók Béla Művelődési Központban és az Ifjúsági Házban. Kellett egyfajta fizikai, lelki és emberi felnőtté válás is ahhoz, hogy énekesként is éretté váljak. Ez azokban az években történt meg, amikor az ő irányításával készültem

a pályára. Én voltam nála a favorit. A közös munkának látszott az eredménye is. Szép visszajelzéseket kaptam, úgy éreztem, van értelme ezt a pályát választani. Végzősként 1979-ben nagy siker arattam az athéni Maria Callas Nemzetközi Énekversenyen. Mindig olvastam a Muzsikát, amelyből sokszor erőt merítettem, ezért csalódottan láttam benne az athéni versenyről megjelent beszámolót. Nagyon fájt, hogy a cikkben épp csak megemlítték, hogy egy szegedi főiskolás lány hozta el a különdíjat. Még a nevemet sem írták le. Abban az évben a Zeneakadémiáról nem küldtek énekeseket erre a versenyre, Sinkó Györgynek pedig majdnem az állásába került, hogy indítani mert egy vidéki főiskolást. Ezt nem értettem, hiszen hazai megmérettetés után juthattam ki Athénba. Nagyon becsültem, tiszteltem, és később budapesti fellépéseimre is többször meghívtam Sinkó Gyuri bácsit. A kilencvenes évek végén azt tapasztaltam, főiskolai kollégaként teljesen más ember volt, mint amikor még engem tanított. Sajnáltam, hogy szakmai féltékenysége miatt megromlott a viszonyunk.

– *A szegedi főiskola elvégzése után felvették a Zeneakadémiára. Mi várta ott?*

– Sok-sok félelem, kétely volt bennem. Ezeknél a nagy fordulópontoknál sohasem volt biztos, hogy valóban rá tudok lépni arra az útra, amit szívemből szerettem volna. A Zeneakadémián Kutrucz Éva nénihez kerültem, aki mint egy anya, olyan szeretettel segítette minden növendékét. Minden héten egy órát a lakásán tartott a Nyugati térenél. Remekül zongorázott és nagyon sokat tudott a dalokról, operákról, oratóriumokról és egyáltalán a zenéről. Bakki József zeneszerző és korrepetítor volt a legerőteljesebben analízáló tanárom, aki a lelkemet is „ápolta” friss zeneakadémistaként. Az első pár hónapban meglehetősen légüres térben éreztem magam, amikor így fogalmazott: „Tudja Mari, azért van ez, mert Szegedre már nem, ide még nem tartozik.” Tökéletesen helyre tett engem akkor ez a válasz, és megújult erővel tudtam tovább dolgozni. Mikó András, az Operaház akkori főrendezője színpadi gyakorlat mesterem volt és nagyon szeretett. Igazi otthonra, meleg bölcsőre találtam a Zeneakadémián. A Szegeden megalapozott tudásra építve hamar utolértem azokat az énekeseket, akikkel még tizennyolc évesen sikertelenül együtt felvételiztem a Zeneakadémiára. Később magánúton Takács Paulánál tanultam, aki igazi olasz énektechnikát adott át, majd László Margitnál és Adorján Ilonka néninél tökéletesíthettem tudásomat. Ilonka nénitől a szabad torokkal történő éneklés tudatos technikáját lehetett elsajátítani annak, aki valóban partner volt ehhez a sok-sok türelmet és kitartást igénylő munkához. Sok hasznos tanácsot kaptam tanáraimtól és sok mindent ellestem kollégáimtól is. Hálás vagyok mindenkinek, akitől tanulhattam! Részt vettem a weimari Franz Liszt Musikhochschulében és a Salzburgi Mozarteumban a neves kontraalt, Lore Fischer dal- és oratórium mesterkurzusain is.

– *Hogyan indult a pályája?*

– Én is azok közé tartoztam, akikre már a zeneakadémiai operavizsgákon felfigyeltek. Felkért a Magyar Rádió, a Filharmónia és a még virágkorát élő Interkoncert is. Tapasztalatlan voltam, mindenkinek eleget szerettem volna tenni, amiből konfliktus is lett, két szék közt majdnem a pad alá estem. A külföldi menedzserek tekintetében is sok-sok buktatója van a mi pályánknak. A Maria Callas Énekverseny különdíja után Toulouse-ban is részt vettem egy nemzetközi versenyen, ahol úgy lettem harmadik, hogy nem adták ki az első díjat. A toulouse-i sikernek köszönhetően jutottam el 1981-ben a Rio de Janeiro-i

nemzetközi énekversenyre, amelyre nem lehetett benevezni, hanem a világ legrangosabb versenyeinek előző két évi győzteseit hívták meg. Többek között Micaela és La Wally áriáját, egy Richard Strauss-dalt és volt tanárom, Bakki József egyik dalát vittem, amit a kritika külön kiemelt. Tengerparti szállodában laktunk, rendkívül meleg volt, így éjszakára nyitva hagytam az ablakot, bejött a hideg levegő, és alaposan megfáztam. Izgulhattam, hogy meggyógyulok-e az elődöntőre. Végül az elődöntőről beszámoló egyik brazil újság címe rólam szólt: „Briliánsan szerepelt a magyar szoprán”. A döntő is jól sikerült, első díjat kaptam. Pedig amikor egyetlen magyar versenyzőként megérkeztem Rióba, nem is akartak versenyezni engedni, mert nem érkezett meg a jelentkezési lapom. Valahogy elkeveredett útközben, így nem voltam regisztrálva.

– *Gondolom, a sikerek után nem volt nehéz szerződést kapnia az Operaházba...*

– Először nem is akartak felvenni, mert – gyanítom, egy akkor már pályán lévő kolléganőm hatására – Mihály András nem nagyon kedvelt engem. Nem estem kétségbe, mert két éves szerződést kínált a Saarbrückeni Opera. Verdi Traviatájának címszerepével kellett volna debütálnom, ami hangilag akkor nagyon jól feküdt nekem. De amikor ezt megtudták itthon, a Lohengrin Elzájával indítva rögtön szerződtek az Operaházba. Erősen kötődtem a férjemhez, szüleimhez, ezért akkoriban úgy gondoltam, nem jó, ha az ember elhagyja a szülőhazáját, és feléget maga mögött mindent. A szocializmus éveiben nem lehetett előre látni, hogy néhány év múlva rendszerváltozás lesz, és akkor mindent egészen másként értékelnek majd. Nem voltak könnyűek az első évek. Emlékszem, épp Giuseppe Patanéval készültünk a Lohengrin premierjére, amikor megjött az előző évi Rio de Janeiro-i versenygyőzelmeknek köszönhető három lisszaboni koncertfelkérés. Hatezer dolláros szerződés volt, ami akkoriban számomra óriási pénznek számított. Háromezeröttszáz forint volt az operaházi fizetésem, az albérlők házában laktam, és alig tudtam megélni. Frissen végzett jogászdoktor férjemmel majdnem éhen haltunk. A gáncsoskodó ellendrukkerek hatására azonban nem engedtek ki a koncertekre. Pedig váratlanul a Lohengrin-premiert is későbbre halasztották, így problémát sem okoztam volna. Visszaélve a hatalmukkal vagy helyzeti előnyükkel, többen belém törölték a lábukat akkoriban. Én pedig voltam olyan becsületes és egyenesen gondolkodó, tapasztalatlan szegedi kislány, hogy be is sétáltam a csapdába. De ki tudja, mire voltak jók ezek a nehézségek? Később mindenesetre megtanultam kezelni ezeket a szituációkat, tehát végül is megerősödve kerültem ki ezekből a „szakmai” tapasztalatokból.

– *Hogyan emlékszik a Pavarottival való találkozásra?*

– Életem egyik legszebb emléke volt az 1985-ös Pavarotti Énekverseny. Négy évvel korábban Polgár László és Gulyás Dénes tért haza győztesen erről. Először Modenába hívtak ki bennünket, ahol Pavarottival is dolgozhattunk. A színház gyönyörű dísztermében készültünk a koncertre, ahol a tenoróriás személyesen tanított és javított bennünket. Fantasztikus élmény volt a vele való munka. A philadelphiai döntőre való indulásom előtti napon azonban az Operaházban váratlanul betettek nekem egy Otello-előadást. Úgy éreztem, ez csak azért lehet, hogy jó fáradt torokkal menjek ki versenyezni. Előtte ugyanis intenzív próbaidőszakban voltam a Don Giovanni-beállításom miatt. Mindent elkövettek, hogy a padlóra küldjenek. Polgár Laci azzal biztatott: „legalább jól be leszel énekelve”. Philadelphiában csodálatos, odaadó magyarokkal találkoztam. Nagyon jól sikerült a ver-

seny, az ugyancsak Szegedről indult mezzóval, Komlósi Ildikóval együtt én is győztesen térhettem haza. Itthon nem nagyon akarták tudomásul venni a külföldi sikereimet, pedig rangos előadások sorozatában éltem meg óriási személyes sikereket. Például a Hamburgi Staatsoper Don Giovanni-előadásában, ahol Donna Annaként Samuel Ramey volt a partnerem. Itthon, ha valamelyik operaházi darabban jól szerepeltem, akkor az vagy gyorsan lekerült a műsorról, vagy nem írtak ki rá többször. Kedves kolléganőm, Kalmár Magda az egyik előadás szünetében elmesélte, hogy annak idején vele ugyanezt tették. Kölnben a Titus kegyelme című Mozart-operában Vitellia szerepében arattam sikert, és fantasztikus kritikákat kaptam, de amikor itthon is bemutatták, nem kaphattam meg a szerepet. Aki nem volt benne a brancsban, azt igyekeztek marginalizálni. Szerencsére azóta sokat változott a világ. De erő kellett hozzá, hogy az ember azt a sok küzdelmet végig tudja csinálni, és ne törjön meg a zene iránti szeretete. 1988-ban volt egy fantasztikus euforikus pillanat az életemben, amikor Petrovics Emil behívott az igazgatói irodába, és azt mondta: úgy látja, hogy bár sok mindent elénekeltem, főleg külföldön, de idehaza nem kaptam meg azt az elismerést, ami megilletne. Ezért nekem adja a Toscát első szereposztásban. Életemben akkor beszéltem másodjára Petrovics Emillel, akit nagyon tiszteltem, a Tosca pedig régi álmom volt, így a beszélgetés után olyan boldog voltam, hogy madarat lehetett volna velem fogatni. Két nap múlva azonban csöngött otthon a telefon, Petrovics Emil titkárnője hívott, hogy az igazgató úr feltétlenül beszélni szeretne velem. A Zeneakadémián randevúztunk, ahol Petrovics Emil legnagyobb meglepetésemre azt mondta: Nem is olyan jó szerep az a Tosca! Tudja mit, magának inkább Izoldát kellene énekelnie. Nem voltam még harmincéves sem, a hangom tönkretételéhez egészen biztosan telitalálat lett volna. Egy világ omlott össze bennem. Mint kiderült, az egyik befolyásos kolléganőm elérte, hogy ő kapja meg a szerepet. Más ehhez hasonló esetet is tudnék mesélni, bőven akadnak ehhez hasonló sztorik a pályán.

– *Beugrással sok előadást megmentett már, emlékezetes esetként tartják számon A walkür 1995-ös operaházi premierjét, amikor az egyik főszereplőt helyettesítette óriási sikerrel.*

– Magam is meglepődtem, amikor megkaptam Sieglinde szerepét, ráadásul váratlanul nekem kellett énekelnem a premieren. Az történt ugyanis, hogy az első szereposztás Sieglindéje az első felvonásban lebetegedett. A szünetben telefonáltak az Operaházból, hogy azonnal menjek be. Hidegkútról kellett bejutnom, így a közönségnek egy órát kellett várakoznia, hogy folytatódhasson az előadás. Kétségbe voltam esve, mert az előző napi főpróbán benáthásodtam. Híres Wagner-énekes idős kolléganőm, Delly Rózsi hallott a főpróbán, és azzal biztatott: „Meglátod, ha színpadra lépsz, elfelejted még a náthádat is!” Valóban így történt, és óriási sikerem volt. Megkaptam a Székely Mihály-emlékplakettet, később Liszt-díjjal is kitüntettek a Wagner-szerepekért. Akkoriban volt olyan évad az Operaházban, amikor negyvennégy szoprán várta a feladatokat. A gáncsoskodások ellenére sok szép főszerepet elénekeltam és énekelek ma is. Nem vagyok elégedetlen, úgy érzem, megbecsülnek ma már idehaza is. Csak azt sajnálom, hogy ezen a teljes embert, sok-sok lemondást követelő énekesi pályán lassan az állandósult létbizonytalanságban élve kell teljesítenünk. Egyre magasabbra emelt léceket kell átugornunk, egyre kevesebb pénzért. De jó érzés, hogy például a Wagner-előadásainkon ott ülnek a nézőtérben a bécsiek, az

amerikaiak vagy az ausztrálok, akik a magyar közönséggel együtt lelkesedve tapsolnak és bravóznak.

– *Mennyire fogadja el a Wagner-szoprán skatulyát?*

– Azzal együtt, hogy imádom Wagnert és talán nem tűnök nagyképűnek, ha azt mondom: beszélem is a német zene nyelvét, egyáltalán nem fogadom el ezt a skatulyát. Puccini gyönyörűségei dallamai úgy hatnak rám is, hogy azonnal kinyitják a lelket és torkot, azaz fantasztikus zenei élményt jelentenek. Hajlékonyabb testi-lelki hozzáállást követelnek, mint Wagner súlyosabb, oszloposabb, fennkölt és magasztos mítosz-hősei. Mindenestre akár Puccini, akár Wagner, hálával köszönöm a sorsnak, hogy ilyen nagy művekkel találkozhatom, és az éneklés által én is testileg-lelkileg része lehetek a Zenének.

Bizonyosság arra, hogy pontosan tudják, más szerepekben is jó vagyok: nemrégiben délből szóltak, hogy aznap délután 5-kor próbálnom kell Kesselyák Gergellyel – és este már Toscát énekeltem olaszul, ami természetesen egész más technikát és zenei formálást igényel. A számtalan Wagner-szerep mellett ma is szívesen énekelek Verdi- és Puccini-hős-nőket. Az egyik operaházi karmester mondta nemrégiben egy zongorás próbám hallatán: annyira olasz a hangom és a lelkem, hogy folyamatosan Verdi-szerepeket is kellene alakítanom. Gazdagabb tónusú lett a hangom, s az évek és a tanítás során úgy erősödött meg a mélységem, hogy nem veszítettem el a magasságomat sem. Toscát ma is szívesen énekelem. Erőteljes drámai érzéssel rendelkező énekesnek tartottak mindig, ezért nemcsak a Wagner-szerepekben, de a lendületes és vérbő olasz vagy egyéb figurákban is – mint például a Parasztecsület Santuzzája vagy a Jenufa Sekrestyénéje – jól érzem magam.

– *Hogyan és miért kezdett sikeres énekesi pálya mellett tanítani is?*

– Sokszor a legnagyobb dolgok csöndben érkeznek. Manon Lescaut szerepére készültem, millió gondom, bajom volt, amikor Weninger Richárd, a szegedi főiskola akkori igazgatója keresett telefonon. Azt kérdezte, el tudnék-e menni néhány énekszakos hallgatót levizsgáztatni, mert Berdál Valéria megbetegedett. Szegeden már azt is megkérdezte, lenne-e kedvem tanítani. Akkor is benne voltam az énekesi lét sűrűjében, sok feladatom volt, de úgy gondoltam, mellette be tudom illeszteni a tanítást is az életembe. Nem éreztem azt a belső tiltakozó hangot sem, ami annak idején a karvezetéstől visszatartott, vagy amire nem hallgattam, amikor első házasságomat megkötöttem. Elvállaltam, és utólag kiderült, hogy komoly, nagy és jó döntés volt. A tanítás ugyan rengeteg energiát kivesz belőlem, de zeneileg, művészileg abszolút pozitívan hat vissza rám. Több lettem tőle. Saját énekesi kvalitásaim kiteljesítéséhez mindenképp hozzájárult. Szerencsés pillanatban kaptam a lehetőséget, mert akkor már technikai értelemben is felkészült voltam, megtanultam addigra már fáradtság nélkül órákon át beszélni

– *Tudomány az éneklés?*

– Annak ellenére, hogy senki sem szereti misztifikálni, letagadhatatlan – és világhírű kollégáim mesterkurzusai is folyamatosan megerősítenek ebben –, hogy a helyes énektechnika elsajátítása igenis tudomány. Ha valaki nem felkészülten, tudatosan énekel, akkor lehet, hogy sikeresen megcsinál négy-öt főszerepet, de a hatodiknál „kificamodik”, tönkremegy a torka. A profi, folyamatos operaénekesi munkát csak megalapozott tudással, felkészülten lehet bírni. Vannak nagyon komoly előadóművészi, technikai és zenei felkészülési etapok, amiket meg kell tanulni, tudatosítani és automatizálni kell. Ez pedig

ugyanolyan törvényszerűségekkel leírható tudomány, mint bármi más. Kiváló német szakkönyveket olvastam erről, amelyekben mindezt szakszerűen, pontosan le is írták.

– *Kevés olyan gyakorló operaénekes akad Magyarországon, aki egyben habilitált professzor is.*

– Tudtommal én vagyok az első, aki aktív énekesként habilitált. Olyan világot élünk, amikor nem elég a kitüntetéses diploma, a nemzetközi énekversenyeken aratott siker, a lemezfelvételek, a napról napra sikerrel teljesített előadások, hanem felnőtt fejjel vizsgáznunk is kell. Nem tudom, feltétlenül szükség volt-e arra a kutyacsaholásra emlékeztető igyekvésre, amit Magyarország csinál az Európai Unióhoz való csatlakozás ürügyén. Miért megyünk bele, hogy megkérdőjelezzék például a magyarországi tanárok vagy orvosok felkészültségét? Újból és újból a határidő és bizonyítás stresszhelyzetét kell átéljük, mert magyarnak születünk és nem vagyunk elég jók e nélkül? Férjemnek is – aki húsz éve közel kétezer beteg megbecsült háziorvosa – summa cum laude orvosi diplomája és két sikeres szakvizsgálata után háziorvosi szakvizsgát is kellett tennie, mert épp ezt találták ki az illetékesek. Az orvosok fele letette, a másik fele nem, mert közben törölték az egésszet. Csak az felejtődik el, hogy egy felnőtt ember a napi munka és a család mellett már nem annyi szabadidővel rendelkezik, mint az egyetemisták. Mire ez a sok vizsgázás, vizsgáztatás és milyen áron? Sérülnek a családi és a baráti kapcsolatok az idegrendszeri túlterhelés mellett, amit egy vizsga még a kevésbé izgulósaknak is jelent. Mellesleg egy muzsikusz az állandóan kitűzött előadásaival, koncertjeivel bizonyít a legfényesebben. De mit lehet tenni, az ember beáll a sorba, habilitál, és ha azt akarja, hogy később ne köthessenek bele, megszerzi a DLA-fokozatot is. Nem biztos, hogy a papír számít, hiszen a tudás bemutatás nélkül is felhalmozódik. Tanárként – bár Pesten élek – nagyon erősen érzem a vidékkel szembeni ellenállást. Sok budapesti szakember azt gondolja, hogy a vidék szakmailag is elmaradottabb, mint Budapest. Örömmel tapasztalom a diplomavizsgálók és a mesterkurzusaink kapcsán, hogy a Zeneakadémia tanárai mindannyiszor elismerően beszélnek a szegedi ének tanszokról. Büszke vagyok arra, hogy tanszékvezetőként a volt tanáraink által megteremtett híres szegedi énekiskola méltó folytatója lehetek. A hagyományokra építve a szakmai munka színvonalát kollégáimmal, Andrejcsik Istvánnal és Szécsi Edittel biztosítani tudjuk, sőt talán valami újat és többet is tudunk adni. Például Rálik Szilvia, Kátay Natasa és Cseh Antal olyan alapot kaptak Szegeden, amire építve sikerrel indulhattak el a pályán. Bár mindhárman az ifjú operaénekesi generációhoz tartoznak, máris befutott énekesek. De sok hasonlóan jó képességű énekpedagógus is kikerült már tőlünk. Úgy érzem, vezető szerepet töltünk be a vidéki főiskolák között. Sinkó Györggyel együtt én is ötletadója voltam tíz évvel ezelőtt az országos Simándy József Énekverseny megteremtésének, amelynek tradícióvá tételében óriási szerepet vállalt a szegedi önkormányzattól Kerek Attila.

– *Jól láttam, hogy a tanszéken még kínai hallgatójuk is akad?*

– Igen, ki kell nyitni a kapukat. A szegedi zeneművészeti karon zongora, hegedű vagy ének szakon végzett növendékeink ugyanúgy el tudnak indulni a világba, mintha a Zeneakadémián szereztek volna diplomát. Növendékeim közül többen felvételt nyertek már külföldi zenei egyetemekre, Stuttgartba, Grazba, Kölnbe, Palermóba. A mesterkurzusok szervezése, szponzorok keresése rendkívül sok energiát igényel, miközben a tanszék mű-

ködtetése is sok szellemi és adminisztratív munkával jár. Foglalkozom azzal a gondolattal, hogy még több külföldi növendéket fogadjunk. Egyelőre csak három énektanár dolgozik velem együtt a tanszéken, így több növendék oktatását egyelőre nem tudjuk vállalni. A magánének tanszék énekes hallgatói létszáma évek óta harminc körül van, és évről évre emelkedik a hozzánk felvételizők száma.

– *Énekesként mostanában milyen feladatok várják?*

– Márciusban a négy operaházi Jenufa-előadáson éneklek Kostelnicka szerepét, újra alakítom Erzsébetet is a Tannhäuserben. Két szóelőstre készülök a Magyar Rádióban. Éneklek az operaházi Ringben A walkür Sieglindéjét, a Siegfried Brünnhildéjét is, amire már most edzek. Szívem fájdalma, hogy nem túl szerencsésen vannak időben elosztva ezek az előadások, arra már nem tudnak figyelni, hogy egyenletesebben terheljék az énekeseket. Ősszel alig volt feladatom, tavasszal viszont dömping lesz.

– *Mennyire meghatározó munkája szempontjából a családi háttér?*

– Az énekes teljesítményét nagyban befolyásolja fizikai, fittségi állapota, és az is, hogy a lelki élete mennyire rendezett. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy Pilisborosjenőn tökéletes idillben élünk. De nem panaszkodom. A férjem orvos, a fiam kamaszodik. A napokban örületes harcot kellett vívnom velük, hogy két ír szetterünkkel eljőjenek sétálni. Aztán rádöbbszettek, hogy milyen szép is ez a vidék. Kell, hogy legyenek az ember életében olyan oszlopok, amelyekre mindig támaszkodhat. Nekem ez a családom. Ha Szegeden vagyok, akkor az anyám és a testvéreim családja. Ha nincs fellépésem, élvezem az otthonlétet. Hobbim a lakberendezés, szeretek képzőművészeti albumokban gyönyörködni. Egyre jobban érdekel a művelődéstörténet, a történelem, mert az utazásaim, a látott történelmi filmek, illetve az olvasmányélményeim alapján ma már sokkal több mindenhez tudom kötni a megtanultakat.

Hollási Zolt

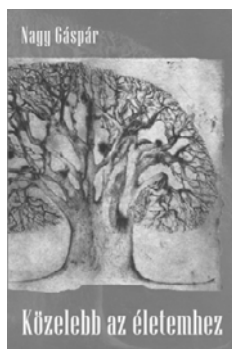
Szerkesztői asztal

November 21-én – a Paksi Atomerőmű Rt. szervezésében – *rendhagyó irodalomórán és irodalmi esten* vett részt szerkesztőségünk. Az Erőszakramú Szakközépiskolában és a paksi Városi Könyvtárban a Tiszatájat Olasz Sándor és Hász Róbert, szerzőinket Nagy Gáspár képviselte.

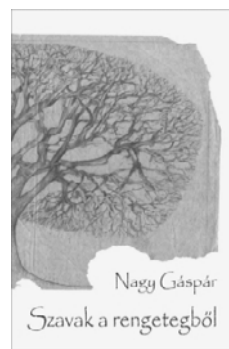
*

November 28-án a Magyar Írószövetség klubjában kettős könyvbemutatót tartott a Németh László Társaság. Monostori Imre *Németh László esszéírásának gondolati rétegei* című kötetét Görömbei András, *A prózaíró Németh László* című tanulmánykötetet N. Pál József mutatta be.

*

A Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Írószövetség kritikai szakosztálya és a Tiszatáj december 13-án a Károlyi-palota Lotz-termében mutatta be Nagy Gáspár *Közelebb az életemhez* című könyvét, mely a Tiszatáj könyvek sorozatban jelent meg. A 2004-ben kiadott *Szavak a rengetegből* című kötet folytatásáról Görömbei András és Olasz Sándor beszélt.

Februári számunk tartalmából

JUHÁSZ FERENC, GÖMÖRI GYÖRGY, SZÖLLŐSI ZOLTÁN versei

LATZKOVITS MIKLÓS, TANDORI DEZSŐ prózája

BÁLINT PÉTER esszéje Kass Jánosról

BERNÁTH ÁRPÁD *Klebensberg Kun*óról

Tanulmány Nemes Nagy Ágnes *Az öt fenyő* című regényéről

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2006. JANUÁR

110. SZÁM

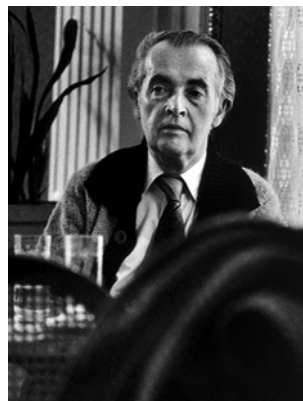
SÁGHY MIKLÓS

A tekintet hatalma

A FILMSZAKADÁS MINT REFLEXÍV FUNKCIÓ
MÁNDY IVÁN *DIÁKSZERELEM* CÍMŰ NOVELLÁJÁBAN

Mándy Iván *Diákszerelm* című novellája egy filmszakadás miatt meghiúsult vetítés történetét beszéli el. Más-képpen megfogalmazva: egy képi történet bemutatásának kudarcáról számol be nyelvi eszközökkel. Az utóbbi megállapítás – mely a megjelenítés médiumára utal – talán nem haszontalan, hiszen a történet létrejöttének képtelensége az ábrázolt világban elsősorban a mozgóképhez, vagy még inkább: a filmképet létrehozó apparátushoz kötődik. A megjelenítő, vagyis nyelvi, és a megjelenített, vagyis mozgóképi médiumok viszonyával kapcsolatban több kérdés is felmerülhet. Először is, hogy miért a film, vagy helyesebben a mozgóképet létrehozó feltételek (vetítógép, vászon, nézőtér stb.) tematizálódnak a novellában, és nem például egy festmény, gramofon vagy telefon stb. Továbbá, hogy miért fontos a megjelenített médium önmagára mutatása, technikai megvalósulásának előtérbe helyezése; ugyanis a vetítógépből sugárzó fénynyaláb, miután elszakad a tekercs, mintegy kirajzolja az illúziót létrehozó eszközök egyikét (üres vásznat), vagyis saját apparátusát. És nem utolsó sorban megválaszolásra vár, hogy milyen következtetéseket vonhatunk le az ábrázolt világban megjelenő történetésekből a vizsgált Mándy-szöveg működésmódjának tekintetében – vagy a történet motívikáját felhasználva másképpen: hogyan kerül az üres vászon elé az *elnémult* jegyszédőnő?

A novella kezdő mondatai a filmszakadást ábrázolják: „Norman Wilson finoman remegni kezdett, akárcsak szét akarna foszlani, mint egy öreg felöltő, aztán egyszerre csak felpattant a levegőbe, és eltűnt. Vele együtt tűnt el a szőke Gloria is meg a kedves, öreg, kissé elhagyatott kert,

MÁNDY IVÁN
(1918–1995)

A kamerával történő azonosulás egyben a látottak feletti uralmat is felkínálja a nézőknek, mégpedig a kameraoptika által biztosított perspektivikus látásmód segítségével. A kamera ugyanis (a fényképezőgéppel egyetemben) mint a szem metaforája, leginkább ahhoz a kiemelt nézőponthoz hasonlítható, melyet a reneszánsz, vagy más szóval centrális perspektíva enyészpontja határoz meg.

ahol kart karba fűzve sétálgattak. Mindez eltűnt, és csak a mozi vászna világított bágyadt, derengő fénnel.” Látható, a nyelvi történet *kezdeté* a mozgóképi történet vége. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A novella címe, a *Diákszerelem* ugyanis valójában az elszakadt filmre utal, annak a történetét, látványát jelöli. De mint a Mándy-szövegből megtudhatjuk, e történet nem jön létre, legalábbis eredeti (képi) formájában. Ebben az értelemben a cím üres helyet jelöl, hiányt, akárcsak az „üresen”, „bágyadtan, derengő” vászon, ahonnan a kerttel együtt eltűntek a filmszereplők. Mindemellett a *Diákszerelem* cím vonatkozhat *arra* a történetre is, amelyet a jegyszedőnő, korábbi filmélményei alapján – hogy a filmszakadástól felbőszült nézőket megnyugtassa – a vászon elé állított széken ücsörögve megpróbál előadni. A *Diákszerelem* szó tehát egyszerre jelöl hiányt, a kép hiányát, illetve a hiány pótlásának kísérletét, az eltűnt kép verbális megjelenítését, felidézését.

A szöveg elbeszélője külső (optikai) képsorozatként írja le a filmszakadást megelőző jelenetsort. Ez a képleírás (ekphrasis) jól ismert esetének is tekinthető, azzal a különbséggel, hogy itt statikus helyett mozgókép a leírás modellje. Ezzel szemben a jegyszedőnő egy mentális (emlék) képet¹ kíván nyelvivé tenni, annak a leírását kísérli meg a vászon előtt. Amennyiben összehasonlítjuk a két médiumváltó – vagy Boehm szavával: „fordítási”² – aktust, akkor egy nagyon lényeges közös jellemvonást vehetünk észre, nevezetesen, hogy egyik verbalizálási folyamat sem jár sikerrel. A narrátor „szeme” elől eltűnik a mozgókép, a jegyszedőnőbe pedig – szinte szó szerint – belefojtják a szót az elégedetlenkedő és hitetlenkedő nézők. A párhuzam tehát jól látható a filmszakadás eseménye és a történetmesélés képtelensége között. Az általánosítás magasabb szintjére lépve pedig úgy fogalmazhatunk, hogy a megjelenítő, vagyis verbális médium, megismétli a megjelenített mozgóképi médium kudarcát.

A mozgóképi történet befejez(het)etlenségének oka nyilvánvalónak látszik: a filmszalag elég vagy elszakad, és a vászonnál eltűnik a kép. A nyelvi narrációval, a jegyszedőnő történetével azonban – amely a láthatatlanná vált filmkockákat igyekszik pótolni – már egy kissé bonyolultabb a helyzet. A filmszakadás után ugyanis az egyik jegyszedőnő korábbi látás élményeire hivatkozva („Láttam már egypárszor a *Diákszerelmet*”) mesélni kezdi a film végét. Ám ez a történet is félbeszakad, mégpedig egy nagyon árulkodónak látszó jelenetnél. A nézők ugyanis az igaztalanság vádjával éppen akkor fojtják az öreg jegyszedőnőbe a szót, amikor a történet női szereplője, mintegy az ópium örületébe hullva nem ismeri fel korábbi szerelmét, a háborúból hazatérő Norman Wilsont:

„A lány sokszor már meg se ismerte azt, aki belépett a szobájába. Így történt aztán, hogy egy napon...

¹ Az „optikai” és „mentális” képek megkülönböztetésekor Mitchell kép-felosztását veszem alapul. (W. J. Thomas Mitchell: *Mi a kép?* Ford: Szécsényi Endre. In: *Kép – Fenomén – Valóság*. Szerk. Bacsó Béla. Kijarat Kiadó, Bp., 1997. 340.

² Boehm *fordítási* aktusnak nevezi a képleírást, mert a képet sajátosan nyelvi képződménynek tekint, mely „néma”, és csak az értő fordítás által szólhat meg: „a sikeres fordítás [...] az interpretáció fordítási teljesítményében azt az állandó önállóságot virtualizálja, amely a szó-jelentés és a kép-értelem sajátosságának tűnik.” Vagyis megőrzi mindkét médium eredendő jellemvonásait. (Gottfried Boehm: *A kép hermeneutikájához*. Ford: Eifert Anna. In: *Athenaeum* 1993/4. 96–99.)

A fejek előredőltek. Rémült suttogást lehetett hallani, mintha egymás közt beszélnek meg ezt az ügyet. Aztán a néni keint állt a dobogó előtt. Ott állt félrebillentett fejjel és azt mondta:

– Ez nem igaz.

A jegyszedő nő nem is vette észre, ahogy folytatta:

– A fiú az ágyánál állt, és belebámult abba a megkínzott arcba. Katonaruhában volt a fiú, úgy, ahogy hazajött a harctérről.

Igen a fiúnak most már látni kellett, hogy a hírek, amelyeket a menyasszonyáról kapott, nem túloztak. Ő már nem a régi, ő már elszakadt mindentől, és mindenkitől – egy szenvedély rabja.

– Nem igaz!

A jegyszedő nő elhallgatott, majd kissé csodálkozva leszólt a sötétbe.

– Mi nem igaz?

Az meg belekapaszkodott a színpad szélébe. A fejét pedig akárcsak fel akarta volna tolni, mint valami batyut. – Olyat nekem ne mondjon, hogy azt a fiút nem ismerte meg!”

Látható, azt nehezményezik a nézők, hogy a lány képtelen a felismerésre, az emberek azonosítására, mondhatni, mentálisan megvakult, és üres tekintete vakon pásztáz, mint egy film nélküli kamera. A nézőközönségből érkező további történetfolytatási javaslatok éppen ezt az állapotot akarják orvosolni, mind a lány kijózanítását és örültségéből gyógyítását sürgetik, mégpedig *azért*, hogy a lány józan eszt visszanyerve felismerje végre korábbi szerelmesét, Normant, és újra egy pár legyenek. De vajon miért *ennyire* fontos a nézőknek, hogy a történet ilyen módon záruljon? Hogy megtörténjen végre a felismerés, és mintegy ennek előfeltételeként létrejöjjön a gyógyulás?

A magyarázathoz, meglátásom szerint, a belső, vagyis a verbális történet kezdeteihez érdemes visszatérni. A jegyszedő nő filmpótló történetéből ugyanis megtudhatjuk, hogy az állomáson, ahol a szerelmesek búcsúzkodnak, a lányt „rabul ejti” egy tekintet, mégpedig a katonatárs (és egyben volt iskolatárs), a „könnyelmű aranyifjú”, Walter csábító tekintete: „Walter (...) egyre csak a lányt nézte. (...) Az a tekintet! Walter tekintete... A híres ellenállhatatlan, szívtipró tekintete...”

– Rabul ejtette a tekintete – ingatta a fejét egy néni ke az ötödik sorban.”

Hogy végül már „nem tudott szabadulni attól a tekintettől.”

Az idézett részben nyilvánvalónak látszik a „tekintet” szó fontossága, főként, ha hozzákapsoljuk a „látás”, „nézés” fogalmakat, hiszen a jegyszedő nő történetének éppen azért vetnek véget a nézők, mert nem akarják elfogadni, hogy a lány *nem látja*, hogy a szerelme áll előtte. Ugyanakkor az iménti idézetből az is jól kiolvasható, hogy az itt ábrázolt tekintet gazdája (vagyis Walter) egyben hatalmi pozíciót is a magáénak tudhat, ugyanis a „tekintet”: „rabul ejtő”, „ellenállhatatlan”, „szívtipró”, és „nem lehet tőle szabadulni”, egy szóval uralkodó, hódító és leigázó. Egy ilyen tekintettől, mondhatnánk, szinte egyenes út vezet abba az „ópiumbarlangba”, ahol Walter a főnök, és ahol a lány a kábítószer örületébe hull. E hatalmi viszonyban, melyet a tekintet létesít, a férfi, vagyis Walter az úr, és a nő, Gloria az alávetett. Mindemellet, amennyiben Gloria – a szöveg tanúsága szerint – aláveti magát e tekintetnek, egyben fel is ismeri (vagy ha tetszik: el is ismeri) azt mint hatalmat, és ezáltal – mintegy oppozícióként létezve – szavatolja a tekintet leigázó erejét. Másképpen

fogalmazva: Walter a lány alávetettségében ismerheti fel saját hatalmát, a nő alávetettségéből következő passzivitásában hódító férfiérejét.

Ezzel szemben, mikor korábbi szerelmese, Norman Wilson hazatér a harcmezőről, Gloria *nem ismeri fel* mint rá irányuló tekintetet, ebből következően a férfi nem kerülhet vissza abba a hatalmi pozícióba, amit elutazása előtt birtokolt. Sőt, a tekintet létrehozta kapcsolat hiánya nemi identitását is megkérdőjelezheti, hiszen az örületbe hullt nő nem csak mint hódítót (vagyis szerelmesét) nem ismeri fel Normant, de „vaksága” – lévén „elszakadt mindentől és mindenkitől” – a férfi nemi szerepére is kiterjed. Norman *férfi* tekintete ugyanis Gloria számára többé nem létezik. A nő nem tükör többé a férfi-*tekintet* számára, melynek szerepe e hatalmi viszonyban, hogy a férfira „reflektálva igazolja az ő szubjektumként való elégségességét, s közvetítőként szolgáljon a saját magával való tükörszerű viszonyban.”³

A nézők, amikor értesülnek a férfi kudarcáról, miszerint a nő őt nem ismeri fel, a jegyszédőnőbe fojtják a szót. Pontosabban, felszólítják a történetmesélőt, hogy ezt a férfi-női viszonyt azonnal orvosolja, és mesélje úgy a történetet, hogy Norman a nőt örültségéből menten *kigyógyítsa*: „De ugye a fiú magához térítette? – Ezt már egy férfi kérdezte.” Majd egy másik hang: „és később mind a ketten csak nevettek az egészen.” „Majd egy-egy hang, könyörögve: – ...ugye, aztán a fiú beviszi valami kórházba?” Ám mindezen javaslatokra a jegyszédőnő válasza a következő: a lány „Nem gyógyul meg”. Erre pusmogás a sötét nézőtérén. „Mintha egymás közt tárgyalnának valamit. Aztán egy éles és támadó hang: – Én tudom, hogy nem hal meg!” A nézők értelmezésében ugyanis a női örültség, a vakság, mely a férfiak felismerését teszi lehetetlenné, a maszkulin tekintetek által uralt világban egyenes úton vezet a halálba.⁴ Az örültségből történő kigyógyulás azonban helyreállíthatná az uralkodó és az ezt *felismerő* (és egyben *elismerő*) tekintetek viszonyrendjét. E folyamat nem az örült nő megismerésére törekszik, hanem – hangsúlyozom – *felismerő* és egyben *elismerő* képességének a visszaállítására. A kúra célja, hogy a férfiértelem tárgyiasítsa, és következésképp uralma alá vonja a női örültséget. Újra tükörré kívánja tenni a nőt, hogy tekintetének hatalmát abban viszontláthassa. Ám ez a jegyszédőnő történetében nem valósul meg. Hallgatói éppen ezért kérdőjelezik meg történetmesélő (reprodukáló) médium voltát. Vajon miért fűződik a befogadóknak ilyen fontos érdeke a lány gyógyulásához. Miért nem képesek elviselni, hogy nem ismeri fel szerelmesét? Mi lehet e kínzó kívánságuk mozgatórugója?

A jelenség magyarázatához érdemes a filmszakadás eseményét tüzetesebben szemügyre venni. Pontosabban azokat az emberi cselekvéseket górcső alá vonni, melyek a filmnézés folyamatát kísérik, hiszen a celluloidszalag elszakadása éppen ezeknek az automa-

³ Shoshana Felman: *A nők és az örültség: a kritika téveszméje*. Ford. Hódosy Annamária. In: *Tes-tes könyv II.* Szerk. Kiss Attila et al. Ictus és JATE Irodalomelmélet csoport, Szeged, 1997. 400.

⁴ Akárcsak a szemüveges nők a filmekben, ugyanis, amikor egy nő birtokba veszi a *tekintet*et, és ezt gyakran a szemüveg viselése jelöli, a nő *aktív* nézővé válik, és ő lesz az, aki lát, és nem ő az, akit látnak. „Az intellektuális nő, néz és analizál, és mivel a tekintetet bitorolja, fenyegetést jelent az egész reprezentáció számára.” (Mary Ann Doane: *Film és maszk*. Ford. Jakab Enikő. In: *Metro-polis 2000/4.* 32.) Egyszóval: „a nő, mint a tekintet alanya egyértelműen lehetetlen jel”, ezért meg kell halnia. Kivéve, ha elveszti a látás hatalmi pozícióját, ekkor, vagyis a nézőből „látvánnyá való átalakulását rendszerint szemüvegének levetése jelöli.” (i. m. 33.)

tizmusoknak a létrejöttét akasztja, gátolja meg. Amit a nézők sérelmeznek a jegyszédőnő történetében az az uralkodó tekintetnek az elvesztése, Norman hatalmi nézőpozíciójának a megsemmisülése. Ám a vetített kép eltűnésekor – azaz néhány perccel korábban – ők is elvesztik film-néző pozíciójukat, kihullnak abból a megfigyelői (voyeur) helyzetből, melyet a kamera (mint a látvány enyészpontja) felkínál nekik. Milyen további veszteségekkel jár e pozíció megszűnése?

A kamerával történő azonosulás egyben a látottak feletti uralmat is felkínálja a nézőknek, mégpedig a kamera-optika által biztosított perspektivikus látásmód segítségével. A kamera ugyanis (a fényképezőgéppel egyetemben) mint a szem metaforája, leginkább ahhoz a kiemelt nézőponthoz hasonlítható, melyet a reneszánsz, vagy más szóval centrális perspektíva enyészpontja határoz meg.⁵ A reneszánsz idején feltalált középpontos perspektíva ugyanis – melyet először Alberti foglalt rendszerbe (1435-ben) – „az észlelőt egy, a világon kívül eső pontban tételezi, olyan objektummá téve így a világot, ami látszólag ellenállás nélkül kiszolgáltatottja lesz a szemlélő kénye-kedvének.”⁶ Merleau-Ponty szavaival: a reneszánsz perspektíva feltalálása egy „uralt világ”⁷ megteremtését jelenti, ahol minden az emberi látásnak van megfelelőtve és egyben alárendelve.⁸ A szubjektum látvány-centrummal történő azonosulását segíti továbbá, hogy a középpontos perspektíva kidolgozásának célja nem más, mint hogy egy ábrázolt jelenetet éppen olyannak mutasson, ahogyan az az emberi szem számára a valós világban megjelenik. A centrális perspektíva ezen jellemvonásából következik, hogy az ilyen típusú megjelenítési technika (legyen az fotó, festmény vagy film) „letagadja önnön mesterséges voltát és arra tart igényt, hogy »természetes« reprezentációja annak, »ahogy a dolgok látszanak«, annak »ahogy látunk« vagy annak [...] »ahogy a dolgok valójában vannak«.”⁹ A fent írtak alapján hozzátehetjük: ahogyan a *hatalmunkban* vannak. „Ráadásul” – folytatja Mitchell – „egy gép (a fényképezőgép) feltalálása, amely az ilyen kép [image] létrehozására készült, ikonikus módon csak tovább erősítette azt a meggyőződést, hogy ez [ti. a centrális perspektíva] a reprezentáció természetes módja.”¹⁰

⁵ Vö. „a szem, melyet alberti a kép vonatkozási pontjává tett, merev és élettelen szem. Nem élő szervként, hanem optikai instrumentumként van csak figyelembe véve. Ugyanaz a funkciója, mint a fényképezőgép lencséjének.” (Karlheinz Lüdekin: *Irányok között (Elmélkedés a „képek vitája” aktuális frontvonalairól)*. Ford. Német Andrea. In: *Kép – Fenomén – Valóság*. Szerk. Bacsó Béla. Kijárat Kiadó, Bp., 1997. 292.)

⁶ I. m. 292.

⁷ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. Ford. Szávai Dorottya. In: *Kép – Fenomén – Valóság*. 1997. 151.

⁸ Vö. „A szubjektum saját maga alá rendeli az objektívet, ez viszont rögzíti a szubjektum helyét a szubjektum által rögzített enyészponthoz/nézőponthoz képest. A középpontos perspektíva által feltételezett, s vele együtt járó szubjektum-objektum viszony a reneszánsz általános én- és világértését tükrözi, amely a szubjektumot előfeltételezi a megismerés vonatkozási pontjaként”. Max Imdahl: *Gondolatok a kép identitásáról*. Ford. Babarczy Eszter. In: *Athenaeum* 1993/4. 116.

⁹ Mitchell. 1997. 362.

¹⁰ I. m. 363.

Kérdéses lehet persze, hogy mennyiben beszélhetünk hasonlóságról, pontosabban két *különálló* entitás hasonlóságáról. Jóllehet a szakirodalomban egységesnek látszik az álláspont, hogy a geometriai projekció törvényeinek engedelmeskedő centrális perspektíva valójában egy „találmány”, egy tanult konvenciórendszer, mégis felvetődhet a kérdés: e szokásrendszer mennyiben befolyá-

A vetítógépből – mint látvány centrumból – kivetülő filmkép szinte kifogástalan metaforája az ilyen típusú megjelenítésnek. A film-nézői *tekintet* a vetítógép optikáján keresztül a vászonra vetülő fénysugárral mutat formai hasonlóságot. A néző a geometriai projekció centrumába helyezkedve a látvány fölött uralkodó *tekintet* birtokosává válik.¹¹ Ám a filmszakadás éppen ezt az azonosulási folyamatot szakítja meg, a néző elveszti hatalmát a látottak fölött. A kép eltűnése a vászonnál értelmezhető úgy, hogy a látható megvonja magát az uraló pillantás elől, a tekintet centrumába helyezkedő szubjektum pedig elveszti pozíciója által meghatározott önazonosságát.

Ezzel egy időben a tekintet metaforájaként magyarázható vetített fénysugár is projekciós központját veszti, hiszen a vetítőhelyiségben kialszik a fény („Üres, sötét lyuk volt a vetítőfülke”), és a nézőtérén „Alattomosan, váratlanul felgyulladt a villany.”¹² A koncentrált, projektált fényforrást felváltja a teremben a több, azonosíthatatlan helyről érkező szórt fény. A nézők többé nem a látvány centrumában ülnek, hanem a látvány részévé váltak, hiszen szó szoros értelmében is látják egymást a nézőtérén. Nem elkülönülve, mintegy a látványból kioldódva léteznek többé, hanem egyként a többi test között.¹³ Tekintetük a filmszakadásakor elveszti nézői hatalmát, akárcsak Norman a lány, vagyis Gloria felett.

solja „tényleges” látásunkat, illetve, hogy egyáltalán az ember látási észlelése mennyiben írható le egy ilyen modell alapján. A szakirodalomban e kérdéskör kapcsán már kevésbé látszik a konszenzus. Vannak, akik különösen szerencsés véletlennek tartják centrális perspektíva modelljét, mely történetesen a leginkább megfeleltethető a látásészlelésünk felépítésének (Pl. Bernhard Waldenfels: *A lét szétrobbanása (A tapasztalat ontológiai értelmezése a festészet vezérfonalán.)* Ford. Pálfalusi Zsolt. In: *Kép – Fenomén – Valóság.* 1997. E gondolat kifejtése: 179.) Mások azonban nem annyira szerencsés véletlennek tekintik a tényleges látás és a reneszánsz perspektíva hasonlóságát, hanem inkább a több évszázadon keresztül uralkodó konvenciórendszer hatását vélik fedezni az ember vizuális észlelőrendszerében. (Pl. Marx W. Wartofsky: *Kép, reprezentáció és megértés.* Ford. Habermann M. Gusztáv. In: *A sokarcú kép.* Szerk. Horányi Özséb. Typotext, Bp., 2003. különösen: 236–239.) A probléma említésén túl azonban e dolgozatnak nem célja a centrális perspektíva antropológiai beágyazottságának (vagy éppen annak hiányának) részletesebb vizsgálata.

¹¹ Vö. „két [fény] nyaláb van a vetítőteremben: az, amelyik a vetítőhelyiségből, egyszersmind pedig a néző tekintetéből, mint projektívából a vászonra vetítődik.” (Christian Metz: *A képzeletbeli jelentő.* In: *A képzeletbeli jelentő. Három tanulmány.* Filmtudományi szemle 1981/2 67.) Továbbá a vetítógép mellett a kamerával mint a látvány enyészpontjával is azonosul a nézői tekintet: „a nézőtér akkor, amikor önmagával mint tekintettel azonosul, nem tehet egyebet, minthogy azonosuljon a kamerával is, amely ő előtte nézte volt azt, amit most ő néz, és amelynek posztja (a képkivágás) meghatározza az enyészpontot.” (i. m. 65.)

¹² Majd a következő mondattal pontosít a szöveg: „Vaksin hunyorgó fáradt fény”. Az utóbbi idézetnél érdemes megfigyelni, ahogy a fény forrása metaforikusan összekapcsolódik az emberi látószervvel, vagyis a szemmel: ‘a lámpa hunyorg, mint az erős fénybe került szem’. A ‘tekintet centruma, mint fényforrás’ általánosított metafora körében értelmezhető e szövegrészlet is, mely a – már elemzett – fény és a tekintet hasonlóságára alapoz.

¹³ Vö. „a látás eseményé válik, amely a »pillantás sugaraként« már nem belőlem indul ki, hanem »világsugárként« mutatkozik meg, mely többet tartalmaz, mint amennyit a pillantásom fölfogni képes” (Waldenfels. 1997. 186.). Ill.: „A festő testi mivoltában tapasztalja meg magát, egyként a többi test között, benne él a »világ húzában«” (Lüdekin. 1997. 292.) Forgolódnak, méregetik egymást: „Széles, lapos arc fordult hátra az első sorból. [...] Elöl felállt egy nő, végignézett az arcokon” stb.

A jegyszedő által előadott történetben a befogadók mintegy saját filmnézői történetükre ismernek, és a lány kigyógyításával azt a hatalmi rendet akarják visszaállítani, melyet az uralkodó tekintet viszonyrendszere alapoz meg, és amelyben ők a mozi apparátusa által kitüntetett (azaz hatalmi) szerepben voltak. A jegyszedő elbeszélése ebben az értelmezésben a filmszakadás következtében láthatóvá vált közönségről is szól, akik az azonosulási centrum megszűnésével nézői tekintetük hatalmát veszítik, akárcsak a belső verbálisan megidézett filmben a szerelmes főhős. Ilyen megközelítésben a fikcionalitás létrejöttének feltételeit feltáró, vagyis metafikciónak tekinthető a jegyszedő története. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy valóban ilyen egyirányú reflexív folyamatról van-e szó? Valóban a verbális történet mutat rá a mozgókép létrejöttének feltételeire? És nem éppen fordított a helyzet, miszerint a filmszakadás tárja fel inkább a verbális szöveg mediális sajátosságait? Vagy egyáltalán: tekinthető-e a vizsgált szövegben az egyik médium inkább metafikciónak, mint a másik?¹⁴

A két médiumot ugyanaz a fény-metafora köti össze a vizsgált szövegben, nevezetesen a középponti centrumból projektált fényforrás. A mozgókép esetében e fényalakzat említése triviális – és talán önismétlő – megállapításnak tűnik, a jegyszedő történetmesélésekor azonban érdemes felidézni a megfelelő szövegrészt, hogy a hasonlóság világossá váljon. A jegyszedőre ugyanis, miután felmászik a színpadra, a vetítőteremből (a mozigépész jövöltábjából) egy reflektorlámpa fénye irányul: „A jegyszedő a mozi vászna elé ült, és vajdas kenyeret evett. Sötét lett. De csak azért, hogy a következő pillanatban már reflektorfényben üljön.” Mondhatni a két történetet a közös fényforrás és az abból kivetülő sugáralakzat metaforikusan összekapcsolja. És – ahogy már a dolgozat elején említettem – a műegész létrehozásának kudarca is közös a két szövegvilágban. Fontos különbség azonban, hogy míg a filmszakadást műszaki hiba okozza (nem valószínű ugyanis, hogy a mozigépész reflexív aktusnak szánta), addig a jegyszedő verbális történetének a befejezését a nézők elégedetlensége akadályozza. Pontosabban: az, hogy hazugsággal vádolják: „Ez nem igaz! [...] Nem igaz!” – hangzik többször a nézőtérrel, majd könyörögve kéri, hogy „mondja el a film végét, az *igazi* végét. [saját kiemelés: S. M.]”. A hazugság kérdése abban az utalásrendszerben jelenik meg, mely a szóbeli történet előzményeül szolgáló filmet veszi alapul. Többször azzal gyanúsítják a jegyszedőt, hogy „Nem is ezt a filmet mondta el!”, vagy felteszik neki a kérdést: „biztos, hogy ez ebben a filmben van?” Az igazság kérdésének ellenőrzése egy látás aktushoz kötődik, a jelen esetben a *Diákszerelm* című film vizuális érzékeléséhez. E rendszerben a verbális kifejezések igazságát/hamisságát egy olyan hozzárendelési függvény szavatolja, mely a nyelvi alakzatokhoz a neki megfelelő (múltbeli vagy jelenbeli) látási élményt társítja. (Vagy a logikai alapú szemantika fogalmaival megfogalmazva ugyanez: az igazságkritériumok meghatározását egy olyan hozzárendelési függvény irányítja, mely valójában egy látás aktusnak feleltethető meg.) E nyelvi modell – melyet a jegyszedő számon kérnek –, az imént leírtakból következően, referenciálisnak tekinthető. E ponton levonhatnánk azt a következtetést, hogy a jegyszedő történetének azért kellett megszakadnia, mert a nézők képtelenek *nem* referenciálisan

¹⁴ Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ez a reflexiós viszony – legalábbis a szövegvilágban – két különböző médium (sikertelen megformálódása) között jön létre, nevezetesen a mozgóképi és a verbális megjelenítésformák között, és ilyen értelemben *intermediális* reflexiós viszonyról beszélhetünk.

„olvasni” (befogadni) a hallottakat, és minduntalan a látás megalapozta valóságélményükre hivatkoznak. A szövegvilágban azonban a gondot az okozza, hogy a valóságreferencia, vagyis a filmkép eltűnt a vászonról a celluloidszalag elszakadásának következtében. A nyelvi kijelentések igazságát megalapozó látvány szertefoszlott, és az igazság, hamisság kérdésének eldönthetősége problematikussá vált. „A nyelv fő baja, hogy nem tudja hitelesíteni önmagát” – állítja Barthes,¹⁵ ám a vizsgált szöveg világában a látvány, a mozgókép sem tudja megalapozni önnön igazságát, hiszen olyan illúzióként van bemutatva, mely bármelyik pillanatban megvonhatja magát a rá irányuló nézői tekintetektől. A nézők a filmre hivatkoznak mint igazságmeghatározó alapra, ám a viszonyrendszert megalapozó látásélmény – éppen a szövegben bemutatott tünékenységéből adódóan – nem tekinthető biztosabb igazságértékekkel rendelkező rendszernek, mint maga a nyelv.

Mindkét médium (mozgóképi és verbális) befogadói egy „igaz” történetet szeretnének látni, hallani. Ezen törekvésük azonban kudarcra ítéltetett. Első esetben a tekintet hatalmának elvesztése idézi ezt elő, a másodikban pedig – összefüggésben az elsővel – a referenciális bázis eltűnése kérdőjelezi meg a nyelvi állítások igazságát. Egyszóval a történet, mely az igaz és hamis értékek meghatározására törekszik nem tud megszületni. Legalábbis a vizsgált szöveg tanúsága szerint. Ellenben a szövegvilágbeli befogadók feltehetőleg másképp vélekednek erről. Ők éppen egy olyan tekintet hatalmi centrumát vásárolták meg a mozijeggyel, mely szöveg ábrázolta világban képtelen létrejönni, egészen pontosan megsemmisül a filmszalaggal együtt.

Mi a helyzet azonban a vizsgált szöveg narratív struktúrájával? Vagyis azzal az átfogó szerkezettel, vagy ha tetszik, nyelvi megformáltsággal, melynek közvetítésében az eddig elemzett belső történetek megjelennek? És mennyire vonatkoztatható mindaz, amit a szövegvilág a történetmesélés lehetőségéről elmond (a téma szintjén) magára a vizsgált szövegre mint megjelenítő médiumra?

A vetítőteremből érkező projektált fénysugarak a történetet átfogó tekintet hatalmát jelölik. Első esetben a mozgó képi médiumot (celluloid szalagot) rajzolják a vászonra, a második esetben pedig a jegyszédő nő alakját teszik a sötét teremben láthatóvá. Ám a projekciós centrumban nemcsak a szövegvilágbeli nézőket lehet elképzelni, hanem – egyet hátra lépve a szövegvilágtól – a filmszakadást és a jegyszédő nő történetmesélési kudarcát elbeszélő narrátor-hangot is, amely mintegy az egész nézőteret belátva tovább vetíti – nekünk olvasóknak – az elszakadt filmet; és a jegyszédő nő félbeszakadt története mellett a befogadók reakcióit is megjeleníti. És ez, a narrátorhoz köthető átfogó tekintet akkor sem szűnik meg, amikor metaforikus jelölője (a projektált fénysugár) eltűnik a vetítőteremből, és helyén a nézőtér „vaksin hunyorgó, sápadt fénye” jelenik meg. Ekkor ugyanis a narrátor tekintetének sugara úgy pásztáz a teremben, mint egy koncentrált reflektorlámpa fénye, a hang útját követve vándorol egyik emberről a másikra. Nem választ ki egyetlen filmnézői pozíciót, mint fókuszációs helyet, hanem elválik a nézőtértől, ahol a szórt fény az úr, és mintegy kioldódik a látványból, elkülönül attól.¹⁶ Rálátása van a nézőtérre – *tekintete* azt átfogja –, sőt még a nézők gondolataiba is beelát,¹⁷ és ennyiben létrehozza a narrátorpozí-

¹⁵ Roland Barthes: *Világoskamra*. Ford. Frech Magdolna. Európa Kiadó, Bp., 1985. 98.

¹⁶ Akárcsak a centrális perspektíva esetében, mint ahogy arról már volt szó.

¹⁷ Ennek legszembeötlőbb példája, amikor a szövegben arról értesülünk, hogy milyen emlékek, gondolatok kavarnak a jegyszédő nő fejében: „A jegyszédő nő összekulcsolt kezét nézte, aztán le-

ciót mint kitiüntetett, centrális helyet. Többet tud tehát a nézőtérén ülőknél, és ebben a helyzetében viszi mindig tovább az éppen el-elakadó nézőtéri (mindkét médiumot megjelenítő) történetet.

Ha elfogadjuk az eddigiekben bemutatott értelmezést, akkor egy paradoxonnal kell számot vetnünk. Nevezetesen, hogy egy létrejött történetet olvasunk történetek létrejöttének lehetetlenségéről. És ezzel összefüggésben ellentmondásnak látszik, hogy az ábrázolt világban a történetek megszakadását a tekintet hatalmi, átfogó erejének az elvesztése idézi elő, miközben ezt a Mátyás-novella narratív nézőpont formájában mintaszerűen létrehozta. Hiszen ha novella van – kommunikációs helyzetéből adódóan –, annak fiktív beszélője is kell, hogy legyen, narrátora, akinek a tekintete az eseményekre vetül.¹⁸ Mindez azt jelenti, hogy a szöveg, amely – több szinten is – az uralkodó tekintet elvesztéséről szól, saját medialitásából nem tudja számítani azt a beszélőt, aki – a projektív technikai eszközöket (vetítógép, kamera, reflektor fénysugara) metaforaként használva: – a látványt létrehozó tekintet középpontjában lokalizálható.

Ugyanakkor, ha a szöveg optikai metaforáit a szöveg narratív megformáltságára kiterjesztjük, akkor – Kulcsár Szabó Ernő szavaival – a beszélő nézőpontját olyan „technologizált tekintetnek” nevezhetjük, amely a vetítógép fénysugarához hasonlóan gépiesen rajzolja ki a befogadó elé táruló látványt. Egyszerre mutatja meg a médiumot és az információt, vagy ha tetszik, az észleletet és annak materiális hordozóját. Az üres fénysugarat és a képeket. A jegyszédőnőt és az ő szavai ábrázolta történetet. A technologizált tekintet metaforát alkalmazva azonban lényegében ugyanahhoz az ellentmondáshoz érkezünk, amit az imént vázoltam. Nevezetesen, hogy a vizsgált szöveg beszélőjének látás- és láttatásmódját technikai apparátusnak tekinteni két dolgot eredményez. Először is, hogy a szóban forgó optikai eszközök (fényképezőgép, kamera, vetítógép stb.) a centralizált geometriai projekció elve alapján működnek, és ez az ábrázolási technika – mint fentebb már kifejtettem – a befogadó szubjektumot az enyészpontba illesztve annak hatalmi pozícióját is biztosítja az ábrázoltak, látottak felett. Vagyis a világban lét otthonosságát ígéri a technologizált tekintettel azonosuló szubjektum számára, az objektív világ uralhatóságát. Másfelől azonban a technologizált tekintet – és valójában Kulcsár Szabó Ernő a metafora csak ezen oldalát hangsúlyozza – egy olyan érzékelésmódként képzelhető el, „amely gépészt fedez föl »saját szerkezetének börtönében«.”¹⁹ Egy gépészt, aki nem látja, hogy mi zajlik a rögzítő appará-

csúszott a tekintete az emelvény porondjára. Még sosem látta ilyen közről. Por...csupa por. A vékony repedések tele porral, egy porréteg az egész. Egyszer itt lasszót dobtak egy nő nyakára. Cowboyruhában állta a nő, és egy férfi lasszót dobott a csuklójára, a derekára, végül pedig a nyakára. A szünetben léptek fel...”

¹⁸ Vö. „bár a szerző bizonyos mértékig álruhát ölthet, teljesen sohasem tűnhet el” (Wayne C. Booth: *The Rhetoric of fiction*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1961. 20.). Vagy még egyszerűbben: „ha nincs elbeszélő, akkor nincs elbeszélés sem” (Celestino Deleyto: *Focalization in Film Narrative*. In: *Narratology: An Introduction*. Ed. Susana Onega and José Angel García Landa. Longman, London and New York, 1996. 218.)

¹⁹ Kulcsár Szabó Ernő e tekintet szerepét József Attila költészete kapcsán vizsgálja: *Csupasz tekintet, szép embertelenség*. In: *Kortárs* 2005/4. 34.

tus fekete dobozában.²⁰ Ebből következően a tekintet otthonosságából kirekesztődik a szubjektum, hiszen a látvány centrumában ezúttal egy átláthatatlan automatikus „rögzítő program” található, mellyel azonosulni képtelen. A technológizált tekintet ezért – mondja Kulcsár Szabó – felszámolja a humán ént, és kizárja a tekintet biztonságából. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról, hogy az utóbbi eset csak akkor állhat fenn, ha a befogadó képtelen azonosulni a technikai apparátus „fekete dobozával”. Ha ki van rekesztve az optikai tekintet centrumából. Ám ez a helyzet csak akkor következik be, amikor a „fekete doboz”, a „lélek szerkezeté”-nek átláthatatlansága *láthatóvá* válik. Mert mindaddig, amíg az apparátus jól működik, vagyis elrejtí önmagát, az azonosulás – a kamerával pl. – minden további nélkül létrejöhet. A nézőt nem érdekli mi folyik a vetítőfülkében, amíg a vásznon minden rendben van. A mozigépész alakja („saját szerkezetének börtönében”) csak akkor kezd el érdekes lenni, amikor pl. elszakad a film, és az azonosulás akadályokba ütközik. Ekkor ugyanis a néző kihullik az eltűnt látvány centrumából, és vaksin hunyorog a sápadt fényben. Ám beszélhetünk-e ekkor még „technológizált tekintetről”? Azonosulásról? Mikor a technikai tekintet, a mozgóképben megmutatkozó perspektíva – filmszakadás vagy bármiféle defektus által – éppen felszámolja önmagát?

Az eddig megfogalmazottak tükrében az alábbi módon foglalhatjuk össze következtetéseinket. A vizsgált novellában a különböző mediális szintek egymásra utalásának, egymást felidézésének, de soha egymásba nem olvadásának egyik fontos funkciója meglehetősen jól kitapintható. Nevezetesen, a szöveg saját olvasási, olvashatósági feltételeire mutat rá e különös szinteződéssel. Az elbeszélő megnémul, mikor nyelvi kijelentéseit a látás igazságához akarják rendelni, mikor referencializálhatatlanságát egy hozzárendelés-függvénnyel akarják megszüntetni. Az ellenőrző aktust az emberi tekintet hatalma szavatolná, az a pozíció, mely a humán szemet a látvány centrumaként jelöli ki. A Mándy-szöveg által bemutatott nézők, hallgatók – értelmezői és szubjektumvédő stratégiáikat egy pillanattal sem kockáztatva – ennek a tekintetének hatalmát szeretnék kiolvasni a szövegből. A művet redukált egészként kívánják birtokolni, kívülről és egyben távolról szemlélni. A szöveget tükröknek és nem beszélgető társnak tekintik; nem megismerésre, hanem elismerésre törek-szenek, mégpedig saját tárgyiasító törekvéseiknek az elismertetésére. Ám amennyiben a befogadói tekintet valóban a maga hatalmát akarja felismerni a szövegben, úgy jár, mint Norman Glóriával az ópiumbarlangban. A szöveg ugyanis megragadhatatlan, tárgyiasíthatatlan és maradéktalanul kiismerhetetlen entitásként jelenik meg a vizsgált novellában. „Megszelídítése”, tárgyiasítása, amit nézők követelnek a jegyszédőnőtől, a szubjektum-tükröző funkció visszaállítására törekszik, és egyben a szöveget mint kérdését akarja megszüntetni.²¹ Az ilyen szándékkal történő műfogyasztás nem találkozik az értelemadás di-

²⁰ A „fekete doboz”, pontosabban: „black box” fogalmával Vilém Flusser jellemzi a technikai apparátusok közül a fényképezőgépet. (Vö. Vilém Flusser: *A fotográfia filozófiája*. Ford. Veress Panka és Sebesi István. Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK, Bp., 1990. különösen: 24–25.)

²¹ Vagy más szavakkal: ki akarja kerülni a feleletkényszert, „amely egy valódi dialogikus szituációban a Másikkal szemben az Énre nehezedik.” (Tarnay László: *Etika és irodalomtudomány*. In: *Irodalom az ezredvégen*. Szerk. Ármeán Otília–Fried István–Odorics Ferenc. Pompeji – Gondolat, Budapest–Szeged, 2002. 267.)

lemmájával, és ezért nem is kényszeríti a szubjektumot, hogy önmagát kérdőre vonja.²² Amennyiben a befogadók – hiszen erre fizettek be a mozijeggyel – csak saját humán én pozíciójuk megszilárdítását akarják kilátni/kiolvasni a művek világából a jelenvalóvá tevő médium önmagába zárul. Nem láttat, hanem elvakít, nem beszél, hanem süketé tesz. A türelmetlen nézők sürgetése („Mondja már!”, „Mondja...”), egyben a tükröző funkciót megtagadó szövegbe is beléfojtja a szót, és beszélője, akárcsak a jegyszédőnő a pódiumon, még mindig reflektorfényben, vagyis a hatalomvágyó tekintetek keresztútjében: „lehetetlenül összezsugorodva” ül „a hatalmas, fehér vászon előtt”, és hallgat.

*

Mándy Iván: Diákszerelem

Norman Wilson finoman remegni kezdett, akárcsak szét akarna fozlani, mint egy öreg felöltő, aztán egyszerre csak felpattant a levegőbe és eltűnt. Vele együtt tűnt el a szőke Gloria is meg a kedves, öreg, kissé elhagyatott kert, ahol kart karba fűzve sétálgattak.

Mindez eltűnt, és csak a mozi vászna világított bágyadt, derengő fényel.

Ők még csöndben maradtak. Nem kezdték el mindjárt a fütyülést, a kiabálást, a székek nyikorgását. Csöndben maradtak, mint akik el se hiszik, hogy Norman és Gloria így eltűnjön előlük. Nem, ez képtelenség! Vissza kell hogy térjenek. Egy pillanat, és megint ott állnak majd az öreg kertben, ahol a diáksapkás Norman éppen azt mondta Glóriának: „A diáksapkát katonasapkára cserélem fel, de senki és semmi nem szakíthat el bennünket egymástól.” Gloria Colman közelebb húzódott a férfihoz, de azért az arcán látszott a félelem. És aztán eltűnt a félelmével együtt.

Vártak, még mindig vártak.

Talán, hogy Norman Wilson a vászon mögül bújik elő, kijön a kis színpad szélére, és továbbjátssza a filmet. Gloria is megjelenik onnan hátulról meg a többiek, és továbbjátsszák a filmet.

Alattomosan, váratlanul felgyulladt a villany. Vaksin hunyorgó, sápadt fény.

Ott ültek a fekete zsöllyében. Egy néni lelógatta kezét a mélybe, egy fiú átfogta a lány vállát. Széles, lapos arc fordult hátra az első sorból.

Senki se szólt semmit. Ültek a sápadt fényben, szemben az üres vászonnal

Egy jegyszédő surrant el a fal mellett, el is tűnt mindjárt, mint egy ijedt, megriasztott kis állat.

Elöl felállt egy nő, végignézett az arcokon, aztán visszaült. Kövérkés férfi hátrahajtotta a fejét, akárcsak az orra vérezne és elbődült:

– Mi lesz?

Akkor aztán kitört a füttykoncert. Káromkodtak, szitkozódtak. (– Ebben a moziban mindig történik valami! Tudtam, hogy ide nem szabad jönni! – Egyszer ülök be, és akkor

²² Vö. „a realista kritikus [...] a maga módján megöli a nőt, s vele a szöveg kérdését s a szöveget mint kérdést.” (Shoshana Felman. 1997. 404.)

is... Adják vissza a pénzt!) Dobogtak, a székeket nyikorgatták, füttyültek. A kövér férfi pedig hátrahajtott fejjel bögte, mint egy hajókiáltó:

– Mi lesz?!

Egy éles női hang az igazgatót követelte. Hogy maga az igazgató jöjjön ide, és jelentse be, mi történt.

– Látni akarom! – sivitotta. – Látni akarom!

– Nem érdekel – mondta egy férfi. – Folytassák az előadást.

Tapsolni kezdtek. Surrogás hallatszott a fal mellől, de jegyszédőt nem lehetett látni.

– Valaki menjen be az irodába!

– Ők jöjjenek ki...

– Legalább egy jegyszédő jöjjön!

De mintha már a jegyszédők is elhagyták volna a mozi. Eltűnt az igazgató, a pénztáros és aztán a jegyszédők.

Üres, sötét lyuk a vetítőkülke.

Csak ők voltak.

Egy kockás sálás férfi fölkelt, és zsebre tett kézzel, elnyújtott léptekkel sétálni kezdett a széksorok között. Volt, aki cigarettára gyújtott. Egy pillanatra se szűnt meg a füttyülés és a dobogás.

– Mi lesz?!

Mintha csak a süllyesztőből emelkedett volna fel – egy fekete ruhás nő állt elől. Szőke nő, zavart mosollyal.

– Kedves vendégeink...

– Mi van, pofi?!

A nő elhallgatott, mint akinek papírgalacsint dobtak az arcába. Állt, és az ujjait ropogtatta.

– Ki ez a nő? – kérdezte egy tiszta, átható hang.

– Abban a patikában láttam.

– Ezt? Dehogy! A Terike cukrászdában. – Semmi esetre se az igazgató! Jöjjön ide az igazgató!

– Ő az igazgató.

– Mit képzeli?! Az először is egy férfi, én nagyon jól ismerem.

A fekete ruhás nő újra próbálkozott. – Kedves vendégeink, azt a sajnálatos eseményt kell közölnöm önökkel, hogy a film elszakadt...

Dühös nevetés: – Elszakadt! Ne mondja?!

– ...a jegyek természetesen érvényesek a holnapi előadásra. – Elhallgatott. Várakozva nézett a közönségre. „Még mit csináljak? Teát és süteményt osszak szét közöttük?”

Tea és sütemény. Mintha ők is erre vártak volna. Nem mozdultak. Egy férfi a tenyerébe dűtötte az állát, lábát előrenyújtotta.

– Adják vissza a pénzt – mondta a tenyeréből. Hátrafordult. – Holnap megint lesz valami.

A fekete ruhás nő sértetten: – De kérem, itt még soha... – Nyelt egyet. – És ilyesmi bárhol megtörténhet! Bárhol.

Lágy, dallamos füttyülés.

Egyre többen kiabáltak és egyre makacsabban, hogy: adják vissza a pénzt!

– Ad-ják visz-sza! Ad-ják visz-sza!

Akárcsak a kedvenc csapatukat biztatnák. Senki se mozdult. Mintha azt várnák, hogy ide helybe hozzák be a pénzt.

Egy idősebb férfi felállt, karonfogta a fekete ruhás nőt.

– Arról nem is szólva, hogy most már végképp lemaradunk erről a filmről. – Csöndesen beszélt, de azért várható volt, hogy lekever egy-két családi pofont. – Azt mondja, hogy a holnapi előadásra érvényesek a jegyek...

– A holnapira.

– Csakhogy holnap műsorváltozás van, ha nem tudná, kedves. – Ez már igen szigorúan hangzott. Nem eresztette el a nő karját, ahogy a többiekhez fordult. – Holnap műsorváltozás van.

Döbbsent moraj.

– Ki tudja, milyen vacakot játszanak!

– Ezt pedig már nem adják sehol.

És akkor egy hang:

– Azért megtudhatják, hogy mi a vége.

– Minek a vége? – A férfi elengedte a nőt és megfordult.

– A film vége. – Kék köpenyes jegyszédőnő állt mögötte. Fölemelte szikár, csontos arcát, ahogy azt mondta: – Én elmesélem.

Pillanatnyi csönd, aztán zajongás támadt. Valaki fölállt és előrehajolt.

– Mit akar a mamus?

– Mit mesél el?

– A film végét. – A férfi ott elől szédülten megrázta a fejét.

– Hát ez jó! – nyerített valaki.

– Maga nekem ne meséljen semmit.

Csőnd lett, a jegyszédőnőt bámulták. Most már csak ő állt előttük. A feketeruhás eltűnt, és az idősebb férfi is visszaült a helyére.

– Láttam már egypárszor a Diákszerelmet, és azt hiszem, el tudom mondani.

Még mindig nem szóltak egy szót se. Aztán egy szék nagyot reccsent!

– A pénzünkért!

– Az igaz! A pénzünkért akár kétszer is elmondhatja, meg hátulról visszafelé.

A jegyszédőnő középre jött. Kék köpenyében, akár egy tűpárna. Meg lehetett volna rá esküdni, hogy tele van tűzdelve apró kis gombostűvel. Vajas kenyeret húzott elő a zsebéből, beleharapott.

– Azt hiszem, ott hagytuk abba – kezdte csöndes, távoli hangon.

Nem folytathatta.

Egy férfi (talán a gépész) odaszaladt hozzá, és felvezette az emelvényre, a vászon elé. Széket is adott.

A jegyszédőnő a mozi vászna elé ült, és vajas kenyeret evett. Sötét lett. De csak azért, hogy a következő pillanatban már reflektorfényben üljön.

– Ó!... – hallatszott egy elnyújtott hang.

A jegyszédőnő hunyorgott az éles fényben. Eltette a vajas kenyerét. Kicsit kihúzta magát.

Figyelték a hunyorgását, figyelték a kék köpenyét, a barna cipőjét, az arcát, azt az elmosódott arcot, ahogy majd megelevenedik rajta a régi kert Norman Wilsonnal és Gloria Colmannel.

Megelevenedett a régi kert és ott állt a kedves, derék fiú (Norman Wilson alakítása), és átfogta a lány vállát (Gloria Colman alakítása), megnyugtatta, hogy most ugyan be kell vonulnia csapattestéhez, de majd visszatér a háborúból, és akkor ismét eljönnek ide, ebbe a kertbe. Még valami olyasfélét is hozzátett, hogy nem kell félni, rossz pénz nem vész el. „Azt pedig megtiltom neked, hogy kikísérj a vonathoz!”

– De meg lehet tiltani egy szerető szívnek? (A jegyszedő nő feje megrezzent.) Lehet illet kívánni egy fiatal lánytól, hogy ne kísérje ki hadba vonuló kedvesét a pályaudvarra? (A jegyszedő nő előrehajolt.) És ez lett a veszte, mert a pályaudvaron megismerkedett Walterrel.

A közönség előtt megjelent Walter, a könnyelmű aranyifjú. Igen, mást aligha lehetne rá mondani, mint hogy aranyifjú. Meg aztán kalandor, aki kábítószerek csempészésével foglalkozik. Katonaruhában volt ő is, mint Norman. Úgy üdvözölték egymást, mint régi barátok.

– Régen láttalak, pajtás!

Az egyetem, ó, az egyetem! Walter persze abbahagyta tanulmányait, és most hanyag fölénytel néhány professzor után érdeklődött.

– Megvan még a vén sakál? – Nevetett. – Meddig nyúzik még benneteket? No, pajtás, hát annál aztán a háború is jobb!

Ilyeneket mondott Walter, és közben egyre csak a lányt nézte:

– Irigyellek, pajtás, szavamra, irigyellek.

Az a tekintet! Walter tekintete... A híres, ellenállhatatlan, szívtipró tekintete...

– Rabul ejtette a tekintete – ingatta fejét egy nénike az ötödik sorban.

Férfi hang hátulról: – Egy ilyen lányt nem kell félni.

A jegyszedő nő felemelte a fejét.

– A lány vergődött.

A jegyszedő nő száraz, lesikált arcán megjelent a lány, ahogy vergődött. „Tudta, hogy a vőlegénye mellett a helye, de nem tudott szabadulni attól a tekintettől.”

Lent a széksorokban dermedten figyelték ezt a küzdelmet. A nénike az ötödik sorban aprókat sóhajtott. Egy férfi gúnyosan bólogatott, hogy na, na, ezek a viharzó érzések! – de azért majd leesett a székről, amikor Walter egyszerre csak hazaérkezett a frontról, és beállított a lány otthonába.

– Üzenetet hoztam a vőlegényétől.

Walter éppen csak kidugta az orrát a frontra, és már otthon is volt. Bizonyos összeköttetések révén egykettőre hazakerült, hogy London utcáin grasszáljon ellenállhatatlan uniformisában.

Egy asszony a balközépből: – Én nem vesztettem el a fejemet, amikor a férjem kint volt a fronton.

Pisszegtek, de azért nem hagyta abba. A fűszeresről beszélt, aki mindenféle ajándékokat küldözgetett neki.

– Nem érdekel a fűszere.

– Annak is jó ízlése lehetett...

Aztán megint csak a jegyszedő nőt lehetett hallani.

– Legalább egy hétre hazajött volna a vőlegénye! Legalább egy napra! Hogy erőt tudott volna meríteni azokból a jóságos szemekből.

Conrad Nagel! Egy öregasszonynak eszébe jutott Conrad Nagel, aki olyan megnyugtatóan tudott nézni. És az is eszébe jutott, amit akkoriban olvasott róla. „A mostanában fel-

tűnt Conrad Nagel népszerűsége Rudolph Valentinóéval vetekszik. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egyszerre három film főszerepére kapott szerződést.”

Mi lett Conrad Nagellel?

Rabnec bácsi kihúzta magát a széken. „Rongy dolog, hogy valaki éppen a barátja menyasszonyát akarja elcsábítani, és éppen akkor, amikor a barátja kint van a fronton. Ha én akkor kikezdek Fiore Sárival...

– A férjemet holtta nyilvánították, de én még mindig vártam.

– A temetőben ismerkedtünk meg.

– A temetőben... kivel?

– Azzal a lánnyal, amikor érettségire készültem...

– Aha.

Hallgattak és figyeltek.

A jegyzedő nő összekulcsolt kezét nézte, aztán lecsúszott a tekintete az emelvény porondjára. Még sosem látta ilyen közről. Por... csupa por. A vékony repedések tele porral, egy porréteg az egész. Egyszer itt lassót dobtak egy nő nyakára. Cowboyruhában állt a nő, és egy férfi lassót dobott a csuklójára, a derekára, végül pedig a nyakára. A szünetben léptek fel...

– Mi az! Elaludt?!

A jegyzedő nő közben már folytatta... és a lány mindennap együtt volt Walterrel. Walter színházba vitte, szórakozni jártak, és közben a lány anélkül, hogy észrevette volna, elmerült az alvilági életben.

– Nem féltem. – De a hang most már aggodalmas volt.

A többiek se tudták, hogy mi lesz ezzel a lánnyal. Nem is válaszol a vőlegényének? Már fel se bontja a leveleket, amelyek a frontról érkeznek?!

– Majd hazajön a fiú, és akkor helyrerázza!

Ebben reménykedtek. Hogy majd egyszerre csak megjelenik a fiú, az igazi (Norman Wilson, az az édes pofa!), és akkor majd megint úgy lesz, mint régen.

– Mit szív a lány?

– Ópiumot, egy barlangban.

– Barlangban?

– Hát ópiumbarlangban, de maradjon már csöndben!

A nénike nem is tudott volna szólni. Istenkém, az a lány egy ópiumbarlangban! És ott csak ülnek, és szívják az ópiumot, és nagyon előkelően van berendezve a barlang, mélyen a föld alatt, tompa fények jönnek a falból, csak suttogva szabad beszélni, és ez a Walter a főnökük.

– Borzalmasak voltak az ébredések – mondta a jegyzedő nő. – A lány sokszor már meg se ismerte azt, aki belépett a szobájába. Így történt aztán, hogy egy napon...

A fejek előredőltek. Rémmült suttogást lehetett hallani, mintha egymás közt beszélnek meg ezt az ügyet. Aztán a nénike kint állt a dobogó előtt. Ott állt félrebillent fejjel, és azt mondta:

– Ez nem igaz.

A jegyzedő nő nem is vette észre, ahogy folytatta:

– A fiú az ágynál állt, és belebámult abba a megkínzott arcba. Katonaruhában volt a fiú, úgy, ahogy hazajött a harcterről.

Igen, a fiúnak most már látni kellett, hogy a hírek, amelyeket a menyasszonyáról kaptott, nem túloztak. Ő már nem a régi, ő már elszakadt mindentől és mindenkitől – egy szenvedély rabja.

– Nem igaz!

A jegyszédőnő elhallgatott, majd kissé csodálkozva leszólt a sötétbe.

– Mi nem igaz?

Az meg belekapaszkodott a színpad szélébe. A fejét pedig akárcsak fel akarta volna tolni, mint valami batyut. – Olyat nekem ne mondjon, hogy azt a fiút nem ismerte meg! Azt még elhiszem, hogy a leveleit nem bontotta fel, de amikor ott áll az ágya előtt...

– De ugye a fiú magához térítette? – Ezt már egy férfi kérdezte.

Majd megint egy újabb hang: – És végül is kilökték azt a Waltert?

– ...aztán később mind a ketten csak nevettek az egészen!

Már többen álltak a színpad előtt. Homályos, elmosódott arcok. A dobogó szélét püfölték.

– Az esküvőt mondja el!

– Milyen esküvőt? – A jegyszédőnő hátradűtötte a fejét. – Nincs esküvő.

Csönd. Mélységes, döbrent csönd. Majd egy hang a terem végéből:

– De hát, amikor a lány meggyógyul...

– Nem gyógyul meg.

– Csak nem azt akarja mondani, hogy... – Székreccsenés, a férfi előrejött.

A jegyszédőnő kezét zsebre dugta, könyökét hátrafesztette. Pusmogást hallott odalent-ről. Mintha egymás közt tárgyalnának valamit. Aztán egy éles, támadó hang:

– Én tudom, hogy nem hal meg.

– Honnan tudja? – A jegyszédőnő elképedve ingatta a fejét.

Ácsorogtak a széksorokban. Úgy ácsorogtak, mintha megint füttyülni és kiabálni akarnának. De csöndben voltak.

– Kérem szépen – mondta egy öregember –, biztos, hogy ez ebben a filmben van?

Fáradt, szomorú hang. De mégis ez volt a jeladás. Ordítottak, a székeket recsegtették, mintha szét akarnák verni a mozit.

– Nem is ezt a filmet mondta el!

– Pofára ejtett bennünket...

A jegyszédőnő olyan gyenge volt, hogy egy szót se tudott szólni. Dermedten ült, várta, hogy felrohanjanak, és lerángassák a színpadról.

Csönd támadt körülötte. Majd egy-egy hang, könyörögve:

– ...ugye, aztán a fiú beviszi valami kórházba?

– ...és korcsolyáznak? Én láttam kint egy képet, ahol egymás karjába kapaszkodva korcsolyáznak.

Kérték, egyre csak kérték, hogy mondja el a film végét, az igazi végét.

– Mondja már!

– Mondja...

A jegyszédőnő lehetetlenül összezsugorodva ült a hatalmas, fehér vászon előtt és hallgatott.